

Innehållsförteckning

DEL I: RAPPORTENS ALLMÄNNA DEL	5
Inledning.....	5
Utvecklingen 1992–1997	5
Barnen – staten och kommunerna	6
Barnkonventionen och kommunerna.....	6
Enkät 1995 och 1997.....	7
Flyktingbarn	8
Utsatta barn	8
Hälsoproblem ⁹	
Barn med funktionshinder.....	9
Familjepolitiken och skolan.....	9
Barn i världen.....	9
Det svenska basdokumentet	10
Barnens andel i befolkningen – grafisk redovisning.....	10
DEL II: UPPGIFTER BETRÄFFANDE KONVENTIONENS	
ARTIKLAR.....	11
Allmänna åtgärder	12
Spridning av konventionen.....	12
a) Åtgärder som vidtagits för att anpassa landets lagstiftning och policy till konventionens bestämmelser.....	14
(b) Befintliga eller planerade mekanismer på nationell eller lokal nivå för att samordna politiken beträffande barn och för att övervaka tillämpningen av konventionen.....	17
(c) Internationellt utvecklingssamarbete.....	18
Strategier	22
Barnbiståndets omfattning.....	22
Biståndet inom områdena hälsa, undervisning och vatten.....	23
Direkt barnbistånd.....	24
Ungdomars hälsa	24
Arbetande barn	24
Sexuellt utnyttjade barn.....	23
Barnkultur	25
Jämställdhet	24
Marginaliserade barngrupper.....	26
Barn med funktionshinder.....	26
Barn i krig och på flykt.....	25
Barnkonventionen – allmänt.....	27
Multilateralt arbete med barn.....	29
Definition av barn.....	28
Allmänna principer.....	34
(a) Ickediskriminering (art. 2).....	34
(b) Barnets bästa (art. 3).....	36

(c) Rätten till liv, överlevnad och utveckling (art. 6).....	37
(d) Respekt för barnets åsikter (art. 12).....	38
Inledning	38
Det familjerättsliga regelsystemet.....	38
Medborgarskap	39
Transplantation	39
Religion	39
Socialtjänsten.....	36
Skolverksamheten.....	40
Medborgerliga rättigheter och friheter.....	41
(a) Namn och nationalitet m.m. (art. 7).....	41
(b) Bibehållande av identitet (art. 8).....	42
(c) Yttrandefrihet (art. 13).....	43
(d) Tillgång till lämplig information (art. 17).....	44
(e) Tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet (art. 14).....	47
(f) Förenings och mötesfrihet (art. 15).....	48
(g) Skydd för privat- och familjeliv (art. 16).....	49
(h) Rätten att inte utsättas för tortyr eller annan grym, omänsklig eller kränkande behandling eller bestraffning (art. 37 a).....	50
Familjemiljö och alternativ vård.....	46
(a) Föräldrarnas ledning (art. 5).....	50
(b) Föräldraansvar (art. 18, paragraferna 12).....	52
(c) Skiljande från föräldrar (art. 9).....	56
(d) Familjeåterförening (art. 10).....	58
(e) Indrivning av underhåll för barnet (art. 27, paragraf 4).....	60
(f) Barn som berövats en familjemiljö (art. 20).....	55
(g) Adoption (art. 21)	62
(h) Olovligt bortförande och kvarhållande (art. 11).....	63
(i) Övergrepp och vanvård (art. 19), inklusive fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning (art. 39).....	64
(j) Regelbunden omprövning av omhändertagande (art. 25).....	69
GRUNDLÄGGANDE HÄLSA OCH VÄLFÄRD	69
(a) Överlevnad och utveckling (art. 6 paragraf 2).....	69
(b) Barn med funktionshinder (art. 23).....	72
(c) Hälso- och sjukvård (art. 24).....	75
(d) Social trygghet samt barnomsorg (artiklarna 26 och 18 paragraf 3)	77
Enskilda förskolor och fritidshem.....	81
(e) Levnadsstandard (art. 27, paragraferna 13).....	72
Det privaträttsliga regelsystemet.....	72
Det offentlighetsrättsliga stödsystemet.....	74
UTBILDNING, FRITID, OCH KULTURVERKSAMHET.	83
(a) Utbildning, inklusive yrkesutbildning och yrkesorientering (art. 28).....	84
Skolans styrsystem.....	84
Regelsystemet	85
Skolplan	85

Tillsyn	85
Fortbildning	86
Utvecklingsplan.....	86
Grundläggande principer.....	86
Förskolan.....	87
Det offentliga skolväsendet för barn och ungdom.....	87
Grundskolan.....	88
Specialskolan.....	89
Särskolan.....	89
Sameskolan	90
Gymnasieskolan.....	91
Utbildningens innehåll	92
Den högre utbildningen.....	95
Internationellt samarbete.....	96
(b) Utbildningsmål (art. 29).....	97
(c) Fritid, rekreation och kulturverksamhet (art. 31).....	97
SÄRSKILDA SKYDDÅTGÄRDER	99
(a) Barn i nödsituationer.....	100
(i) Flyktingbarn (art. 22).....	100
Internationella åtaganden.....	100
Möjligheterna att ansöka om och erhålla uppehålls-	
tillstånd	100
Utredningar.....	101
Handläggningstider.....	102
Offentligt biträde m.m.	102
Socialt stöd m.m.	102
Vård	103
Efterforskning av föräldrar	103
Utbildning av personal.....	103
Statistiska uppgifter.....	103
Minderåriga i familj.....	104
Minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare.....	104
(ii) Barn i väpnade konflikter (art. 38), inklusive fysisk och psykisk	
rehabilitering och social återanpassning (art. 39).....	104
(b) Barn i konflikt med lagen.....	105
(i) Rättsväsendet och de unga (art. 40).....	105
(ii) Barn som berövats friheten, inklusive alla former av	
kvarhållande, fängslande eller tvångsomhändertagande (art. 37 (b),	
(c) och (d)).....	107
Förvarstagande enligt utlänningslagen (art.37 b).....	110
(iii) Påföljder för barn och ungdom, speciellt förbudet mot	
dödsstraff och fängelse på livstid (art. 37 a).....	111
(iv) Fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning	
(art. 39).....	111
(c) Barn i situationer av utnyttjande inklusive fysisk och psykisk	
rehabilitering samt social återanpassning (art. 39).....	112
(i) Ekonomiskt utnyttjande, inklusive barnarbete (art. 32).....	112
(ii) Drogmissbruk (art. 33)	113
(iii) Sexuellt utnyttjande samt sexuella övergrepp (art. 34).....	115

(iv) Andra former av utnyttjande (art. 36).....	118
(v) Försäljning, handel eller bortförande (art. 35).....	118
(d) Barn tillhörande en minoritet eller en urbefolkning (art. 30)..	118

DEL I: RAPPORTENS ALLMÄNNA DEL

Inledning

Barnen är varje samhälles viktigaste tillgång. Kvaliteten i de uppväxtvillkor och den omsorg och fostran vi kan erbjuda våra barn avgör i hög grad hur vårt samhälle kommer att utvecklas.

Av den svenska befolkningen är 22 procent (1,9 miljoner) barn i åldern 0—7 år. 75 procent av barnen lever tillsammans med båda sina föräldrar medan 16 procent lever med en ensamstående förälder. 72 procent av barnen i åldern 1—6 år deltar i någon form av förskoleverksamhet och 55 procent av de yngre skolbarnen (7-9 år) deltar i skolbarnsomsorg före och/eller efter skolans slut.

I Sverige, liksom i övriga europeiska länder, har barnens situation förändrats på ett påtagligt sätt under de senaste 50 åren. Samhälleliga institutioner som skolan och barnomsorgen har blivit ett allt viktigare stöd för barnen och deras familjer. Flertalet svenska småbarnsföräldrar är numera förvärvsarbetande. Förvärvsfrekvensen är lika hög hos kvinnor som hos män. Avståndet mellan arbete och boende har ökat och barnen tillbringar en stor del av sin dag utanför familjen.

Samtidigt som barnens uppväxt och inlemmande i samhället har blivit en allt mer komplicerad och svåröverblickbar process har medvetenheten om och förståelsen för barns behov och rättigheter ökat. Barn är idag synliga på ett annat sätt än tidigare. Tillkomsten av särskilda yrkesgrupper som arbetar med barns utbildning och fostran har på ett avgörande sätt bidragit till detta.

Medvetenheten om barns behov kan märkas på i stort sett alla områden i samhället. Som ett led i arbetet med att implementera barnkonventionen har många svenska kommuner påbörjat arbetet med att utarbeta olika former av barnplaner i anslutning till det kommunala budgetarbetet. Barnplanerna belyser på vilket sätt barns behov tillgodoses inom hela kommunens verksamhetsområde. I några fall åläggs även kommunalt ägda företag att upprätta särskilda barnbilagor till sina budgetar.

De senaste fem årens arbete med att göra barnkonventionen känd bland alla som arbetar med, eller beslutar i, frågor som rör barn har givetvis bidragit till att barns intressen och behov har uppmärksammats på ett annat sätt än tidigare.

Den svenska välfärdspolitiken för barn och barnfamiljer är huvudsakligen av generell natur. Insatser i form av t.ex. barnbidrag, föräldraförsäkring, barnhälsovård, barnomsorg och skola med hög kvalitet har erfarenhetsmässigt visat sig vara av stor betydelse för barnens levnadsförhållanden. De generella insatserna ger alla en trygghet och skapar förutsättningar för en god start.

Som komplement till de generella insatserna finns särskilda insatser, både av ekonomisk och annan natur för att skydda dem som bäst behöver det.

I Sverige håller alla dessa insatser en internationellt sett hög standard. Barn och ungdomar växer i de flesta fall upp under goda förhållanden. Men detta får inte skymma det faktum att det finns barn i Sverige som inte har det bra. Det finns barn i Sverige som får en sämre

start i livet än andra. Detta är problem som regeringen är angelägen om att komma till rätta med.

Utvecklingen 1992–1997

Utvecklingen under de senaste 5 åren har präglats av en stram finanspolitik där saneringen av den svenska ekonomin har varit en huvudfråga. I stort sett alla sektorer i det svenska samhället har tvingats till omprövningar, effektiviseringar och besparingar. Det har varit ofrånkomligt att den nödvändiga saneringen av statsfinanserna också har påverkat barn och ungdomar. Samtidigt är en sanerad ekonomi en förutsättning för att Sverige även i fortsättningen skall kunna garantera goda uppväxtvillkor för barn och unga. Ett fortsatt stort budgetunderskott skulle ha ökat den svenska statskulden och intecknat framtiden. Inte minst med tanke på barnen har det varit nödvändigt att vända den utvecklingen.

Under perioden har anslagen till skolan och barnomsorgen minskat i de flesta svenska kommuner. Besparingarna har dock ofta kunnat mötas med effektivisering och förändrade arbetsformer. Besparingarna har i vissa fall inneburit att barngrupperna har blivit större både i skolan och i barnomsorgen. En anledning till att besparingarna i de offentliga utgifterna har varit möjliga är att Sverige hade ett gott utgångsläge.

Trots de genomförda besparingarna satsar Sverige fortfarande en stor andel av de offentliga utgifterna på stöd till barn och barnfamiljer. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) har i en rapport år 1996 visat att Sverige, vid en jämförelse med 7 andra europeiska länder fortfarande är ett av de länder som satsar mest på stöd till barn och barnfamiljer mätt som andel av landets utgifter.

De analyser av kvaliteten i barnomsorgen och skolan som genomförts av de statliga tillsynsmyndigheterna visar att verksamheterna även efter de genomförda besparingarna håller en god kvalitet. Samtidigt framhåller man att ytterligare besparingar i de generella stödssystemen riskerar att få negativa konsekvenser i synnerhet för de sämst ställda barnen.

Barnen – staten och kommunerna

Sverige tillämpar kommunalt självstyre vilket bl.a. innebär att lokala politiska organ självständigt fattar beslut i sina egna angelägenheter. För de flesta områden som berör barn och ungdom gäller att staten anger mål och inriktning genom ramlagar eller nationella måldokument medan kommunerna beslutar om verksamhetens konkreta utformning. Ansvar för verksamhetens kvalitet vilar ytterst på kommunerna. Staten ansvarar för nationell uppföljning och utvärdering av verksamhetens kvalitet.

De specialdestinerade statsbidragen till barnomsorg och skola har avskaffats. Bidragen är numera en del i det allmänna kommunbidrag som staten ger till kommunerna. Den kommunala verksamheten finansieras i övrigt huvudsakligen genom skatteintäkter.

En grundläggande tanke i det svenska samhället är att beslut som rör barn ska fattas av personer som är så nära barnet som möjligt. Av den anledningen har de svenska kommunerna ansvaret för att, inom ramen för de nationella målen, utforma barn och ungdomsverksamheten.

Ett lokalt beslutsfattande gör det möjligt att uppfylla konventionens krav på att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barnet. Ett lokalt beslutsfattande förbättrar också möjligheterna att kunna ge barn och unga ett reellt inflytande över frågor som rör deras livssituation.

Barnkonventionen och kommunerna

Även om barnkonventionens olika artiklar successivt införlivats i lagstiftningen berör en stor del av de rättigheter som barnkonventionen ger uttryck för frågor på den kommunala nivån. De senaste årens decentralisering av t.ex. skola och barnomsorg, innebär att kommunerna har fått ett större ansvar för att planera och genomföra barn och ungdomspolitiken. Därför är tillämpningen av barnkonventionen på den kommunala nivån av stor betydelse för hur konventionens olika artiklar ska omsättas i praktisk handling.

Det kommunala självstyret innebär att de flesta beslut som rör barn och unga fattas "så nära barnet som möjligt". Det ger också goda förutsättningar för att nå de intentioner som anges i konventionens artikel 12 (barns rätt till inflytande) och det är en av förutsättningarna för att det ska gå att efterleva artikel 3 (om barnets bästa).

Det lokala beslutsfattandet gör det möjligt att på ett aktivt sätt engagera barn och unga i beslutsfattande i frågor som på olika sätt berör dem. I den enkät som närmare redovisas här nedan uppger hälften av de svarande kommunerna att barn och unga ges tillfälle att aktivt påverka kommunala beslut. 81 kommuner har inrättat särskilda ungdomsråd och 7 kommuner har ungdomsparlament.

Det kommunala självstyret innebär också att mycket av den direkta tillämpningen av barnkonventionen sker på den kommunala nivån. Det gäller exempelvis beslut som berör utformningen av samhällelig service som skola och barnomsorg, fördelning av delar av stödet till barn och barnfamiljer, hälso- och sjukvård samt socialtjänst.

Det svenska arbetet med att implementera barnkonventionen har av den anledningen, i stor utsträckning, varit koncentrat på att nå olika kommunala beslutsfattare med information om konventionens innebörd (se särskild redovisning under avsnittet Spridning av konventionen).

Trots att betydande ansträngningar gjorts under perioden 1991—1997 kan konstateras att det fortfarande återstår en del arbete innan barnkonventionen kan sägas ingå som en naturlig del i det kommunala planeringsarbetet. Samtidigt förefaller det som om den kommunala aktiviteten omkring barnkonventionen har tagit fart under perioden 1995—1997.

Enkät 1995 och 1997

För att få reda på om kommunerna beslutat om att tillämpa barnkonventionen genomförde Barnombudsmannen (BO) år 1995 en undersökning till samtliga kommuner. På spaning efter barnkonventionen, år 1997 har BO i samarbete med Socialdepartementet följt upp undersökningen. Spaningen går vidare. Resultatet som redovisas är ännu preliminärt och bygger på en sammanställning av svaren från ca hälften av kommunerna. Det finns fortfarande vissa osäkerhetsfaktorer med i

svaren. En slutlig sammanställning och analys av svaren kommer att redovisas senare under hösten 1997.

Resultatet visar på att kommunernas insatser med att tillämpa barnkonventionen har ökat under de senast två åren. År 1995 hade endast 7 procent (19) av kommunerna behandlat barnkonventionen i kommunfullmäktige. I 1997 års undersökningar pekar resultatet på en ökning till omkring 30 procent.

Då det gäller information om barnkonventionen till politiker och tjänstemän hade ca 30 procent av kommunerna genomfört sådana insatser år 1997 jämfört med endast 15 procent år 1995.

Trots att de svenska kommunerna fortfarande har en pressad ekonomisk situation fortsätter man att prioritera barn och ungdomsverksamheten i budgetarbetet. I enkäten 1995 uppgav 71 procent av kommunerna att man prioriterade barn och ungdomsverksamheten. Förhållandet är det samma år 1997 med någon tendens till ökning — 76 procent.

86 procent av kommunerna svarar ja på frågan om man har särskilda metoder för att upprätthålla kvaliteten i barn och ungdomsverksamheterna under år 1997. Det är en markant ökning jämfört med år 1995 då endast 39 procent svarade ja på den frågan.

Ett annat område där man kan se en klar förbättring är barns och ungas möjligheter till inflytande. År 1995 hade 35 procent av kommunerna fattat beslut om att öka barns och ungdomars inflytande medan hela 55 procent har gjort detta under år 1997.

Barnkonventionen förefaller också, i ökad utsträckning, tas som utgångspunkt för kommunala beslut. Drygt en tredjedel av kommunerna uppger år 1997 att man fattar kommunala beslut med utgångspunkt från barnkonventionen. Flertalet av kommunerna uppger att man fattar beslut i barnkonventionens anda.

Flyktingbarn

Några av världens mest utsatta barn — flyktingbarnen — når också Sverige. Nästan hälften av de flyktingar som kommer till Sverige är barn och ungdomar under 18 år. Det är barn som har tvingats fly från sina hemländer och lämnat allt. Många av dessa barn har traumatiska upplevelser av våld och krig bakom sig.

Regeringen ser det som en angelägen uppgift att förbättra mottagandet av flyktingarna och ta särskild hänsyn till barnens behov. Regeringen har också föreslagit riksdagen en lagändring innebärande att barn inte skall få tas i förvar i utlänningsärenden annat än som en sista utväg och då under en begränsad tid och endast tillsammans med vårdnadshavare.

Utsatta barn

De flesta barn i Sverige lever under gynnsamma förhållanden. I dag utsätts dock många barn och deras familjer för påfrestningar på grund av arbetslöshet och dålig ekonomi. För barn i familjer där det förekommer missbruk, psykisk sjukdom eller våld i hemmet är situationen särskilt svår, liksom för många flyktingbarn. Barn som utsätts för sexuella övergrepp är också särskilt utsatta i sin livssituation. Det krävs en mängd olika insatser för att förhindra att barn far illa. Det ställer samtidigt stora krav på dem som i olika sammanhang kommer i kon-

takt med barn och ungdomar att upptäcka dessa barn och medverka till att de får den hjälp de behöver.

Det är viktigt att det finns ett varierat utbud av stödinsatser för barn och unga. Den kartläggning av barns villkor i Sverige som Socialdepartementet genomförde år 1996 understryker det stora värde som väl fungerande allmänna insatser — exempelvis barnomsorg, skola och barnhälsovård — har. God kvalitet i de allmänna insatserna är kanske den allra viktigaste förebyggande åtgärd som kan vidtas då det gäller att förhindra uppkomsten av olika former av problem hos barn och unga. En väl fungerande verksamhet i skola och barnomsorg är också en förutsättning för att barn med behov av särskilt stöd skall kunna få detta stöd när de deltar i verksamheten i vanliga klasser eller i vanliga barnomsorgsgrupper.

Vid sidan av de generella stödinsatserna krävs givetvis också ett väl fungerande utbud av olika former av särskilda stödinsatser. Huvuddelen av de särskilda stödinsatserna svarar kommunerna och landstingen för. Men även de ideella organisationer som arbetar för att stärka barnens ställning gör genom sitt engagemang och kunnande ovärderliga insatser. Det handlar om såväl opinionsbildning som praktiskt arbete t.ex. i form av telefonjourer dit barn som är ensamma och rädda kan ringa och vara anonyma. De ideella organisationerna och andra frivilliga sammanslutningar kan också tillsammans med eller som ett komplement till kommunernas socialtjänst bygga upp sociala nätverk eller stödgrupper kring utsatta barn.

Den 1 januari 1998 träder vissa lagändringar i kraft som avser att stärka barnets ställning inom socialtjänsten.

Hälsoproblem

Hög kvalitet i den förebyggande barnhälsovården har utan tvekan bidragit till att svenska barns hälsa i det stora hela är god. Men det förekommer hos vissa barn hälsoproblem som samhället måste arbeta mer aktivt med. Allergier eller annan överkänslighet har blivit allt vanligare och drabbar nu vart tredje barn.

Barn med funktionshinder

Barn med funktionshinder är en särskilt utsatt grupp. Nästan alla dessa barn växer idag upp i sina familjer. Särskilt när det gäller barn med stora funktionshinder behöver familjerna mycket stöd såväl praktiskt som psykologiskt för att orka med. En del barn med funktionshinder är socialt isolerade och saknar kamrater, framförallt på fritiden.

Från och med den 1 januari 1994 har funktionshindrade barns möjligheter att uppnå så jämlika förhållanden som möjligt, utvidgats genom en särskild rättighetslag för vuxna och barn med funktionshinder.

Familjepolitiken och skolan

Barnets bästa är en viktig utgångspunkt för svensk familjepolitik. Familjepolitiken skall också präglas av valfrihet för barnfamiljerna och främja jämställdheten mellan kvinnor och män.

Den svenska familjepolitiken är utformad så att kvinnor och män skall kunna ha samma möjligheter att kombinera familj och förvärvs-

arbete. Det målet handlar också i hög grad om barnets rätt till en djup och kontinuerlig kontakt med båda sina föräldrar, dvs. även med sin pappa. Även barn vars föräldrar separerar, skall ha rätt till en god kontakt med både sin mamma och pappa.

Barn skall ha rätt till god barnomsorg. En förutsättning för att både män och kvinnor skall kunna delta i yrkeslivet är att det finns en god och tryggt ordnad barnomsorg av hög kvalitet. Kommunernas skyldighet att bereda alla som efterfrågar det plats i barnomsorgen är sedan den 1 januari 1995 reglerad i lag.

Barnomsorgen skall präglas av god kvalitet, rättvis fördelning och valfrihet. Det är kommunens ansvar att tillgodose behovet av barnomsorg. Kommunen måste därmed ha möjlighet att planera barnomsorgen inom kommunen, såväl den som bedrivs av kommunen som den som bedrivs enskilt.

På skolans område har föräldrarna möjlighet att välja mellan att placera sina barn i det offentliga skolväsendet eller i en fristående skola.

Barn i världen

Samtidigt som den svenska regeringen utvärderar barnens situation i Sverige, ger konventionen också ett ansvar för världens alla barn. Den stora majoriteten av dessa lever under omständigheter långt under den nivå som de flesta svenska barn upplever.

Som en av de största enskilda bidragsgivarna till FN:s barnfond, UNICEF, tar Sverige aktiv del i att skapa nya vägar att hjälpa nödlidande barn och verkar bl.a. för att barn skall få tillgång till sjukvård, rent vatten och skolgång.

Mer än 90 procent av jordens befolkningsökning sker i u-länderna. Många av de problem som har med fattigdom att göra och som påverkar barnens situation i u-länderna, har med befolkningsutvecklingen att göra. Genom en ökad prioritering av familjeplaneringsfrågorna kan förhoppningsvis fler föräldrar bestämma antalet barn utifrån sina sociala och ekonomiska förutsättningar. Här kommer Sverige att intensifiera insatserna.

Det svenska basdokumentet

Vad gäller rapportens allmänna del med information om land och befolkning, allmän politisk struktur och det allmänna rättssystem inom vilket skyddet för de mänskliga rättigheterna ingår, information och informationsspridning hänvisas till det svenska basdokumentet FN nr HRI/COR/I/ADD.4 1 June 1992.

Nedan redovisas andelen barn i olika åldersgrupper i befolkningen dels per den 31/12 1994 och dels som prognos fram till år 2050.

Folkmängd efter ålder den 31 december – tabell

<i>totalt</i>	8 527 036	8 590 630	8 644 119	8 692 013	8 745 109	8 816 381
---------------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

Barnens andel i befolkningen — grafisk redovising

[2 tabeller]

DEL II: UPPGIFTER BETRÄFFANDE KONVENTIONENS ARTIKLAR

Allmänna åtgärder

Sverige var ett av de första länderna som ratificerade konventionen om barnets rättigheter. Det skedde den 29 juni 1990. Sverige ratificerade konventionen utan att reservera sig på någon punkt. I propositionen (prop. 1989/90:107) till riksdagen om godkännande av konventionen gjordes en genomgång av hur konventionens artiklar motsvarade svenska förhållanden. För Sveriges del trädde konventionen i kraft den 2 september 1990. Tillträdet till konventionen föranledde inte några ändringar i svensk lagstiftning, men vissa brister i den praktiska tillämpningen av lagar och förordningar konstaterades. För svensk del är det främst tillämpningen av den lagstiftning som berör barn och ungdomar som kräver särskild uppmärksamhet.

Spridning av konventionen

I konventionen åläggs staterna att göra konventionens bestämmelser och principer allmänt kända bland såväl barn som vuxna i det egna landet. Den statliga myndigheten Barnombudsmannen (BO) har regeringens uppdrag att i sin verksamhet informera om barnkonventionen.

Under perioden 1990—1993 avsatte regeringen 30 miljoner svenska kronor (5,45 miljoner USD) ur Allmänna arvsfonden för att ge ideella organisationer möjlighet att sprida kunskap om konventionens bestämmelser och principer. Allmänna arvsfonden har till ändamål att främja verksamhet av ideell karaktär till förmån för barn och ungdomar och personer med funktionshinder. 34 olika organisationer fick medel ur Allmänna arvsfonden för projekt kring barnkonventionen. Under perioden har dessa organisationer gjort betydande insatser för att göra konventionen känd. Informationen har i första hand nått ut till de egna organisationerna, till barn och ungdomar främst genom lärare samt till olika grupper av barnprofessionella som t.ex. förskollärare, och skolhälsovårdspersonal och barnpsykologer.

Regeringen fattade år 1996 beslut om ytterligare en stor satsning på information om barnkonventionen. Under en tvåårsperiod får sammanlagt 20 miljoner kronor användas av olika frivilligorganisationer för projekt som ökar kunskaperna om barnkonventionen bland förtroendevalda och anställda i kommuner och lansting. Avsikten med regeringens beslut är att införliva barnkonventionen i det vardagliga arbetet med barn. Regeringen ser det som ytterst angeläget att kommunerna i sitt arbete har barnets bästa som referensram både i det direkta arbetet med barn och i sin övergripande verksamhetsplanering. Vidare har regeringen formulerat ett mål som innebär att varje kommun i slutet av år 1998 skall ha kommit ett steg vidare i arbetet med att införliva barnkonventionen. BO har regeringens uppdrag att vara sammanfattande i den grupp av myndigheter och organisationer som ska driva detta arbete.

BO som har regeringens uppdrag att i sin verksamhet informera om barnkonventionen, har lagt stor vikt vid att göra den känd för unga människor. BO har därför vänt sig till läromedelsförlagen och lärome-

delsförfattarna för att uppmärksamma behovet av att information om barnkonventionen kontinuerligt förs in i skolans läroböcker. Ytterligare en central satsning på information om barnkonventionen gjordes under åren 1994/95 då det ordnades en skoltävling som riktade sig till elever i samtliga stadier i skolan. Syftet var att eleverna skulle lära sig mer om barnkonventionen och om sina rättigheter. Tävligen var ett samarbete mellan BO, Rädda Barnen, Socialdepartementet och Tidningen i Skolan. Vidare har BO på Internet upprättat en hemsida som en ytterligare kanal i kommunikationen med barn och unga. Avsikten är att underlätta för de unga att ta reda på mer om sina rättigheter, Barnkonventionen och BO, samt att utveckla en dialog i olika frågor. Kommunerna är en annan målgrupp för BO:s arbete. BO skall verka för att kommunerna använder barnkonventionen som ett praktiskt redskap i såväl det individuella som det generella arbetet med barn. Under hösten 1997 har BO regeringens uppdrag att ta fram en informations-skrift om hur kommunerna kan arbeta med att integrera barnkonventionen i sin verksamhet.

Barnkonventionen har uppmärksammats i olika utbildningssammanhang. Regeringen har våren 1994 utfärdat nya läroplaner för såväl det obligatoriska skolväsendet (LpO 94) som för de frivilliga skolformerna (LpF 94). Läroplanerna innehåller bindande föreskrifter för skolverksamheten. I läroplanerna formuleras skolans värdegrund och uppgifter samt anges mål och riktlinjer för verksamheten. Av läroplanerna framgår bl.a. att rektor har ett särskilt ansvar för att skolpersonalen får kännedom om de internationella överenskommelser som Sverige har förbundit sig att beakta i utbildningen. Dessa deklarerationer och överenskommelser är FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, konventionen om barnets rättigheter, rekommendationen om utbildning för internationell förståelse och deklarationen och rekommendationer om undervisning i miljöfrågor.

I anslutning till att läroplanerna fastställdes, uppdrog regeringen åt Skolverket att göra de internationella fördragen tillgängliga och kända för dem som arbetar i skolan. Skolverket har i augusti 1994 samlat de fyra dokumenten i en och samma utgåva "Överenskommet". Utgåvan, som skickades ut till alla lärare och rektorer, skall kunna användas som studiematerial i undervisningen.

Frågor om barn och ungdomar i domstolarna har aktualiserats genom konventionen. De principer som kommer till uttryck i konventionen uppmärksammas regelbundet i den undervisning som ges till domare. Även åklagare ges viss undervisning i de särskilda frågor som uppkommer då barn är involverade i brott, framför allt sexualbrott mot barn. I detta sammanhang kan tilläggas att brottmål mot barn och ungdomar handläggs av särskilda domare och åklagare, som har speciell fallenhet och kompetens för sådana mål.

I grundutbildningen av poliser ingår ett avsnitt om mänskliga rättigheter. I samband därmed uppmärksammas också barnkonventionen. Även i vissa vidareutbildningar av poliser behandlas barnkonventionen. Det gäller exempelvis utbildningen av utredare som handlägger ärenden om sexuella övergrepp mot barn. Däremot ingår barnkonventionen inte i utbildningen av kriminalvårdspersonal.

Föreliggande rapport kommer att sändas till samtliga landsting och kommuner i Sverige samt berörda myndigheter. Även de ideella organisationer som arbetar med barn och ungdomsfrågor kommer att få rapporten. Vidare kommer rapporten att distribueras till landets samtliga allmänna bibliotek. Rapporten kommer också att vara tillgänglig på Internet.

I anslutning till att konventionen utarbetades i FN upprättades ett samarbete mellan regeringen, berörda myndigheter och frivilligorganisationer. Detta samarbete fortsätter, bl.a. som ett led i uppföljningen av Sveriges efterlevande av konventionen.

Sverige har deltagit vid utarbetandet av Europarådets konvention "European convention on the exercise of children's rights" från den 25 januari 1996. Konventionen är avsedd att vara ett komplement till FN:s barnkonvention. Sverige undertecknade konventionen den 25 januari 1996. Frågan om ratifikation bereds inom Justitiedepartementet.

Sverige har även deltagit vid utarbetandet av Haagkonventionen "Convention on jurisdiction, applicable law, recognition, enforcement and cooperation in respect of parental responsibility and measures for the protection of children" från den 19 oktober 1996.

a) Åtgärder som vidtagits för att anpassa landets lagstiftning och policy till konventionens bestämmelser

Som tidigare nämnts ratificerade Sverige konventionen utan att reservera sig på någon punkt. Likväl har det ifrågasatts om det inte inom vissa lagstiftningsområden sker kränkningar av barnets rättigheter enligt konventionen. Arbetet med att leva upp till konventionens bestämmelser och principer åtnjuter emellertid särskild prioritet och den svenska regeringens målsättning är att barns och ungdomars position skall flyttas fram.

Som ett led i uppfyllandet av barnkonventionen inrättades myndigheten Barnombudsmannen (BO) år 1993. BO har till uppgift att bevaka barns och ungdomars rättigheter och intressen. BO ska särskilt ägna uppmärksamhet åt att lagar och andra författningar samt dess tillämpningar överensstämmer med Sveriges åtagande enligt barnkonventionen. BO arbetar långsiktigt och strategiskt för att uppnå en bättre samstämmighet mellan barnkonventionen och nationell lag. Det kan till exempel vara fråga om löpande kontakter med ett departement innan direktiven till en utredning skrivs. Det kan också gälla kontakter med utredningar och kommittéer dels för att bistå med information och sakkunskap och dels för att framföra synpunkter med barnkonventionen som grund. Remissvaren är en viktig del i denna verksamhet.

En gång om året lämna BO en rapport till regeringen. Rapporten tar upp de områden där BO anser att barns och ungdomars rättigheter inte tillgodoses eller där Sverige inte efterlever barnkonventionen. I rapporten lämnas också förslag till författningsändringar och frågor som regeringen bör ta ställning till. Många av BO:s förslag har på olika sätt beaktats av regeringen t.ex. vid ändringar i socialtjänstlagen och utlänningslagen.

Bland de åtgärder som vidtagits för att bättre anpassa svenska förhållanden till konventionens regler och principer kan nämnas följande.

Regeringen har föreslagit riksdagen att barn inte skall få tas i förvar i utlänningsärenden annat än som en sista utväg och då endast under en begränsad tid och tillsammans med vårdnadshavare.

I syfte att utveckla vården av flyktingbarn och flyktingungdomar utformas ett särskilt utbildningsmaterial för familjehem, grupphem och andra hem som tar emot flyktingbarn. Utbildningsmaterialet beskriver barns sätt att reagera på traumatiska situationer som t.ex. att leva under krigshot och tvingas bryta upp från sitt eget land. Syftet med materialet

är att öka de mottagande familjehemmens möjligheter att förstå barnets reaktionsmönster och att ge adekvat hjälp.

Den 1 juli 1994 ersattes Statens ungdomsråd av en ny myndighet, Ungdomsstyrelsen. Myndigheten ska bl.a. främja goda uppväxtvillkor för ungdomar.

Staten har sedan den 1 juli 1993 ett samlat huvudmannaskap för de särskilda ungdomshemmen. En ny statlig myndighet, Statens institutionsstyrelse, som har ansvar för planering och drift av de aktuella hemmen bildades samtidigt. Alla barn och ungdomar som behöver tvångsvård skall kunna få en plats på en sådan institution. Det skall finnas ett väl differentierat utbud av olika vårdmöjligheter.

Den 1 januari 1994 trädde två nya lagar i kraft på handikappområdet; lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade och lagen om assistansersättning. Lagarna ger vissa rättigheter till personer (inklusive barn) med stora funktionshinder, bl.a. personlig assistans och korttidsvistelse utanför det egna hemmet. Samtidigt infördes utökade möjligheter för föräldrar till funktionshindrade barn att få föräldrapenning.

Den 1 januari 1998 träder vissa lagändringar i kraft som avser att stärka barnets ställning inom socialtjänsten.

Genom en ändring i socialtjänstlagen skärptes den 1 januari 1995 kommunernas skyldigheter att tillhandahålla barnomsorg för barn i åldrarna 1—12 år. Numera är kommunerna skyldiga att tillhandahålla förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg i den omfattning det behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete och studier eller barnets eget behov. Alla barn skall dessutom från och med höstterminen det år de fyller sex år anvisas plats i förskola. Förskolan skall omfatta minst 525 timmar.

Socialstyrelsen fick år 1991 regeringens uppdrag att utarbeta ett åtgärdsprogram för att höja kompetensen och utveckla ett barnperspektiv i arbetet med utsatta barn (Barn i fokusprojektet). Projektet har omfattat ekonomiskt stöd till utvecklingsarbete, konferensverksamhet, finansiering av högskolekurser samt kartläggningar och utredningar. Projektet har dokumenterats i flera olika rapporter. Arbetet avslutades år 1995.

I samband med Sveriges ratifikation av ILO-konventionen (nr 138) om minimiålder för tillträde till arbete år 1989 skedde vissa lagändringar till skydd för minderåriga i arbete. Nya föreskrifter om anlitan­de av minderåriga i arbete har utfärdats.

Den straffrättsliga regleringen som avser att skydda barn mot sexuella övergrepp har ändrats vid flera tillfällen i syfte att ytterligare stärka skyddet för barn mot att bli utnyttjade i sexuella sammanhang. När det gäller våldtäkt och sexuellt utnyttjande skall domstolen särskilt ta hänsyn till om offret har låg ålder.

Inom regeringkansliet har det genomförts en allmän översyn av bestämmelserna om barnpornografibrott i brottsbalken i syfte att skapa ett bättre skydd för barn och ungdomar.

Genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 mars 1995 gjordes ändringar i vissa delar av regelsystemet när det gäller lagföringen av unga lagöverträdare. För att lagstiftningen i fråga om rätt till offentlig försvarare bättre skulle stämma överens med barnkonventionen, infördes regeln att en tilltalad som inte fyllt 18 år har rätt till en offentlig försvarare om det inte är uppenbart att han saknar behov av försvarare. Samtidigt ändrades flera andra bestämmelser bl.a. i syfte att öka snabbheten vid förfarandet hos polis, åklagare och domstol.

Den reform som genomfördes år 1974 av den svenska kriminalvården har utvärderats av Fängelseutredningen. Fängelseutredningen hade bl.a. i uppdrag att mot bakgrund av Sveriges åtagande enligt barnkonventionen göra en bedömning av hur man inom kriminalvården på lämpligaste sätt bör ta hand om de ungdomar som döms till fängelse trots grundinställningen att det inte skall förekomma. Utredningen hade också att uppmärksamma förhållandena för de barn — i första hand spädbarn — som vistas på kriminalvårdsanstalt under en begränsad tid efter födelsen tillsammans med en intagen moder.

Utredningen anförde i sitt huvudbetänkande Verkställighet av fängelsestraff (SOU 1993:76) bl.a. att det system som utvecklats vad gäller barn i anstalt förefaller fungera på ett godtagbart sätt och ansåg därför inte att någon lagändring var erforderlig. Enligt utredningen kunde ett år anses vara en lämplig åldersgräns för barn som vistas i anstalt med en förälder, under förutsättning att det finns goda fysiska förutsättningar att ta emot ett spädbarn i anstalten.

Barnombudsmannen anförde i sitt remissyttrande att frågan om i vilken utsträckning små barn bör få vistas tillsammans med sina föräldrar i kriminalvårdsanstalt bör bli föremål för närmare utredning och att det är svårbedömt vad som i dessa fall är förenligt med barnets bästa.

Regeringen har för avsikt att ge Kriminalvårdsstyrelsen och Socialstyrelsen i uppdrag att se över förhållandena för barn vars föräldrar är intagna i häkte eller kriminalvårdsanstalt.

En statlig utredning, Ungdomsbrottskommittén, lämnade år 1993 förslag om förändringar i regelsystemet för unga lagöverträdare. Efter det att utredningen lämnade sina förslag har arbetet fortsatt i den del som avser påföljdssystemet för unga lagöverträdare. Inom Justitiedepartementet bereds för närvarande ett förslag som bl.a. innebär att ungdomar som har begått brott innan de fyllt 18 år skall kunna överlämnas för vård vid särskilt ungdomshem. Det föreslås även att påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten stramas upp.

Sedan den 1 januari 1996 finns uttryckliga bestämmelser om barns rätt att komma till tals i mål och ärenden om vårdnad, umgänge, adoptionsärenden och i namnärenden. När en domstol skall avgöra vad som är till barnets bästa skall domstolen ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Vidare skall den som verkställer utredning i sådana mål och ärenden, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen. Syftet med lagändringarna är att skapa garantier för att barn skall få komma till tals i domstolarna. I mål om omhändertagande av barn enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga har barn under 15 år, som inte är processbehöriga, givits särskild ställföreträdare för att kunna utnyttja sin rätt att komma till tals.

De ensamma flyktningbarnens situation har uppmärksammats. I syfte att förbättra det rättsliga skyddet för i första hand ensamma flyktningbarn, dvs. barn som vistas i Sverige utan sina föräldrar eller andra förmyndare, har möjligheterna att förordna god man för utomnordiska barn utvidgats fr.o.m. den 1 juli 1997. Om ett barns förmyndare inte kan utöva förmynderskapet, skall en god man kunna förordnas enligt samma regler som gäller för svenska barn.

Vidare avser regeringen att under hösten 1997 avlämna en proposition på grundval av några statliga utredningars förslag (Vårdnadstvistutredningens betänkande Vårdnad, boende och umgänge; Underhållsbidrags och bidragsförskottsutredningen 1993:s betänkande Underhållsbidrag och bidragsförskott; Pappagruppens

slutrapport). De förslag som lagts fram syftar till att betona vikten av samförståndslösningar och underlätta för föräldrar att i så stor utsträckning som möjligt komma överens om hur frågor om vårdnad och umgänge m.m. skall lösas. Andra syften med förslagen är att bana väg för en ökad användning av gemensam vårdnad och att ekonomiskt underlätta umgänget mellan barnet och en förälder som bor på en annan ort.

(b) Befintliga eller planerade mekanismer på nationell eller lokal nivå för att samordna politiken beträffande barn och för att väcka tillämpningen av konventionen

Allt sedan ratificeringen av barnkonventionen har diskussioner förts om att införliva konventionen genom s.k. inkorporering, dvs. att göra konventionen till svensk lag. Riksdagen tog på nytt upp denna fråga under hösten 1995. Förslaget om inkorporering avvisades men socialutskottet framhöll att en fortlöpande kontroll och anpassning av svensk lagstiftning och tillämpning är nödvändig. Utskottet betonade att konventionens bestämmelser och intentioner på alla nivåer i samhället måste beaktas i arbetet med frågor som rör barn och barnets rättigheter och ansåg att regeringen borde besluta om en bred översyn av om svensk lagstiftning och praxis stämmer överens med barnkonventionens bestämmelser.

Mot den bakgrunden tillsatte regeringen den 1 februari 1996 en parlamentarisk utredning (Barnkommittén) med uppgift att göra en bred översyn av hur svensk lagstiftning och praxis förhåller sig till barnkonventionens bestämmelser. Utredningen har till uppgift att skapa större klarhet och ökat mått av samsyn vad gäller innebörden av begreppet "barnets bästa" i konventionen och svensk rätt och därvid särskilt analysera målkonflikter. Kommittén har med förtur behandlat frågan om barns ställning i ärenden som rör utlänningslagen när det gäller avvisning eller utvisning där barn berörs. Kommittén har i ett delbetänkande år 1996 lämnat förslag om ändringar i utlänningslagen. Kommitténs förslag har beaktats i det arbete som lett till ändringar i utlänningslagen, vilka trätt i kraft den 1 januari 1997. Kommittén kommer att avlämna sitt slutbetänkande i augusti 1997.

Den statliga barn och ungdomspolitikerna handhas inom olika departement och statliga myndigheter. Socialdepartementet har inom regeringskansliet ansvar för ekonomiskt stöd till barnfamiljer, allmänna barnfrågor, hälso- och sjukvård, socialtjänst och frågor rörande alkohol- och narkotikamissbruk samt omsorg om funktionshindrade medan Inrikesdepartementet har en samordnande roll när det gäller ungdomsfrågorna. Inom Socialdepartementet har socialförsäkringsministern ett förstahandsansvar för frågor som rör barnkonventionen. Justitiedepartementet svarar för lagstiftningsärenden som inte hör till något annat departement, Utbildningsdepartementet svarar för utbildningsväsendet inklusive barnomsorgen, Kulturdepartementet svarar för barn och ungdomskulturen och Utrikesdepartementet svarar för invandrar och flyktingfrågor. Om ett ärende faller inom olika departements verksamhetsområden handläggs det inom det departement till vilket ärendet huvudsakligen hör. Ärendet bereds i samråd med övriga berörda statsråd. Det samma gäller också övriga fall där ett ärende berör mer än ett statsråd.

Under de senaste åren har en samordning av åtgärder riktade mot barn och ungdom skett på det lokala planet i Sverige. Bl.a. har den

politiska nämndorganisationen förändrats. I många kommuner finns idag speciella barn och ungdomsnämnder som ansvarar både för barnomsorg, skola och fritid. Sammanslagningen har skett för att bättre kunna samordna de lokala insatserna riktade till barn och ungdom.

Nedan nämns några av de statliga myndigheter som arbetar med barn och ungdomsfrågor och som i sitt dagliga arbete har att utgå från bl.a. konventionens regler och principer.

Barnombudsmannen (BO) har i uppgift att övervaka efterlevnaden av Barnkonventionen och arbetar på ett övergripande plan med frågor om barn och ungdomars rättigheter och behov. En av BO:s viktigaste uppgifter är att företräda barn och ungdomar så att de kommer till tals och får sina åsikter respekterade. Huvudinriktningen på BO:s arbete är att verka genom opinionsbildning, dvs. att delta i den allmänna debatten, skapa opinion för angelägna frågor och påverka politikens, beslutsfattarens och allmänhetens förhållningssätt till barn och ungdomsfrågor. Frågor som BO ägnat särskild uppmärksamhet åt under senare tid är t.ex. mobbning i skolorna samt kommunernas arbete med barnkonventionen.

Skolverket skall bidra till skolans utveckling genom uppföljning, utvärdering, särskilda utvecklingsinsatser samt genom tillsyn. Ett övergripande mål för det offentliga skolväsendet är en nationellt likvärdig utbildning för barn, ungdomar och vuxna. Ansvaret för detta har kommunerna och andra skolhuvudmän. Skolverket har det nationella ansvaret för att bevaka detta mål. Skolverkets uppgift är bl.a. att samla in, sammanställa och analysera information samt sprida kunskap om svensk skolas utbildningskvalitet, bidra till nationell skolutveckling och att informera riksdagen, regeringen och skolhuvudmännen om tillståndet i skolan samt bevaka den nationella likvärdigheten i skolan och enskilda elevers rätt. Skolverket kommer också inom kort att, i stället för Socialstyrelsen, bli ansvarig myndighet för barnomsorgen.

Statens institut för handikappfrågor i skolan skall ge hjälp och stöd till kommunerna för att underlätta skolgången för elever med funktionshinder. Institutet skall också utveckla, framställa och distribuera läromedel för synskadade, rörelsehindrade, hörselskadade/döva och utvecklingsstörda elever.

Socialstyrelsen skall som tillsynsmyndighet för socialtjänsten övervaka att kommunerna verkar för att barn och ungdomar växer upp under trygga och ordnade förhållanden. Socialstyrelsen skall vidare bl.a. samordna de statliga insatserna inom socialtjänst och hälso- och sjukvård vad gäller barn och ungdom. Styrelsens tre huvuduppgifter på det socialpolitiska området är; att bedriva kvalificerad tillsyn, uppföljning och utvärdering inom området, att vara ett kunskapscentrum med ansvar att samla och utveckla kunskap i samverkan med kommuner och landsting samt att vara regeringens expertorgan på området med hög beredskap för kvalificerat utredningsarbete på regeringens uppdrag.

Ungdomsstyrelsen har i uppgift att främja goda uppväxtvillkor för ungdomar och att verka för att unga människor görs delaktiga i samhällsutvecklingen. Ungdomsstyrelsen arbetar sektorsövergripande och har en kontinuerlig kontakt med andra myndigheter, kommuner och föreningsliv när det gäller att följa ungdomars villkor i samhället. Ungdomsstyrelsen fördelar även statsbidrag till nationella barn och ungdomsorganisationer samt administrerar vissa europeiska ungdomsutbytesprogram. Som tidigare nämnts har Ungdomsstyrelsen övertagit Statens ungdomsråds arbetsuppgifter. Rådet har upphört.

Folkhälsoinstitutet skall på nationell nivå bedriva hälsofrämjande och sjukdomsförebyggande arbete av sektorsövergripande karaktär.

Barns och ungdoms hälsa tillhör de prioriterade områdena för institutets verksamhet.

Arbetsmarknadsstyrelsen ansvarar för att underlätta ungdomars etablering på arbetsmarknaden samt motverka arbetslöshet, genom bl.a. kompetensutveckling.

Statens kulturråd ansvarar på nationell och internationell nivå för att följa och utveckla barn och ungdomskulturen. Verksamhet med inriktning på barn och ungdom är prioriterad i rådets verksamhetsmål.

Våldsskildringsrådet har i uppgift att samordna myndigheters åtgärder mot skadliga våldsskildringar. Våldsskildringsrådet samarbetar också med olika organisationer och med näringslivet. Rådet följer forskningen i Sverige och andra länder och lägger också ut egna forskningsuppdrag. Rådet uppmuntrar och stöder föreningar och andra som engagerar sig i frågor som rör våldsskildringar. Rådet verkar också för ökad mediekunskap i skolan. Våldsskildringsrådets kansli står öppet för frågor och information till allmänheten.

Statens nämnd för internationella adoptionsfrågor har ansvar för information, tillsyn och kontroll i frågor rörande internationella adoptioner. Nämnden ansvarar vidare för frågor enligt förordningen om prövning av utländskt beslut om adoption samt för frågor om auktorisation av organisationer enligt lagen om internationell adoptionsförmedling. Efter ansökan och särskild prövning kan nämnden ge auktorisation till ideella organisationer som avser att arbeta med dessa frågor.

Statens institutionsstyrelse har ansvar för planering och drift av de särskilda ungdomshemmen.

Polisen gör olika insatser för att förebygga ungdomsbrottsligheten.

Brottsförebyggande rådet har en särskild barn och ungdomsgrupp som arbetar med frågor om brottsförebyggande insatser bland barn och ungdomar.

Även Boverket, Konsumentverket och Statens invandrarverk arbetar med särskilda insatser för barn och ungdom.

Arvsfondsdelegationen är en myndighet placerad inom regeringkansliet vars huvudsakliga uppgift är att besluta om ekonomiskt stöd ur Allmänna arvsfonden till nyskapande ideell verksamhet till förmån för barn, ungdomar samt personer med funktionshinder.

Barn och ungdomsdelegationen är ett rådgivande organ inom regeringkansliet i barn och ungdomsfrågor. Delegationen har även till uppgift att vara opinionsbildande genom seminarier, debattskrifter m.m.

Allmänna Barnhuset är en statlig stiftelse som arbetar med frågor som rör barn, främst på det sociala området. Barnhuset stöder bl.a. socialt inriktad barn och ungdomsforskning och har möjlighet att dela ut 1,5 miljoner (0,3 miljoner USD) kr om året. De projekt som får bidrag rör oftast barn i utsatta situationer. Forskning kring barn i familjehem har av tradition varit prioriterad.

(c) Internationellt utvecklingsarbete

Barnets rättigheter och barns sociala och ekonomiska villkor, överlevnad, trygghet och utveckling är frågor som Sverige i internationella sammanhang traditionellt varit pådrivande i. Sverige var en av de första länder som ratificerade FN:s barnkonvention som antogs år 1989 (nu har 190 av världens 193 länder gjort detta) och en av initiativtagarna till barntoppmötet år 1990. Sverige var också det land som först föreslog FN:s studie om barn i väpnade konflikter, som var världslig

för Världskongressen om kommersiell sexuell exploatering av barn och som har drivit förslaget om och gett stöd till MR-högkommissariens plan för att förbättra arbetsmöjligheterna för FN-kommittén för barnets rättigheter. Sverige har också varit pådrivande inom UNICEF, bl.a. för en starkare betoning av barnets rättigheter.

Sverige har också på en rad områden varit aktivt involverad i det internationella utvecklingssamarbetet i syfte att stärka barnets ställning.

Utgångspunkten är att målen för den svenska biståndspolitiken, t.ex. de som rör demokrati och mänskliga rättigheter, fattigdomsbekämpning, hållbar utveckling och jämställdhet, självklart också omfattar barnens villkor. Inte minst det övergripande biståndspolitiska målet att höja de fattiga folkens levnadsstandard, innebär åtgärder som riktar sig mot grunden för all exploatering av barn, exempelvis i form av barnarbete, barnprostitution och andra former av sexuellt utnyttjande.

Det svenska bilaterala och multilaterala biståndet berör i varierande grad — direkt eller indirekt — barns villkor. Inom FN-systemet svarar FN:s barnfond UNICEF, till vilken Sverige är näst störste bidragsgivare, för det mest riktade stödet. Programverksamhet och insatser för barnets rättigheter bedrivs också med svenskt stöd genom internationella organ som WHO, UNESCO, UNDP, UNFPA, UNHCR, WFP etc.

Barnkonventionen är en allt viktigare utgångspunkt och ett betydelsefullt förändringsinstrument för att i det internationella utvecklingssamarbetet kunna åstadkomma konkreta förbättringar för barn och ungdomar.

En mer samlad bild av barnets roll i den globala samhällsutvecklingen, grundad på fördjupad analys och kunskap om vilken betydelse som de biståndspolitiska målen faktiskt har för barn och ungdomar, saknas dock för närvarande. Ett arbete i denna riktning har emellertid påbörjats.

Expertgruppen för studier i utvecklingsfrågor (EGDI) vid Utrikesdepartementet — med uppgift att analysera prioriterade frågeställningar inom det internationella utvecklingssamarbetet — tog i november 1996 initiativ till en studie om barns ekonomiska roll.

Beträffande uppföljningen av FN-konferenserna kan konstateras att alla de stora FN-konferenserna som ägt rum under 1990-talet har ägnats åt det sociala området med tonvikt på den enskilda individen, dvs. såväl kvinnor som män och barn. Många av konferenserna har också uppmärksammat ungdomars särskilda behov, t.ex. i fråga om rätt till avskildhet, respekt för integritet m.m., rätt till undervisning om bl.a. reproduktiv hälsa.

Barnens intressen har bl.a. framhävts under det sociala toppmötet i Köpenhamn och i Pekingkonferensen. Vid den senare konferensen ägnades ett särskilt kapitel åt flickornas villkor, framhållande att flickor och kvinnor ofta är systematiskt diskriminerade under hela sin livstid.

Vid Habitat II, boende och bebyggelsekonferensen i Istanbul, uppmärksammades det faktum att en mycket stor och snabbt växande andel av världens alla barn bor i städer.

Från svensk sida är barnperspektivet viktigt i uppföljningen av de stora FN-konferenserna, bl.a. vad gäller rätt till utbildning, frihet från våld i alla dess former (inklusive våld i hemmet och sexuellt våld).

Vad gäller policyarbete kommer regeringen under år 1997 att presentera sin politik vad gäller fattigdomsbekämpningen i Sveriges utvecklingssamarbete och stödet till fred, demokrati och mänskliga rättigheter. I båda fallen kommer barnperspektivet att uppmärksammas.

Ett barnperspektiv är angeläget inte minst i ljuset av att närmare hälften av människorna i världen är barn och ungdomar under 18 år. I de fattiga länderna utgör de en ännu större andel.

Regeringens landstrategier är ett av de allra viktigaste styrinstrumenten för det svenska biståndet. Ett intressant exempel på hur ett barnperspektiv mer konsekvent kan tillämpas återfinns exempelvis i regionstrategin för Centralamerika — ett arbete som bl.a. ingick i det nämnda Sida-projektet.

Vad gäller uppföljningen av Världskongressen mot kommersiell sexuell exploatering av barn och dess koppling till biståndet, deltar Sverige fortsatt aktivt i det internationella samarbetet i bl. a. FN och EU, såväl vad gäller normativa som operationella insatser.

Under generalförsamlingen hösten 1996 deltog Sverige aktivt i arbetet i FN:s tredje utskott med utformningen av den s.k. omnibusresolutionen om barnets rättigheter, bl.a. i syfte att uppmärksamma flickors och pojkars olika villkor.

Sverige verkar för att resultaten från världskongressen skall implementeras i berörda landprogram, bl.a. via UNICEF:s verksamhet.

Den svenska regeringen har vidare stött det arbete som bl.a. i denna fråga bedrivs vid MR-centret av Högkommissarien och den specielle rapportören för handel med barn, barnprostitution m.m. Arbetet med ett tilläggsprotokoll till barnkonventionen fortsätter.

Regeringen har den 20 mars 1997 beslutat uppdra åt ordförande i svenska UNICEF-kommittén, Lisbet Palme, att medverka i det internationella uppföljningsarbetet efter världskongressen. Arbetet är i första hand inriktat på att skapa medvetenhet hos regeringar, organisationer och andra aktörer.

Som ett led i detta arbete inbjöd den svenska FN-delegationen i Genève representanter för olika FN-organ och andra internationella aktörer till en diskussion i början av april 1997 kring uppföljningsarbetet.

Inom EU har beslut och en rad initiativ tagits som manifesterar frågans vikt.

Den 30 april 1997 presenterade den av regeringen tillsatta interdepartementala arbetsgruppen en nationell plan för åtgärder mot kommersiell sexuell exploatering av barn.

Den svenska biståndsmyndigheten, Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete (Sida), genomför som ett led i uppföljningsarbetet under år 1997 en studie av sexuellt utnyttjade barns hälsa. Sida har vidare planer på att lägga in frågan om sexuell exploatering av barn i utbildningen av utresande biståndspersonal.

Som tidigare nämnts var Sverige stark påskyndare till FN:s studie om barn i väpnade konflikter som genomfördes under ledning av Garca Machel. Sverige ställer sig bakom de rekommendationer som studien resulterat i. Dessa berör på olika sätt det humanitära biståndet och Sverige arbetar aktivt för en samordnad humanitär strategi inom FN-systemet.

FN:s generalsekreterare förväntas inom kort utse en speciell representant för att följa dessa frågor. Ett förslag finns om en konferens år 2000 för att då kunna göra ett nytt avstamp om skydd för barn i krig.

Genom FN-delegationen i Genève inbjöd Sverige de humanitära FN-organen till ett möte i mars 1997 för att påbörja en diskussion om hur förslagen i studien kan integreras i berörda FN-program.

Under svenskt ordförandeskap har ett intensivt arbete pågått i arbetsgruppen under MR-kommissionen för ett tilläggsprotokoll till barnkonventionen om barnsoldater. Enighet om ett slutligt förslag

kunde dock inte uppnås i januari 1997. Arbetet förväntas fortsätta i sikte på ett nytt försök år 1998.

I det internationella utvecklingssamarbetet får, som framgått ovan, barnfrågorna successivt allt större uppmärksamhet. Detta kommer naturligtvis till uttryck även i form av internationella konferenser.

Utöver frågan om sexuell exploatering av barn, kan särskilt barnarbete nämnas som en fråga som under åren 1997/98 förväntas få stor uppmärksamhet.

Sverige kommer att delta i en internationell konferens i Oslo i oktober 1997 om barnarbete. ILO konferensen år 1998 eller år 1999 kommer också att ta ställning till förslag om en ny, samlande konvention om barnarbete.

FN-deklarationen om de mänskliga rättigheterna firar 50-års jubileum år 1998. Världskonferensen om mänskliga rättigheter i Wien 1993 beslöt också att det under år 1998 skulle ordnas ett möte för att stämma av uppföljningen av deklarationen och handlingsplanen. Barns rättigheter kan antas få stor uppmärksamhet.

År 2000 är det tio år sedan barntoppmötet hölls, varför manifestationer är att vänta.

Sverige deltar aktivt i barnfrågornas fortsatta behandling inom det internationella utvecklingssamarbetet. Sammantaget kommer detta arbete — och inte minst den nationella genomgång och analys av frågorna som nu görs i arbetet med rapporten om barnkonventionens efterlevnad — successivt ge underlag för överväganden om vilka initiativ och prioriteringar som är bäst ägnade att föra frågan framåt.

Strategier

Sida har under senare år utarbetat handlingsprogram för områdena fattigdomsbekämpning, jämställdhet, hållbar utveckling samt fred, demokrati och mänskliga rättigheter.

Handlingsplanen för fattigdomsbekämpning anger mödrar och barn som en prioriterad grupp. Planen för jämställdhet fastställer att inriktningen på flickor inom utbildningsområdet bör fortsätta och att rättigheter skall främjas inom området sexuella och reproduktiva rättigheter och hälsa. Negativa attityder och seder som leder till våld mot flickor kommer att uppmärksammas i policydialogen. I handlingsplanen för fred, demokrati och mänskliga rättigheter anges att Sverige skall stödja insatser för att barnets rättigheter respekteras och försvaras i enlighet med konventionen om barnets rättigheter. I planen för hållbar utveckling, slutligen, prioriteras bl.a. områdena vattenresurser och urbana miljöfrågor. Även om barnperspektivet inte anges kan man räkna med att barn nås av insatser inom dessa områden.

För att ge biståndet ett tydligare barnperspektiv startade Sida ett projekt: "Barn i svenskt bistånd". Målet med projektet är att på sikt öka medvetenheten och kompetensen inom Sida avseende barns roll och rättigheter i biståndet. Sida har beslutat att barnperspektivet bör bli ett viktigt inslag i planeringen för de närmaste åren. I projektet ingår en kartläggning av "barnperspektiv i svenskt bistånd" (baserad på uppgifter för åren 1994/95).

Barnbiståndets omfattning

Ett problem som rapporten om kartläggningen tar upp är att biståndet till barn inte särredovisas och att begreppet "barnbistånd" inte tydligt definierats. Kartläggningen ledde dock till följande sammanfattande grova uppskattning av omfattningen av Sidas bistånd till barn:

- *Hälsobistånd.* Det direkta barnbiståndet är ca 30 procent av hälsobiståndet, medan biståndet som når barn kan röra sig om 50—65 procent av allt hälsobistånd;
- *Undervisning.* Det direkta barnbiståndet kan uppskattas till ca 30 procent men även här uppskattas att barn nås av över 50 procent av resurserna;
- En mycket grov uppskattning pekar på att ca 10—12 procent av *kulturbiståndet* vänder sig direkt till barn;
- *För demokrati och mänskliga rättigheter* är ca 5 procent redovisade som barnbistånd, Mycket tyder på att detta är en underskattning;
- *Vattenprogram.* Sida bedömer att ca en tredjedel av det bilaterala stödet och ca hälften av det multilaterala biståndet påverkar barn;
- Mellan 35—40 procent av *katastrofbiståndet* beräknas gå till barn;
- *Andel av hela landramsbiståndet.* Uppskattningsvis 25 procent av hela landramsstödet har ett barnperspektiv.

Biståndet inom områdena hälsa, undervisning och vatten

Den sociala sektorn har alltid utgjort en stor del av det svenska biståndet, ca 20 procent. Barn och ungdomar utgör mer än hälften av befolkningen i Sidas samarbetsländer och är en prioriterad målgrupp för biståndet inom hälsovård och undervisning. Denna profil har fortsatt ungefär oförändrad även sedan Sverige ratificerat barnkonventionen. Uppskattningsvis 50 procent av det landdestinerade hälso- och undervisningsbiståndet går till barn och ungdomar.

Hälsobiståndet har framförallt prioriterat program för de små barnen: vaccinationer, mödra- och barnhälsovård, barnsjukvård, nutrition och amning. Många insatser inom temaområdet sexuell och reproduktiv hälsa riktas till tonåringar.

Inom undervisningsbiståndet prioriteras målet att nå eftersatta grupper och områden, att sätta kvinnor, flickor och barn med särskilda behov i förgrunden och att speciellt satsa på förbättringar av undervisningens kvalitet.

Samarbete inom vattensektorn syftar till förbättrad vattenförsörjning som bl.a. leder till bättre barnhälsa. Sidas vattenstrategi har kvinnor och barn som särskild målgrupp. Hälsospekten liksom utbildningsinsatser betonas.

Samarbetet inom u-landsforskning på hälsoområdet har framför allt inriktats på de viktigaste orsakerna till hög spädbarnsdödlighet exempelvis diarrésjukdomar och akuta luftvägsinfektioner.

I forskningssamarbetet med Pakistan har amningsfrågorna fått stort utrymme.

Ett nytt u-landsforskningsområde är barnets rättigheter och hälsa med fokus på utsatta barns rätt till hälso- och sjukvård; juridiska aspekter på barns rätt till hälso- och sjukvård; beteendevetenskaplig forskning om barnet som aktör i samhällsutvecklingen; ungdomars sexuella och reproduktiva rättigheter; kommersiell sexuell exploatering av barn och övergrepp i familjen.

Utbetalningar till hälso-, undervisnings- och vattensektorn i Mkr.:

	1992	1993	1994	1995	1996
Hälsa	722,0	765,5	781,1	802,1	795,8
Undervi	426,3	706,7	681,7	686,8	599,0
.					
Vatten	222,2	245,0	270,0	194,2	325,1

Källa: Sida-statistik till DAC 1992–1995 samt från Sidas EA-system 1996

Den största delen av biståndet går fortfarande till insatser inom dessa områden. Under år 1996 har totalt 1 720 Mkr. utbetalats till hälso- undervisnings och vattensektorn av Sidas totala utbetalningar på 8 153 Mkr. Sverige har sedan länge kanaliserat viss del av det bilaterala biståndet via FN:s barnfond UNICEF. Under 1996 utbetalades ca 315 Mkr. till UNICEF:s tilläggsbudget. Av det gick ca 35 procent till hälsoinsatser, ca 15 procent till undervisning, ca 20 procent till vatten och sanitet och ca 30 procent till katastrofinsatser. Sida är för närvarande den största bidragsgivaren till UNICEF:s tilläggsbudget för hälsoinsatser. Sverige har också aktivt över åren engagerat sig i UNICEF:s styrelsearbete och i en policydialog för att påverka UNICEF:s arbete i linje med svenska biståndsmål för hälsosektorn såväl som för andra sektorer.

De svenskstödda UNICEF-insatserna har främst inriktats på barns, ungdomars och kvinnors hälsa, utbildning och rättigheter, i syfte att uppfylla bamkonventionens mål.

Under den senaste 5-årsperioden har bistånd till barn utvecklats inom flera andra områden, ofta med speciella barngrupper i fokus.

Direkt barnbistånd

Ungdomars hälsa

Sexuell och reproduktiv hälsa (SRH) är ett av hälsosamarbetets huvudområden. Tillsammans med mödravård, fertilitetsreglering, nyföddhetsvård/amning, insatser mot sexuellt utnyttjande av och våld mot kvinnor och flickor m.m. är ungdomshälsa ett centralt samarbetsområde. Inom hälsoområdet utgör SRH en viktig komponent i stort sett i alla samarbetsländer och frågan om ungdomars sexuella och reproduktiva hälsa och rättigheter finns alltid med i dialogen. Bland flickor är tonårsgraviditeter och aborter är en stor ohälsfaktor som ofta är kopplad till övergrepp eller prostitution. I några program finns ungdomshälsa som en separat insats. Samarbete sker om program/projekt för gravida tonårsflickor (vård, boende, utbildning), sex och samlevnadsundervisning (inom Aids-program, i skolor, genom kompisprogram och ungdomsklubbar), uppbyggnad av ungdomsmottagningar m.m. i Etiopien, Zambia och Angola. I Tanzania stödjer Sida den tanzanska organisationen UMATI, som hjälper gravida tonårsflickor med bostad, utbildning och försörjning. I projektet ingår även hälsoinformation/utbildning inom området sexuell och reproduktiv hälsa bland ungdomar. Programmet genomförs av Riksförbundet För Sexuell Upplysning (RFSU).

Arbetande barn

Barnarbetet ökar i omfattning i världen. Sida arbetar för att arbetsvillkoren för barn skall förbättras och för att barn inte skall utnyttjas i skadligt arbete. Detta sker främst genom internationella organisationer

som t.ex. International Working Group on Child Labour, som arbetar för att förändra arbetsvillkoren för barn samt för att avskaffa skadligt barnarbete och exploatering av barnarbetare. Stöd utgår också till Föreningen för Rättvisemärkning för dess arbete med märkning av produkter som producerats och importerats enligt etiska kriterier, s.k. Fair Trade. Produkterna skall t.ex. framställas utan hjälp av skadligt barnarbete.

Omfattningen av barnarbete är ofta stor inom den informella sektorn. t.ex. jordbruk och hushållsarbete.

Sexuellt utnyttjade barn

Ett av huvudmålen i det svenska biståndet är att bekämpa fattigdomen. Denna övergripande målsättning riktar sig mot en av huvudorsakerna till exploateringen av barn.

Världskongressen i Stockholm hösten 1996 mot kommersiell sexuell exploatering av barn visade på många stora problem relaterade till det kommersiella sexuella utnyttjandet av barn (t.ex. lagstiftningsfrågor, rättssäkerhet, ekonomisk brottslighet, barns rätt till utbildning och hälsovård).

Hälsoriskerna för de sexuellt utnyttjade barnen är stora, men hittills dåligt dokumenterade. Barnen och deras hälsoproblem saknas i statistiken och troligen är det endast en liten del av barnen som får den sjukvård de behöver och som de enligt barnkonventionen har rätt till. Dessa barns rätt till hälso- och sjukvård behöver uppmärksammas. För att öka kunskapen om barnens behov och för att kunna planera för insatser inom biståndet kommer en sammanställning om situationen i Sidas samarbetsländer att göras.

Större delen av insatserna inom detta område har skett via svenska och internationella organisationer. Stöd har utgått till organisationen End Child Prostitution in Asian Tourism (ECPAT) dels för regional verksamhet och dels för dess arbete med Världskongressen. Den regionala verksamheten har inkluderat lobbyverksamhet som syftar till skärpt lagstiftning, åtgärder som syftar till effektivare polissamverkan mellan länder, upplysningsverksamhet och främjande av samarbete mellan internationella organisationer. International Catholic Child Bureau erhåller stöd för att bl.a. arbeta med att förbättra den lokala och nationella planeringen för förebyggande verksamhet och psykosocial återanpassning av barn som utsatts för sexuell exploatering, i enlighet med deklarationen från Världskongressen.

Rädda Barnen anlitas av Sida i ett utbildningsprogram av socialarbetare som skall hjälpa prostituerade barn i Filippinerna. Förutom att socialförvaltningarna i Filippinerna tillförs kunskap erbjuder projektet även andra länder i regionen att ta del av de filippinska erfarenheterna.

I Indien görs en studie av hälsovårdsbehov hos barn till prostituerade i Bombay. En enskild organisation i Sri Lanka arbetar med att avskaffa sexuell exploatering av barn. Den arbetar även med legal hjälp för barns skydd.

Barnkultur

Mycket av Sidas kulturbistånd går till insatser för och med barn. Syftet är att öka läskunnighet, förstärka barns självkänsla och identitet och

hjälpa barn att bearbeta svåra upplevelser och att utvecklas till trygga individer med förmåga till konfliktlösning och tolerans.

Biståndet fördelas på stöd till barnlitteratur och barnbibliotek, barn och ungdomsteater (drama, dans, musik och cirkus), och bild.

Sydafrika och Gaza-Västbanken har det största kultursamarbetet för barn. Det inkluderar utbyggnad av musikskolor (Sydafrika) och ungdomscentra (Gaza-Västbanken), spridning av barnlitteratur och lässtimulering och utbildning i drama och bild för barn och ungdomar. I projektet på Gaza-Västbanken finns även ett program för att integrera barn med handikapp i programmet.

Stöd till scenutbildning för barn och ungdomar finns i många samarbetsländer. I t.ex. Etiopien stöds en barncirkus, i Zimbabwe en pop-musikverkstad och undervisning i traditionell musik och Mozambique ett kulturhus för barn och ungdomar.

I många samarbetsländer finns en Sida-finansierad kulturfond för stöd till olika mindre kulturprojekt som ofta engagerar barn som aktörer och/eller publik.

Jämställdhet

I Sidas plan för jämställdhet är huvudstrategin att ett jämställdhetsperspektiv skall genomsyra utvecklingssamarbetet inom alla områden. Handlingsplanen fastställer att när det gäller stöd till utbildning bör inriktningen på flickor fortsätta och att flickors rättigheter skall främjas inom området sexuella och reproduktiva rättigheter och hälsa. Negativa attityder och seder, som leder till våld mot flickor, uppmärksammas i policydialogen. Kvinnlig könsstämpning är en extrem form av övergrepp på flickor med långvariga och svåra följder. Sverige samarbetar med olika enskilda organisationer och WHO för att bryta traditionen.

Jämställdhetsfrågan ges hög prioritet inom undervisningsbiståndet i t.ex. Sri Lanka, Bangladesh och Indien där fattiga flickor på landsbygden är en prioriterad målgrupp. Även inom yrkesutbildningsprogram har Sida gjort särskilda insatser för att öka flickors deltagande i yrkesutbildning t.ex. i Tanzania och Botswana. Sida har bidragit till att kön-suppdelad utbildningsstatistik upprättas i de flesta av Sidas samarbetsländer.

Flickors situation i krig och konflikt och deras speciella utsatthet kommer också att uppmärksammas inom ramen för det humanitära biståndet.

Marginaliserade barngrupper

Undervisningsstödet till vissa länder är delvis riktat till särskilt eftersatta grupper, som till exempel plantageskolebarn i Sri Lanka, barn tillhörande lågkast och socialt eftersatta grupper i Rajasthan, Indien samt till skolorna i s.k. commercial farming areas i Zimbabwe.

I Bolivia stöder Sida en undervisningsreform i samarbete med Världsbanken. Den prioriterar primärskolan och är utformad så att den främjar demokrati, jämlikhet och jämställdhet och respekt för ursprungsbefolkningens rättigheter. I Vietnam får primärhälsovårdsprogrammet för stamfolken svenskt stöd — barn/ungdomar utgör en viktig målgrupp.

Barn med funktionshinder

Att uppmärksamma och synliggöra barn med funktionshinder, stödja deras föräldrar och ge barnen möjlighet till skolgång och habilitering är en viktig del i barnrättsarbetet.

I biståndet till Gaza-Västbanken är rehabiliteringsprogrammet som Diakonia genomför en viktig komponent. Det är ett samhällsbaserat rehabiliteringsprogram som till största delen vänder sig till barn. Det inkluderar stöd till personalutbildning, integrering av barn med handikapp i skolan, föräldrastöd, vård och rehabilitering, insatser för att förändra attityder och värderingar kring handikapp.

Inom hälsobiståndet till Indien finns ett projekt för utveckling av förskoleverksamhet genom bl a utbildning av personal. Integrering av barn med handikapp i förskoleverksamheten är en viktig målsättning.

I Litauen och Ryssland genomförs insatser för att utveckla alternativ till institutionsvård för barn med handikapp.

Inom Sidas undervisningsbistånd finns speciella insatser för barn med funktionshinder i Botswana där ett resurscenter för barn med särskilda behov skapats. I Sri Lanka och Zimbabwe stöds utbildning för lärare i specialpedagogik.

Barn i krig och på flykt

I krig och konflikter är barn generellt en utsatt grupp. Många tvingas på flykt tillsammans med sina familjer eller ensamma vilket innebär att de förlorar sin trygghet och sin sociala struktur. Konsekvenserna för barn i en katastrofsituation är mycket stora och allvarliga både fysiskt och psykiskt.

I forna Jugoslavien är barn tillsammans med mödrar viktiga målgrupper i de program som stöds av Sida i Bosnien-Herzegovina. Programmen avser dels psykosocial rehabilitering och traumabehandling (delvis genom WHO och Norsk Folkehjäl) och dels ett s.k. integrerat områdesprogram som skall utgöra grundförutsättning för ett frivilligt återvändande av flyktingar och internflyktingar och som bl.a. innefattar stöd till skolor och hälsocentra. Vidare har Sida lämnat stöd till lokala organisationer i Federala Republiken Jugoslavien vilka arbetar med att öka medvetenheten hos myndigheter och i samhället om barnets rättigheter.

Sida har under de senaste åren på olika sätt uppmärksammat barnen i katastrofsituationer. Det sker sig bl.a. genom omfattande stöd till UNICEF och UNHCR. De prioriterade områdena är:

- rehabilitering av barnsoldater, framför allt utbildningsinsatser,
- psykosocial rehabilitering/stöd till barn med krigstrauman,
- snabba utbildningsinsatser även i akuta katastrofsituationer samt
- återföreningsinsatser.

Genom Rädda Barnen bidrar Sida till en speciell beredskapsstyrka av barninriktade socialarbetare, som tillsammans med UNHCR planerar insatser för barnen i akuta katastrofsituationer.

Barnkonventionen — allmänt

Barnkonventionen antogs av FN:s generalförsamling år 1989 och trädde i kraft år 1990. Sverige tillhörde de första staterna som under-

tecknade och ratificerade konventionen. Efter 7 år har alla Sidas samarbetsländer ratificerat konventionen och rapporterat första gången till kommittén för barnets rättigheter, eller arbetar med sina rapporter. Arbetet nationellt inför rapporteringen är en viktig del i processen för att synliggöra barn och deras behov och rättigheter och föra upp det på den politiska agendan. Genom enskilda organisationer stödjer Sida rapporteringsarbetet nationellt i många länder. Sida ger också stöd till barnrättskommitténs sekretariat i Geneve och till den NGO-grupp om barnkonventionen som bildats av enskilda organisationer i Geneve. Childwatch International erhåller stöd från bl.a. Sida för att utarbeta indikatorer för att mäta hur barnkonventionen efterlevs.

Stor del av Sidas bidrag till svenska enskilda organisationer går till projekt där syftet är att värna om barnets rättigheter i enlighet med barnkonventionen.

Under en treårsperiod har medel avsatts för forskning inom området "Barns och ungdomars hälsa och rättigheter". Syftet är att engagera svenska forskare och institutioner i kunskaps- och kapacitetsutveckling inom problemfält av särskild betydelse för biståndet. Exempel på viktiga ämnesområden för forskningen är:

- Särskilt utsatta barns rätt till hälso- och sjukvård: sjukdoms-panorama, vårdbehov och hälsoservice;
- Synen på barn i olika kulturer, barn som aktörer för samhällsutveckling mot demokrati, barnet som bärare av värderingar och visioner;
- Ungdomars sexuella och reproduktiva hälsa och rättigheter samt möjliga interventioner;
- Kommersiell sexuell exploatering av barn samt övergrepp inom familjen.

Sida avser finansiera en tjänst knuten till UNICEF i Sydafrika för att arbeta med barnets rättigheter och samla in information om deras situation, bidra till att utforma strategier, metoder, kapacitetsbyggande m.m. för att implementera barnkonventionen.

Sida kommer att lämna stöd till ett fyraårigt pilotprogram i Bangladesh. Programmet är inriktat på den länge eftersatta gruppen barn i åldrarna 8—14 år i de sex största städernas slumområden. Programmet är den första samlade ansatsen att nå denna grupp; att motivera dem till skolgång; att hålla dem kvar i skolan samt att stimulera dem till fortsatt utbildning. Dessa barn lever inte bara under mycket svåra förhållanden utan är också ofta utnyttjade i olika former av barnarbete. Programmet bidrar på sikt till att förbättra barnens levnadsförhållanden och minska barnarbetets omfattning. Programmet genomförs av regeringen i Bangladesh i samarbete med UNICEF och lokala organisationer.

Inom stödet för mänskliga rättigheter (MR)/demokratiinsatser till Sri Lanka är barns rättigheter ett prioriterat område. Stöd har bl.a. givits till Open University för framtagande av en universitetskurs om barnets rättigheter. Stöd har också utgått till den enskilda organisationen Sarvodyas Legal Aid Department. Inom ramen för detta stöd fokuseras arbetet på att medvetandegöra förskolelärare om barns situation och rättigheter. Vidare har en rapport med titeln An Investigation into Children's Rights in Sri Lanka utarbetats och distribuerats för att sprida kunskap om barns situation i landet.

I Indien har en nationell koalition av barnorganisationer fått stöd för att trycka den alternativa rapport som framställdes parallellt med den officiella indiska rapporten.

Som en del av en rättsinsats till Laos diskuteras stöd till genomförande av barnkonventionen och rapportering till Bankkommittén.

Stöd har utgått till etablerandet av National Council for Children i Kambodja. Stödet syftar till att stärka organisationen vars roll är att främja barnets rättigheter i det kambodjanska samhället samt samordna insatser inom området.

Genom sin roll som "Shepherd for the Palestinian Children" har Sverige deltagit i arbetet för de palestinska flyktingbarnen. En palestinsk handlingsplan för barn "An Agenda for Social Renewal" har utarbetats med barnkonventionen och Barntoppmötets deklARATION som riktlinjer. Sverige ger ett omfattande bidrag till planens genomförande.

Sedan år 1993 har Sida tillsammans med UNICEF finansierat ett regionalt program för barn i speciellt svåra omständigheter med fokus på arbetande barn och gatubarns situation i Latinamerika. Programmet har alltmer fokuserats på barnets rättigheter bland annat genom reformer av nationell barnlagstiftning i linje med barnkonventionen. Opinionsbildning om barnkonventionen har också varit en av huvudinriktningarna. För närvarande utarbetas en aktionsplan för barnets rättigheter i samarbete med UNICEF och Rädda Barnen. Planen kommer att omfatta:

- Legalt reformarbete för att nationell lagstiftning skall anpassas till barnkonventionen;
- Institutionsstärkande åtgärder för skydd och stöd för barnets rättigheter exempelvis med fortbildning för personalen inom rättsväsende och polis;
- Opinionsbildning och information om barnets rättigheter.

Inom samarbetet med Central- och Östeuropa ingår insatser som avser barn och ungdomar som en del i utvecklingen av socialtjänst och utbildning i socialt arbete. Hänsyn har därvid tagits till barns utsatthet i den sociala nedrustning som blivit följden av omvandlingsprocessen i området. Sådana insatser har genomförts i Estland, Lettland, Litauen, Vitryssland och Ryssland. Ett pilotprojekt som skall förbereda föräldralösa ungdomar för steget ut i samhället genomförs i Lettland. I Lettland stöds vidare ett kontor för mänskliga rättigheter, vilket bl.a. engagerar sig i barnrättsfrågor.

I samarbetet med Central och Östeuropa förutses insatser med inriktning på barn och ungdom få ökad betydelse i framtiden. I de nyligen antagna riktlinjerna för stöd inom de sociala områdena framhålls dels behov av insatser som specifikt tar sikte på barns och ungdomars situation dels att sådana insatser bör ansluta till FN:s konvention om barnets rättigheter. I en pågående studie som rör stöd inom rättsområdet berörs barns rätt till skydd.

Multilateralt arbete med barn

FN:s utvecklingsprogram (UNDP) har sedan år 1990, med bland annat svenskt finansiellt stöd, framställt en rapport, Human Development Report, som introducerar ett utvecklingsindex för att mäta fattigdom. Rapporten visar på ett övertygande sätt de sociala sektorernas betydelse för mänsklig utveckling och lyfter därigenom fram betydelsen av satsningar på barn. Rapporten förväntas få stor betydelse för UNDP:s och andra biståndsorgans programverksamhet.

Det svenska statliga bidraget till UNICEF är det näst största som ett enskilt land ger till organisationen (283 miljoner kronor för budgetåret 1997). UNICEF:s programverksamhet är mest omfattande i de länder där fattigdomen är mest utbredd, där det föds flest barn och där barnadödligheten är högst. Barnkonventionen och barnets rättigheter är en allt viktigare utgångspunkt för UNICEF:s arbete. Särskild uppmärksamhet ägnas för närvarande åt barnarbete, kommersiell sexuell exploatering av barn, barn i väpnade konflikter och utbildning för flickor och kvinnor. Sverige driver aktivt dessa frågor. Därtill kommer barn med funktionshinder som är en ny svensk profilfråga i det internationella utvecklingssamarbetet.

Sverige kommer att öka sina ansträngningar speciellt vad gäller möjligheter för flickor och kvinnor att få tillgång till utbildning. Genom UNESCO (FN:s organisation för utbildning, vetenskap och kultur) och Svenska Unesco-rådet har Sveriges särskilt arbetat med insatser för att främja läskunnighet och motverka analfabetism samt arbetat med projekt som främjar internationalisering av undervisningen.

Många av de problem som är utmärkande för fattigdom och som påverkar barnens situation kan relateras till befolkningsproblematiken. Då drygt 90 procent av jordens befolkningsökning sker i u-länderna kräver befolkningsfrågan hög prioritet. Sverige ger därför aktivt stöd till FN:s befolkningsfond (UNFPA) och Internationella familjeplaneringsfederationen (IPPF), en sammanslutning av enskilda organisationer.

Sverige har aktivt arbetat för att förbättra FN:s flyktingkommissarie (UNHCR:s) möjlighet att utveckla det internationella flyktingarbetet. UNHCR samarbetar nära med FN:s världslivsmedelsprogram (WFP). Sverige prioriterar fortsatt bistånd till barn på flykt genom UNHCR, WFP och enskilda organisationer som Rädda Barnen.

Den svenska regeringen var värd för Världskongressen mot kommersiell sexuell exploatering av barn som ägde rum i Stockholm den 27—31 augusti 1996. Regeringen var en av fyra arrangörer tillsammans med UNICEF, ECPAT och den internationella organisationsgruppen för konventionen om barnets rättigheter.

Världskongressen var det första mötet i sitt slag. Regeringsrepresentanter från 122 länder samt företrädare för frivilligorganisationer och mellanstatliga organisationer deltog på jämbördig nivå. Kongressen antog en deklaration och en handlingsplan och tog därigenom ställning för ett globalt samarbete mot kommersiell sexuell exploatering av barn.

Definition av barn

I Sverige är personer under 18 år omyndiga och saknar rösträtt. Den underårige är föremål för föräldrabalkens lagregler om vårdnad, umgänge och underhållsskyldighet. Enligt föräldrabalken har den som är under 18 år inte rätt att fullt ut bestämma om sina personliga eller ekonomiska angelägenheter. Vårdnadshavaren skall dock i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Det skydd och de rättigheter som föräldrabalkens regler innebär i personligt och ekonomiskt avseende kompletteras av särskilda regler avseende barn och ungdomar på andra områden som berör dessa grupper.

Ett barn under 18 år råder inte själv över sin egendom. Barnet får inte heller ingå avtal eller åta sig förbindelser (t.ex. skuldsätta sig) i

vidare mån än som följer av vad som skall gälla på grund av lag eller villkor vid förvärv genom gåva eller testamente.

Även underåriga kan ärva, arv kan tas av den som lever vid arvlåtarens död. Ett barn som avlats dessförinnan får ta arv om det sedermera föds med liv.

Förmyndaren (normalt barnets föräldrar) skall förvalta den underåriges tillgångar och företräda den underåriga i angelägenheter som rör tillgångarna.

En underårig med ett eget hushåll får för den dagliga hushållningen och uppfostran av barn, som tillhör hushållet, själv ingå sådana rättshandlingar, som vanligtvis företas för dessa ändamål.

Barnets förmyndare får inte låta ett barn som är under 16 år driva rörelse. Om förmyndaren vill låta en underårig som fyllt 16 år driva ett företag eller om förmyndaren själv vill driva ett företag för den unges räkning, krävs samtycke från överförmyndaren. En underårig som driver rörelse med samtycke, får ingå sådana rättshandlingar som faller inom området för rörelsen, dock med undantag för vissa rättshandlingar t.ex. avseende fast egendom.

Enligt reglerna i aktiebolagslagen får den som är underårig inte vara stiftare av aktiebolag. För att den som är underårig skall få bilda eller ingå som bolagsman i ett handelsbolag krävs att förmyndaren ger sitt tillstånd till det. Ett sådant tillstånd får ges endast till den som fyllt 16 år.

För att bilda eller inträda i en förening behöver den underåriga normalt förmyndarens tillstånd.

Barn får endast med vårdnadshavarens samtycke ingå avtal om anställning eller annat arbete. Barnet får själv säga upp avtalet och, om barnet har fyllt 16 år, utan nytt samtycke avtala om arbete av liknande art. Det finns särskilda regler till skydd för underåriga i arbetslivet. Normalt får en underårig inte anlitas till arbete före det kalenderår han fyller 16 år och inte heller innan han avslutat sin obligatoriska skolgång. En underårig får dock vid 13 års ålder anlitas till lätt arbete, som inte kan inverka menligt på barnets hälsa, utveckling eller skolgång. Den som är under 18 år får inte anlitas till arbete på sätt som medför risk för olycksfall, överansträngning eller annan skadlig inverkan på den underåriges hälsa eller utveckling.

Den underåriga får själv råda över det han eller hon genom eget arbete förvärvat efter fyllda 16 år. En underårig som fyllt 16 år kan också genom testamente förordna om egendom som han eller hon själv råder över.

Alla barn som är bosatta i Sverige har skolplikt. Skolplikten motsvaras av en rätt att få utbildning i grundskolan, sameskolan, specialskolan eller särskolan. Skolplikten upphör när barnet tillfredsställande fullgjort 9 års, i vissa fall 10 års, obligatorisk skolgång. Rätten till utbildning (art. 28) behandlas ytterligare under rubriken Utbildning; fritids och kulturverksamhet.

Barn som begått brott innan de fyllt 15 år får inte dömas till påföljd enligt brottsbalken. Socialnämnden skall emellertid alltid underrättas om barn under 15 år begår brott eller förhörs i samband med brott. I vissa fall kan utredning om brottet inledas trots att den som begått brottet är under 15 år. En sådan utredning får inledas om denna kan antas ha betydelse för att avgöra behovet av socialtjänstens insatser med avseende på barnet, om det behövs för att klarlägga om någon som har fyllt 15 år har tagit del i brottet, om det behövs för att efterforska gods som åtkommit genom brottet eller om det annars är av

särskild vikt att en utredning äger rum. Har barnet inte fyllt 12 år får utredning inledas endast om det finns synnerliga skäl.

Den som före 15 års ålder begått ett brott på vilket fängelse skulle ha kunnat följa får under vissa omständigheter gripas i samband med brottet. Om så skett skall polis eller åklagare omedelbart besluta om den unge skall frigges eller hållas kvar för förhör. Den som är under 15 år får dock inte anhållas eller häktas.

Åklagaren får under vissa förhållanden besluta att underlåta åtal beträffande brott som någon begått innan han fyllt 18 år.

Den grundläggande principen när det gäller unga lagöverträdare är att dessa i första hand skall beredas vård inom socialtjänsten. Enligt brottsbalken kan den som begått brott och inte fyllt 21 år i stället för annan påföljd överlämnas till vård enligt socialtjänsten. För brott som någon begått före 18 års ålder får dömas till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Det finns vidare en särskild straffnedsättningsregel enligt vilken det för brott som någon begår innan han fyllt 21 år får dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet.

Anträffas någon, som kan antas vara under 18 år, under förhållanden som innebär överhängande och allvarlig risk för hans hälsa eller utveckling, får han tas om hand av en polisman för att genom dennes försorg skyndsamt överlämnas till sina föräldrar eller någon annan vårdnadshavare eller till socialnämnden.

Vad gäller omhändertagande för vård enligt socialtjänstlagen, lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga eller lagen om psykiatrisk tvångsvård finns det ingen undre åldersgräns. Vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga kan beredas den som är under 18 år. I vissa fall kan sådan vård även beredas den som fyllt 18 men inte 20 år.

Barn som fyllt 15 år har rätt att själva föra talan i mål och ärenden enligt socialtjänstlagen och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga. Även barn som är yngre än 15 år bör höras om de inte antas ta skada av det.

I vårdnads och umgänges mål får enligt föräldrabalken ett barn höras inför domstol om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte tar skada av det. När domstolen i dessa mål förordnat om en utredning i vårdnads- och umgängesfrågan skall den som verkställer utredningen, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen. Vid sin bedömning skall domstolen ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Mål om verkställighet av umgängesrätt och vårdnad har som regel föregåtts av en process i allmän domstol och kan därför sägas vara en fortsättning på den processen. Någon uttrycklig bestämmelse om utredning av barnets vilja även i verkställighetsmålen har därför inte bedömts vara nödvändig. Domstolen i verkställighetsmålet förutsätts dock vara särskilt uppmärksam på att det kan ha förflutit så lång tid mellan avgörandena att barnets inställning kan ha ändrats. Av särskild betydelse för verkställighetsmålen är att det för de lite äldre barnen finns en uttrycklig skyldighet för domstolen att beakta barnets vilja. Har barnet fyllt 12 år har det en vetorätt när det gäller verkställighet av vad domstol bestämt i fråga om vårdnad och umgänge. Verkställighet får ske mot barnets vilja endast om domstolen finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa. Detsamma gäller beträffande barn som inte fyllt 12 år men som nått en sådan mognad att dess vilja bör beaktas på motsvarande sätt. På samma sätt som gäller i vårdnads och um-

gänges mål får barnet höras inför domstolen, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.

I ärenden om förmyndarskap, godmanskap och förvaltarskap har barn som fyllt 16 år en viss talerätt (dvs. barnet kan vara part). Talerätten innefattar en rätt för barn som fyllt 16 år att ansöka om förordnande eller entledigande av förmyndare, god man eller förvaltare. Ett barn som fyllt 16 år skall dessutom ges tillfälle att yttra sig i ärendet, om det kan ske. Domstolens beslut får överklagas av var och en som har rätt att göra ansökan, således även av en underårig som fyllt 16 år.

Barnets förmyndare skall, om det lämpligen kan ske, höra den omyndige i viktiga frågor. Regeln gäller dock endast om den omyndige har fyllt 16 år. Motsvarande skyldighet åvilar god man och förvaltare.

I ärenden angående adoption har barnet inte talerätt. Den som fyllt 12 år får emellertid inte adopteras utan eget samtycke. Sådant samtycke behövs dock inte, om den som skall adopteras är under 16 år och det skulle skada honom eller henne att bli tillfrågad, eller är varaktigt förhindrad att lämna samtycke på grund av psykisk störning eller på grund av något annat liknande förhållande. I ärenden om adoption skall socialnämnden, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen. Vid bedömningen av om det är lämpligt att adoption äger rum skall domstolen, även när barnets samtycke inte behövs, ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Regler om förvärv av namn och namnbyte finns i namnlagen (1982:670). I sådana mål och ärenden kan barnet vara part. Anmälan eller ansökan enligt lagen skall dock för den som fyllt 18 år göras av vårdnadshavaren. Barnet saknar således processbehörighet. Har barnet fyllt 12 år får en ansökan eller anmälan om namnbyte dock göras utan barnets samtycke endast om barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke på grund av en psykisk störning eller på grund av något annat liknande förhållande. I namnärenden skall socialnämnden, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen. Vid bedömningen av om ett namnbyte är förenligt med barnets bästa skall domstolen, även när barnets samtycke inte behövs, ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Ett barn som avlats genom givarinsemination (dvs. genom att sperma från annan man än den kvinnan är gift med eller bor tillsammans med införts i en kvinna på konstlad väg) har rätt att, om det har uppnått tillräcklig mognad, självt få del av de uppgifter om spermagivaren som antecknats i sjukhusets särskilda journal. Socialnämnden är skyldig att på begäran biträda barnet med att skaffa fram dessa uppgifter.

Utän hinder av den sekretess som gäller inom socialtjänsten får uppgifter om enskildas personliga förhållanden lämnas till den som har uppnått myndig ålder (dvs. 18 år), om uppgifterna är av betydelse för att denne skall få vetskap om vilka hans eller hennes biologiska föräldrar är.

I vissa mål enligt bl.a. lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga och utlänningslagen har barnet rätt till eget juridiskt biträde. I samband med polisutredning och rättegång där ett barn är målsägande skall polis, åklagare och domstol ex officio beakta om barnet har behov av ett eget juridiskt biträde, ett målsägandebiträde. Ett sådant biträde, som kan förordnas vid vissa typer av brott, erhålls kostnadsfritt för målsäganden.

Om en tilltalad inte har fyllt 18 år skall offentlig försvarare förordnas för den unge om det inte är uppenbart att han saknar behov av försvarare.

Något formellt hinder att höra ett barn som vittne finns inte. Men eftersom ett vittnesförhör kan medföra allvarliga men för barnet, har det lagts i domstolarnas hand att — beträffande barn under 15 år — avgöra om förhöret bör äga rum. Vårdnadshavarens uppfattning i denna fråga tillmäts stor betydelse. Ibland kan det också vara lämpligt att inhämta läkares utlåtande i frågan. Det vanliga är att barnet inte hörs av domstolen utan hörs t.ex. vid polisförhör eller i samband med vårdnads och umgängesutredningar. Förhöret tas upp på video eller fonetisk väg. Samtal som ägt rum med barn i samband med vårdnadsutredningar brukar redovisas skriftligen i denna. Den som är under 15 år får inte avlägga vittnesed. Han eller hon kan inte heller drabbas av några sanktioner (vitesföreläggande eller häkte) vid vägran att avge vittnesmål. Däremot kan barnet hämtas till rätten.

Den som är under 18 år får inte ingå äktenskap utan särskilt tillstånd. Om rätten att ingå äktenskap skall prövas enligt främmande lag gäller i stället, enligt lagen om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap, att tillstånd från länsstyrelsen krävs för den som är under 15 år. Enligt ett förslag från 1987 skall reglerna ändras så att svensk lag alltid skall tillämpas vid hindersprövningen. Det innebär att tillstånd krävs för alla som är under 18 år. Förslaget bereds för närvarande inom Justitiedepartementet.

Det finns ett ovillkorligt förbud mot sexuellt umgänge med barn under 15 år. En högre åldersgräns gäller i vårdnadssituationer och liknande. Vidare är det straffbelagt att sexuellt beröra barn under 15 år eller att förmå barnet att medverka i någon handling av sexuell innebörd. Vidare straffsanktioneras förfaranden som innebär att någon, genom att ge eller utlova ersättning, skaffar eller försöker skaffa sig sexuellt umgänge med den som är under 18 år.

En svensk man är värnpliktig från och med det kalenderår under vilket han fyller 18 år till och med det under vilket han fyller 47 år.

Spritdrycker, vin eller starköl får inte säljas eller utlämnas till den som kan antagas inte ha fyllt 20 år. Motsvarande gäller vid detaljhandel med öl och servering av alkoholdrycker i fråga om den som kan antagas inte ha fyllt 18 år. Brukande av narkotika är straffbart oberoende av ålder.

Den 1 januari 1997 infördes en 18-årsgräns för inköp av tobaksvaror.

Preventivrådgivning lämnas till barn och ungdom utan att föräldrarna informeras om det är barnets vilja att så sker. Hänsyn tas dock till barnets mognad. Föräldrarna blir inte heller underrättade om en minderårigs abort, om barnet motsatt sig denna information och det kan antas att den underårige lider betydande men om uppgiften röjs till vårdnadshavaren.

Körkortsåldern för bil är 18 år, medan den som fyllt 15 år får köra moped och den som fyllt 16 år får köra lätt motorcykel.

Allmänna principer

(a) Ickediskriminering (art. 2)

Kraven i artikeln tillgodoses genom de grundläggande fri och rättigheter som garanteras i den svenska konstitutionen. I regeringsformen är det fastslaget att den offentliga makten skall utövas med respekt för

alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. Där är även fastslaget att domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen i sin verksamhet skall beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet. Särskilt bör nämnas de bestämmelser som vänder sig mot diskriminering på grund av ras, hudfärg eller etniskt ursprung eller kön. Enligt en annan bestämmelse i regeringsformen ges vidare regler som likställer utlänning i Sverige med svensk medborgare i ett antal avseenden.

Sanktioner mot överträdelse finns i brottbalken, som innehåller bestämmelser om olaga diskriminering och hets mot folkgrupp. Bestämmelser om hets mot folkgrupp har motsvarigheter i tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens bestämmelser om tryckfrihetsbrott respektive yttrandefrihetsbrott. Den som hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse döms enligt dessa bestämmelser för hets mot folkgrupp.

Sedan den 1 januari 1995 gäller den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna som lag i Sverige.

En av skolans viktigaste uppdrag är att förmedla och förankra de demokratiska värderingar vårt samhälle vilar på och att främja en god social utveckling bland unga. Varje ung människa har rätt att förvänta sig respekt och att bli tagen på allvar. Skolan skall försvara tanken på alla människors lika värde och rätt att bli respekterade och hörda. Skolan kan därmed aldrig vara en värdeneutral plats.

En arbetsgrupp inom regeringskansliet har haft i uppdrag att inventera det arbete som sker på myndighetsnivå och som rör skolans värdegrund. Arbetsgruppen har i juni 1997 lämnat förslag till åtgärder på nationell, kommunal och lokal nivå. Förslagen syftar till att, direkt eller indirekt, stärka skolans arbete med att förmedla samhällets grundläggande värderingar.

På senare tid har oroande tecken på ökad intolerans mot andra folk och kulturer märkts. En rad insatser görs för att förebygga och motverka utslag av främlingsfientlighet, bl.a. i form av ekonomiskt stöd till informations-, utbildnings- och projektverksamhet.

Regeringen tillsatte i november 1996 en nationell samordningskommitté för Europaåret mot rasism. Kommittén skall bl.a. arbeta med opinionsbildning samt åtgärder för att uppmuntra företag, folkrörelser, kommunala och statliga myndigheter att överväga och ta ställning till hur man bör förhålla sig till och agera i det mångkulturella samhället.

1 januari 1997 tillsatte regeringen en särskild utredare för översyn av lagen mot etnisk diskriminering. Utredningen koncentreras kring frågor som rör etnisk diskriminering på arbetsmarknaden och vilka åtgärder som kan vara motiverade för att förebygga sådan diskriminering.

Regeringen har under år 1997 avsatt 125 miljoner kronor för särskilda insatser i invandratäta områden. Insatserna är riktade till de socialt mest utsatta bostadsområdena där barnen ofta har en svår social situation. Målen är bl.a. att öka invandrarnas delaktighet i arbetslivet.

Under år 1997 har regeringen också avsatt 20 miljoner kronor för åtgärder mot främlingsfientlighet och rasism.

Diskrimineringsombudsmannen genomför varje år en uppsatstävling bland skolungdomar i grundskolans årskurs 9 och gymnasieskolans årskurs 1 på temat Mot främlingsfientlighet och rasism. Cirka 300 av landets skolor brukar delta.

Utgångspunkten i det familjerättsliga regelsystemet är likabehandling av barn oberoende av om föräldrarna är gifta med varandra eller inte. Termerna "barn i äktenskap" och "barn utom äktenskap" togs bort år 1976. År 1969 gavs barn till ogifta föräldrar full arvsrätt efter fadern och dennes släktingar.

Under föregående punkt har nämnts den skillnad som gäller rätten att ingå äktenskap utan särskilt tillstånd från länsstyrelsen. För personer som skall hinderprövas enligt en utländsk lag gäller alltså att sådant särskilt tillstånd krävs först om personen är under 15 år.

(b) Barnets bästa (art. 3)

Som tidigare nämnts har barnets rättigheter och integritet alltmer kommit i centrum i svensk politik och lagstiftning. Samtidigt utgår politiken från att föräldrarna har huvudansvaret för barnens fostran och försörjning och att de är de viktigaste personerna i barnens liv. Detta innebär att föräldrarna skall ha samhällets stöd i sin föräldragärning, men också att samhället har en rätt att inskrida till skydd för barnet. Barnet skall ha rätt till skydd mot kränkande behandling även i förhållande till sina föräldrar. Barnets liv och integritet skall respekteras också av föräldrarna.

Svensk rätt rörande barn och ungdomar utgår från principen om barnets bästa. Principen är förankrad i grundlagen genom bestämmelser i regeringsformen om att det grundläggande målet för den offentliga verksamheten skall vara den enskildes välfärd i olika avseenden. Det åligger därvid det allmänna att särskilt verka för social omsorg och trygghet samt för en god levnadsmiljö.

En viktig konsekvens av ovanstående är att principen om barnets bästa gäller i all samhällsplanering. Den skall genomsyra läroplaner, kommunala skolplaner och barnomsorgsplaner, stadsplaner, trafikplaner etc. Bl.a. bedriver den statliga Barnombudsmannen sedan flera år ett framgångsrikt arbete med att bevaka utformningen av barns vardagsmiljö. I direktiven till statliga utredningar i frågor som rör barn och ungdomar föreskrivs numera ofta att utredningen som utgångspunkt i sitt arbete skall beakta bl.a. konventionen om barnets rättigheter.

Principen om barnets bästa framgår också uttryckligen i viss lagstiftning. Föräldrabalkens regler om vårdnad och umgänge föreskriver att vårdnads och umgängesfrågor skall avgöras efter vad som är bäst för barnet. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall domstolen fästa avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. I förarbetena till denna lagstiftning anges att domstolen vid en vårdnadstvist bör välja den lösning som bäst kan antas främja att barnet får sina grundläggande rättigheter tillgodosedda. Bestämmelserna i föräldrabalken innebär att ingen av föräldrarna på grund av sitt kön är mer lämpad som vårdnadshavare än den andra.

Ett barns grundläggande rättigheter anges i föräldrabalken. Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Hur bestämmelsen skall tolkas utvecklas i förarbetena till den. Således ingår i rätten till omvårdnad inte endast rätten för barnet att få sina materiella behov tillfredsställda. Minst lika viktig är också den del som kan hänföras till barnets psykiska och sociala behov. I barnets rätt till trygghet

ligger bl.a. att få leva i ett stabilt förhållande och att ha någon att lita på. Till en god vård och fostran hör att barnet får känna att det behövs och att barnet får pröva sin förmåga och utveckla sina inneboende resurser för att efter hand frigöra sig från sitt beroende av föräldrarna. I en god fostran ligger också att barnet får lära sig att sätta gränser för sitt handlande och att ta ansvar. När det gäller ett barns rätt att bli behandlat med aktning för sin person och egenart innebär denna rätt att barnet skall visas hänsyn och respekt i fråga om de individuella egenskaper och särdrag barnet har. Barnet har med stigande ålder rätt till ett allt starkare integritetsskydd.

Frågor om vårdnad och umgänge har nyligen setts över av en statlig utredning, Vårdnadstvistutredningen. Utredningen har i sitt betänkande Vårdnad, boende och umgänge (SOU 1995:79) föreslagit att det i inledningen till det kapitel i föräldrabalken som handlar om vårdnad och umgänge skall införas en ny bestämmelse som anger att barnets bästa skall vara avgörande för domstolens ställningstaganden i frågor om vårdnad och umgänge. Syftet är att ytterligare betona principen om barnets bästa. Utredningen har vidare föreslagit att det i lagen uttryckligen skall anges att umgänge med en förälder som inte bor tillsammans med barnet är en rätt för barnet och att båda föräldrarna har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med en särlevande förälder så långt möjligt tillgodoses. Betänkandet har remissbehandlats och är för närvarande föremål för behandling i Justitiedepartementet. Arbetet är inriktat på att ett förslag om lagändringar på grundval av bl.a. detta betänkande skall föreläggas riksdagen under hösten 1997.

I utlänningslagen har nyligen, efter förebild i artikel 3 i barnkonventionen, tagits in en särskild bestämmelse som anger att det vid tillämpningen av lagen skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets hälsa, utveckling och bästa i övrigt kräver.

Den 1 januari 1998 införs i socialtjänstlagen en bestämmelse om att när åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver.

Även om barnets bästa inte för närvarande explicit anges i lagtexten har vid utformningen av regler som rör barn och ungdom principen om barnets bästa varit av grundläggande betydelse. Som exempel kan nämnas lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, som medger häktning av den som är under 18 år endast om det föreligger synnerliga skäl för detta. Särskilda regler gäller vidare till skydd för barn som målsägande och när barn hörs under förundersökning rörande brott. Vid förhör med unga under 18 år gäller enligt förundersökningskungörelsen, som behandlar förundersökning i brottmål, att förhöret skall planeras och verkställas så att det inte uppkommer fara för att den som förhörs tar skada. Särskild varsamhet skall iakttas om förhöret gäller sexuallivet.

Principen om barnets bästa kommer också till uttryck när det gäller adoption; domstol får ge tillstånd till en adoption endast om adoptionen är till fördel för barnet. Även i namnfrågor tillämpas principen. För att barnet skall få byta efternamn krävs t.ex. i vissa fall att domstolen finner att namnbytet är förenligt med barnets bästa.

(c) Rätten till liv, överlevnad och utveckling (art. 6)

Den svenska hälso- och sjukvården och socialtjänsten motsvarar väl bestämmelserna i art 6. I Sverige föds de allra flesta barn på sjukhus och alla erbjuds en god förlossningsvård. Vidare finns det en väl ut-

byggd kostnadsfri mödra-, barn- och skolhälsovård. Barns rätt till överlevnad och utveckling behandlas ytterligare under avsnittet Grundläggande hälsa och välfärd.

(d) Respekt för barnets åsikter (art. 12)

Inledning

Regeringsformen tillförsäkrar alla medborgare, dvs. även barn, rätten att fritt bilda egna åsikter och fritt uttrycka dessa. I vilken utsträckning barns åsikter skall tillmätas betydelse i frågor som rör barnet är närmare reglerat i den lagstiftning som berörs. Som exempel kan nämnas föräldrabalkens regler om vårdnadens utövande: "Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål" (6 kap. 11 § föräldrabalken).

Det familjerättsliga systemet

I mål om vårdnad eller umgänge får domstolen uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna (samarbetssamtal).

Innan domstolen avgör ett mål om vårdnad eller umgänge skall socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Om det behövs ytterligare utredning får domstolen uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att verkställa sådan utredning. Den som gör utredningen skall, om det inte är olämpligt, söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för domstolen. I förarbetena till bestämmelsen framhålls att det givetvis inte är lämpligt att försöka få fram en inställning hos ett barn som inte är gammalt eller moget nog att ha en egen uppfattning i saken. Även i andra situationer kan det vara olämpligt att forska i barnets inställning. Detta kan vara fallet om barnet är särskilt känsligt och dess huvudsakliga inställning är känd genom annan utredning. Det betonas i förarbetena att barnet aldrig får pressas till ett ställningstagande.

Barnet får höras inför domstolen, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras. Bestämmelsen tillämpas synnerligen restriktivt av domstolarna. Barnets vilja får i allmänhet komma fram i vårdnads eller umgängesutredningen.

Har barnet fyllt 12 år får verkställighet av vårdnads eller umgängesrättsbeslut inte ske mot barnets vilja utom då rätten finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa. Detsamma gäller om barnet ännu inte fyllt 12 år men har nått en sådan mognad att dess vilja bör beaktas på motsvarande sätt.

I faderskapsmål har barnet ställning som part. Talan om fastställande av faderskap väcks av barnet. Ett underårigt barns talan förs i dessa mål av barnets mor, om hon är vårdnadshavare, eller av särskilt förordnad vårdnadshavare eller, i vissa fall, av socialnämnden. I mål om hävande av faderskapspresumtionen får ett underårigt barns talan föras av förmyndaren eller av en god man. Det är emellertid inte avsett att utesluta en underårig från att själv föra sin talan. Den underårige äger enligt uttalanden i litteraturen sådan behörighet, om han eller hon har fyllt 15 år och har tillräckligt omdöme.

I mål om underhållsbidrag är barnet part men saknar processbehörighet (dvs. barnet kan inte själv företa processhandlingar utan företräds av en ställföreträdare). Vårdnadshavare (i de fall föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet, den förälder som barnet bor tillsammans med) och förmyndare har rätt att företräda barnet.

Vad gäller barns rätt att komma till tals i mål och ärenden om förmyndarskap, godmanskap, förvaltarskap, adoption och namn hänvisas till vad som redovisats under avsnittet Definition av barn.

En kommitté har sett över den statliga ungdomspolitik. Bl.a. har frågan om ungdomars möjligheter till delaktighet och inflytande belysts. I kommitténs betänkande, Politik för unga, föreslås åtgärder för att öka ungas delaktighet och inflytande. Kommitténs förslag kommer att behandlas i en proposition som lämnas till riksdagen under hösten 1997.

Medborgarskap

I lagen om svenskt medborgarskap finns det också en bestämmelse som tillgodoser krav på hänsynstagande till barnets åsikter. Vid förvärv av svenskt medborgarskap genom anmälan för barn vars föräldrar inte är gifta med varandra fordras barnets samtycke om barnet fyllt 15 år.

Transplantation

Ingrepp för transplantationsändamål får företas på avliden underårig person om denne uttalat sig för ett sådant ingrepp eller om det av andra skäl finns grundad anledning anta att ingreppet skulle vara i överensstämmelse med dennes uppfattning. I den situation där oklarhet råder om en underårigs uppfattning ankommer det på de anhöriga att bestämma. Ingrepp för transplantationsändamål på en levande person under 18 år får ske endast under vissa förhållanden. Bl.a. fordras Socialstyrelsens tillstånd. Ingrepp får inte ske mot den underåriges vilja och endast om det föreligger synnerliga skäl.

Religion

Enligt religionfrihetslagen görs anmälan om inträde i eller utträde ur svenska kyrkan av vårdnadshavaren. Har barnet fyllt 15 år krävs barnets samtycke.

Socialtjänsten

Barn skall ges möjlighet att framföra sina åsikter vid kontakt med socialtjänsten. Har barnet fyllt 15 år har det rätt att självt föra sin talan i mål och ärenden enligt socialtjänstlagen som rör barnet. Barn som är yngre bör höras om det kan antas att barnet inte tar skada av att det. Motsvarande bestämmelse finns i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga för mål och ärenden enligt den lagen.

I lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga infördes den 1 januari 1996 en bestämmelse som innebär att den som är förordnad som offentligt biträde för någon som är under 15 år, utan att samtidigt vara biträde för vårdnadshavaren, utan särskilt förordnande är den unges ställföreträdare i det mål eller ärende som förordnandet avser.

Den 1 januari 1998 införs en bestämmelse i socialtjänstlagen som säger att när en åtgärd rör ett barn skall barnets inställning så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad. Bestämmelsen har ett vidare tillämpningsområde än det som rör barnets rätt att föra sin talan i mål eller ärende. Det gäller även andra situationer än utredningsarbete som berör barnet på ett eller annat sätt.

Skolverksamheten

Ända sedan början av 1980-talet har elever genom bestämmelser i skilda skolförfattningar haft rätt till inflytande över skolverksamheten. Omfattningen och utformningen av elevernas inflytande skall anpassas efter deras ålder och mognad. Vilka former elevinflytandet skall ha avgörs av den lokala skolan. Centralt reglerat för grundskolan är dock att eleverna i varje klass eller undervisningsgrupp skall ges tillfälle att tillsammans med läraren behandla frågor som är av gemensamt intresse för eleverna.

I gymnasieskolan har eleverna rätt att genom den s.k. skolkonferensen få delta i beslut i frågor som är av stor betydelse för dem samt för informationsutbyte, samråd och gemensamma diskussioner mellan rektor, personal och elever.

Trots denna reglering visar olika studier att eleverna inte har något egentligt inflytande på undervisningen. Flera undersökningar visar att många elever inte känner sig berörda av det som sker i undervisningen, inte känner sig sedda och hörda, inte finner någon glädje i undervisningen eller upplever att de gör något meningsfullt. För många är undervisningen monoton och förutsägbar. De kan inte påverka undervisningens uppläggning och innehåll i någon högre grad, de är inte med och väljer läromedel och de kan inte påverka prov och hemuppgifter. Variationerna mellan skolorna är stora, men de sammantagna resultaten är nedslående.

Genom de nya läroplanerna (Lpo 94 och Lpf 94) och timplanerna har eleverna getts ökade möjligheter att påverka sin utbildning. I timplanen för grundskolan anges ett visst antal timmar för elevens val respektive för skolans val. Syftet med elevens val är att eleverna under en del av skoltiden skall kunna ägna sig åt studier, som de själva valt och önskat. Härigenom kan deras intressen, initiativ och engagemang stimuleras, vilket bör öka elevernas studiemotivation. Syftet med skolans val är att ge skolan möjlighet att profilera sig. Ett vanligt profilval är musik, men även kultur, idrott, naturvetenskap och språk förekommer.

Regeringens ambition är att stärka elevernas och föräldrarnas inflytande i skolan. Elevinflytande är en förutsättning för det arbete som pågår i skolan. Eleverna måste få inflytande, därför att det ingår i skolans uppgifter att fostra demokratiska medborgare. Detta i sin tur förutsätter att eleverna får praktisera demokrati i skolan. Elevinflytande är också en förutsättning för delaktighet och lärande.

För att öka elevernas möjligheter till inflytande beslutade riksdagen i maj 1997 att kommunerna under en fyraårig försöksperiod får överlåta vissa ansvars och beslutsfunktioner till en lokal styrelse med elevmajoritet i gymnasieskolan och den kommunala vuxenutbildningen. Inom grundskolan och sarskolan pågår sedan år 1996 en femårig försöksverksamhet med lokala styrelser med föräldramajoritet. Hittills har drygt 30 skolor anmält att de inrättat lokala styrelser med

föräldramajoritet. Dessa styrelser kan bli naturliga forum för diskussion kring bl.a. arbetsmiljö, där våld och mobbning utgör viktiga delar.

Skolan har genomgått stora förändringar de senaste åren. Mål och styrning har förändrats. Det nya styrsystemet innebär att staten formulerar målen för verksamheten och utövar tillsyn över den. Huvudmannen för skolan, i flertalet fall kommunerna, ansvarar för att genomföra verksamheten.

Utvecklingen i skolan har i hög grad präglats av att man gått ifrån ett synsätt där eleverna var föremål för undervisning till att betrakta eleverna som aktiva och medskapande. Den förändrade lärarrollen kräver att lärarna skall kunna ta ansvar för såväl övergripande som ämnesspecifika mål.

Regeringen har i april 1997 beslutat tillkalla en parlamentariskt sammansatt kommitté för att senast i juni 1998 lämna förslag till förnyelse av lärarutbildningen. I uppdraget ingår bl.a. att ange mål och principer för styrning av lärarutbildningen. Härvid skall kommittén uppmärksamma hur lärarstudier tillägnar sig kunskap om skolans styrinstrument. I direktiven framhålls att barnkonventionen är ett grundläggande dokument för alla som arbetar med barn.

Medborgerliga rättigheter och friheter

(a) Namn och nationalitet m.m. (art. 7)

Kravet i artikel 7 på registrering av ett barn omedelbart efter födelsen är tillgodosett genom folkbokföringslagen. Ett barn som föds levande i Sverige skall folkbokföras. Även ett barn som föds utom landet av en kvinna som är folkbokförd i Sverige skall folkbokföras. Vidare skall den som efter inflyttning till Sverige kan antas ha sin hemvist i landet under minst ett år folkbokföras. Ett barns födelse skall anmälas skriftligen till skattemyndigheten. Föds barnet på sjukhus eller enskilt sjukhem skall inrättningen göra anmälan så snart som möjligt. I andra fall skall barnets vårdnadshavare göra en anmälan inom en månad från födelsen.

Rätten till namn regleras i namnlagen. I lagen finns bl.a. bestämmelser om förvärv av efternamn vid födelsen och vid adoption. Det finns också bestämmelser om att varje barn skall ges ett eller flera förnamn.

När det gäller ett barns rätt att få vetskap om sina föräldrar kan följande regler nämnas.

Om moderns make inte är far till barnet och faderskapet inte kan fastställas genom bekräftelse av någon man är socialnämnden, enligt särskilda bestämmelser i föräldrabalken, skyldig att försöka utreda vem som är fader till barnet. I sådana fall måste som regel en talan om fastställande av faderskapet väckas vid domstol.

Enligt lagen om insemination har ett barn, som avlats genom givarinsemination, rätt att självt få ta del av uppgifter om spermagivaren under förutsättning att barnet uppnått tillräcklig mognad. Den avvägning som härvid görs sker emellertid i barnets intresse. Från principiell synpunkt anses det viktigt att ett barn som tillkommit genom givarinsemination får reda på detta genom sina föräldrar. Samtidigt anses det emellertid angeläget att barnet inte påtvingas upplysningar som det inte har tillräcklig mognad eller beredskap för att ta emot. Det har därför överlämnats åt föräldrarna att avgöra när den rätta tidpunkten är inne. Man kan inte heller utesluta att det kan förekomma fall där det inte skulle vara förenligt med barnets bästa att få en upplysning av

aktuellt slag. Frågan har därför inte ansetts vara lämplig att reglera i lag. En annan sak är att man på sjukhus där inseminationen äger rum bör göra föräldrarna uppmärksamma på den principiella vikten av öppenhet mot barnet.

Rätten att så långt det är möjligt bli vårdad av sina föräldrar motsvaras av de regler om vårdnad som finns i föräldrabalken och av de principer som gäller enligt den svenska sociallagstiftningen. Huvudansvaret för vård och fostran ligger, som tidigare nämnts, på föräldrarna. Först när barnets grundläggande rättigheter kränks har samhället en skyldighet att ingripa. Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, och i annat fall av modern ensam. Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under bådads vårdnad om inte den gemensamma vårdnaden upplöses enligt särskilda regler i föräldrabalken.

Insatser inom socialtjänsten för barn och ungdom skall göras i samförstånd med den unge och hans vårdnadshavare. Vidare skall i de fall ett barn omhändertags för samhällsvård barnet i normalfallet återvända till föräldrarna när vården inte längre behövs.

Beträffande ett barns rätt till medborgarskap bygger lagen om svenskt medborgarskap på härstamningsprincipen. Den innebär att föräldrarnas medborgarskap avgör vilket medborgarskap barnet får. Om modern är svensk medborgare får barnet alltid svenskt medborgarskap. Samma sak gäller om fadern är eller vid sin död var svensk medborgare och gift med barnets mor. Om en svensk man gifter sig med en utländsk kvinna blir ett gemensamt barn, som fötts före äktenskapet, svensk medborgare om barnet är ogift och under 18 år.

Enligt lagen om svenskt medborgarskap får ett barn som inte fyllt 12 år automatiskt svenskt medborgarskap när det adopteras av en svensk medborgare om adoptionen äger rum i ett nordiskt land eller godkänns i Sverige mot normalt fem år för utomnordiska medborgare.

Den som är statslös eller politisk flykting kan bli naturaliserad svensk medborgare efter fyra år i Sverige mot i normalfallet fem år för utomnordiska medborgare.

Regeringen har under våren 1997 tillsatt en kommitté med uppgift att se över lagen om svenskt medborgarskap. En viktig utgångspunkt för arbetet är att undvika statslöshet. Kommittén ska särskilt överväga möjligheterna att erbjuda svenskt medborgarskap för barn som föds i Sverige, om föräldrarna har permanent uppehållstillstånd här. Artikel 7 i barnkonventionen skall beaktas i det sammanhanget.

(b) Bibehållande av identitet (art. 8)

Ingen svensk medborgare som är eller har varit bosatt i riket får enligt regeringsformen berövas sitt medborgarskap i annat fall än då han samtidigt, efter uttryckligt samtycke eller genom att inträda i allmän tjänst, blir medborgare i annan stat. När det gäller barn under 18 år får emellertid föreskrivas att medborgarskapet skall följa föräldrarna eller en av dem.

Förutsättningarna för att beröva en svensk dennes medborgarskap är i detalj reglerade i lagen om svenskt medborgarskap. Svenskt medborgarskap förloras av den som förvärvar utländskt medborgarskap efter ansökan eller uttryckligt samtycke; den som förvärvar utländskt medborgarskap genom att inträda i allmän tjänst i annan stat; ogift barn under 18 år, som blir utländsk medborgare genom att utländskt medborgarskap, på sätt som avses ovan, förvärvas av föräldrarna, om

de har vårdnaden om barnet, eller av endera, om han antingen ensam har vårdnaden eller har vårdnaden tillsammans med den andre och denne inte är svensk medborgare. Bestämmelserna i medborgarskapslagen lämnar också garanti för att förlusten av det svenska medborgarskapet inte leder till att barn blir statslösa.

I namnlagen finns regler om förlust och byte av efternamn. Förlust av namn kan komma i fråga endast i vissa speciella situationer, t.ex. som en konsekvens av utgången i ett faderskapsmål eller på grund av att någon genom anmälan förvärvat ett namn som han eller hon inte hade rätt till. Rätt till byte av efternamn kan föreligga i särskilda situationer. När det gäller namnbyte beträffande den som inte fyllt 18 år är förutsättningarna utformade med sikte på att namnbytet skall vara förenligt med barnets bästa.

Anmälan eller ansökan om ändring av ett barns namn görs av barnets vårdnadshavare. Har barnet fyllt tolv år skall barnet ge sitt samtycke. Samtycke behövs dock inte om barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke på grund av en psykisk störning eller liknande. Vid bedömning av om ett namnbyte är förenligt med barnets bästa skall rätten, även när barnets samtycke inte behövs, ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

(c) Yttrandefrihet (art. 13)

Regeringsformens grundläggande fri och rättigheter gäller alla medborgare, barn som vuxna. Varje medborgare är gentemot det allmänna tillförsäkrad yttrandefrihet, dvs. frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor. Vidare är varje medborgare gentemot det allmänna tillförsäkrad informationsfrihet, dvs. frihet att inhämta och mottaga upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden.

Yttrandefriheten får under vissa förutsättningar begränsas genom lag. Vissa allmänna förutsättningar härför anges i regeringsformen. En begränsning får göras endast för att tillgodose ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. Den får aldrig sträcka sig längre än vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett begränsningen och ej heller så långt att denna utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. Begränsningar får inte heller göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan åskådning.

De allmänna förutsättningarna kompletteras beträffande yttrandefriheten och informationsfriheten av ytterligare föreskrifter som anger de ändamål för vilka begränsningar får göras. I regeringsformen föreskrivs sålunda att yttrandefriheten får begränsas med hänsyn till rikets säkerhet, folkförsörjningen, allmän ordning och säkerhet, enskilds anseende, privatlivets helgd och förebyggande och beivrande av brott. Vidare får friheten att yttra sig i näringsverksamhet begränsas. Slutligen anges att i övrigt får begränsningar av yttrandefriheten ske endast om särskilda viktiga skäl föranleder det. En i Sverige bosatt utlänning är i princip likställd med svensk medborgare i fråga om yttrandefrihet.

Yttrandefriheten i tryckt skrift regleras särskilt i tryckfrihetsförordningen. Tryckfriheten innebär i korthet en rätt att utan föregående granskning utge skrifter och en frihet att i tryckt skrift yttra sina tankar och åsikter utan andra begränsningar än vad som följer av de bestämmelser som finns intagna i tryckfrihetsförordningen. Tryckfrihetsförordningen innehåller vidare bestämmelser om att alla medborgare, till

främjande av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning har rätt att ta del av en allmän handling. I förordningen upptas en katalog av de gärningar som — om de begås i tryckt skrift och är straffbara enligt lag — anses innefatta tryckfrihetsbrott. Det rör sig om brott mot rikets säkerhet, högmålsbrott, landsförräderi m.m., brott mot allmän ordning och ärekränkning. Enligt en särskild lagregel begränsas tryckfriheten av bestämmelser i sekretesslagen och regler i vissa andra lagar om tystnadsplikt för särskilda kategorier av personer.

Yttrandefriheten i ljudradio, television och vissa liknade överföringar, filmer, videogram och andra upptagningar av rörliga bilder samt ljudupptagningar regleras särskilt i yttrandefrihetsgrundlagen som bygger på samma grundsatser som tryckfrihetsförordningen. Det innebär bl.a. att principen om censurförbud gäller hela det moderna massmediaområdet. Förhandsgranskning av filmer och videogram som skall visas offentligt får emellertid förekomma. De gärningar som i tryckfrihetsförordningen anges som tryckfrihetsbrott skall ses som yttrandefrihetsbrott, om de begås i ett medium som omfattas av yttrandefrihetsgrundlagen och är straffbara enligt lag.

(d) Tillgång till lämplig information (art. 17)

I Sverige står massmedierna fria från staten och får fritt ägna sig åt nyhetsförmedling, kritik och opinionsbildning. De spelar därför en betydelsefull roll i den demokratiska processen.

I radio och TV-lagen föreskrivs att sändningstillstånd som meddelas av regeringen får förenas med villkor som innebär att sändningsrätten skall utövas opartiskt och sakligt samt med beaktande av att en vidsträckt yttrandefrihet och informationsfrihet skall råda i ljudradion och televisionen.

I de sändningstillstånd som regeringen meddelat publik servicebolagen Sveriges Television och Sveriges Radio föreskrivs att bolagen skall ägna ökad uppmärksamhet åt program för och med barn och ungdomar. Program för och med barn och ungdomar skall förmedla nyheter och information samt kulturella och konstnärliga upplevelser. Bolagen skall också ta särskild hänsyn till de språkliga behoven hos barn som tillhör språkliga eller etniska minoritetsgrupper.

Dessutom skall programmen utformas så att de genom tillgänglighet och mångsidighet i skälig omfattning tillgodoser skiftande behov och intressen hos landets befolkning. Även mindre gruppers intressen skall i görlig mån tillgodoses vid tidpunkter då en stor del av befolkningen har möjlighet att se programmen.

Samtliga publik servicebolags programutbud skall som helhet präglas av folkbildningsambitioner. De skall utformas så att utrymme ges åt en mångfald av olika åsikter och meningsriktningar och så att hänsyn tas till olika förutsättningar hos befolkningen. SVT skall i skälig omfattning tillgodose olika intressen i fråga om bl.a. religion, kultur och vetenskap.

Vidare skall public servicebolagen tillhandahålla program som speglar det mångkulturella Sverige. Programutbudet skall spegla olika länders kulturkretsar.

Public servicebolagen skall uttryckligen beakta språkliga och etiska minoritetens behov. Samiska, finska och tornedalsfinska skall inta en särställning.

Vid sidan om Sveriges Television har TV4 tillstånd att sända mark-sänd TV. I detta tillståndsvillkor stadgas att TV4 skall sända program

avsedda för barn under 12 år. I tillståndet anges också det minsta antal timmar barnprogram som skall sändas per vecka.

På filmområdet finns det inte några författningsbestämmelser som motsvarar stadgandet i 17 art. punkt (a). Ändå kan den statliga filmpolitiken sägas vara i samklang med stadgandet. De statliga bidrag som utgår för filmkulturella insatser bland barn och ungdom syftar till att öka barns möjligheter att se film på biograf och att delta i medieundervisning. Statliga medel utgår även till främjandet av spridning och visning av värdefull film för barn och ungdom.

På litteraturområdet finns särskilda bestämmelser i förordningen om statligt litteraturstöd som reglerar det statliga stödet till bokutgivningen. Sålunda finns bl.a. särskilda stödordningar för utgivning av barn och ungdomslitteratur resp. barn och ungdomsserier. Litteraturstödet syftar ytterst till att tillförsäkra den enskilde medborgaren en bred och kvalitativt värdefull bokutgivning som ger möjlighet till ökad kunskap och kulturell upplevelse.

När det gäller punkt (b) kan konstateras att Sverige på olika sätt söker uppmuntra internationellt samarbete rörande produktion, utbyte och spridning av material från olika kulturer och nationella och internationella källor.

På litteraturområdet uppmuntras internationellt samarbete genom att översättningar från främmande språk kan erhålla stöd tack vare bestämmelserna i den nyss nämnda litteraturstödsförordningen. Ett särskilt stöd för översättning av svensk skönlitteratur till de stora europeiska språken utgår också.

När det gäller bestämmelserna i punkt (c) kan hänvisas till förordningen om statligt litteraturstöd och de nämnda stödordningarna för barn och ungdomslitteratur resp. tecknade serier för barn och ungdom.

Vad gäller punkt (e) finns ett antal relevanta bestämmelser. Radio och TV-lagen stadgar bland annat att hänsyn skall tas till ljudradions och televisionens särskilda genomslagskraft när det gäller programmens ämnen och utformning samt tiden för sändning av programmen. Vidare fastslår radio och TV-lagen att program med ingående våldsskildringar av verklighetstrogen karaktär eller med pornografiska bilder inte får sändas i televisionen under sådan tid och på sådant sätt att det finns en betydande risk för att barn kan se programmen, om det inte av särskilda skäl ändå är försvarligt.

Det är dock inte bara på TV-området som det finns regler om våldsskildringar. År 1992 trädde yttrandefrihetsgrundlagen i kraft. Då blev olaga våldsskildring ett yttrandefrihetsbrott. Samtidigt infördes regler om att varje film och videofilm ska ha en ansvarig utgivare.

I Sverige råder ett grundlagsfäst förbud mot censur. Det finns dock ett viktigt undantag. Sedan år 1911 är offentlig visning av film underkastad förhandsgranskning. Varje film, och numera även videofilm, som ska visas offentligt ska alltså granskas i förväg, innan den visas. Huvudregeln är annars att eventuella kontroller sker i efterhand.

Censuren har även till uppgift att besluta om åldersgränsen på filmer för att förhindra att barn tar psykisk skada. Barn delas in i tre åldersgrupper, barn som är under 7 år, barn mellan 7 och 11 samt barn som fyllt 11 men inte 15 år. En film ska inte godkännas om den kan vålla barn i respektive åldersgrupp psykisk skada.

Videotittandet sker mestadels i hemmet och inte vid en offentlig visning. En sådan film behöver inte vara förhandsgranskad. Det innebär dock inte att det är tillåtet att visa vad som helst. Den som är utgivare för en film eller videofilm som innehåller närgånget eller utdraget grovt våld eller sexuellt våld eller tvång, kan dömas till böter eller upp

till två års fängelse för olaga våldsskildring. Om det inte finns någon utgivare kan den som sprider filmen straffas.

Enligt brottsbalken är det också förbjudet att till barn lämna ut en videofilm som innehåller ingående skildringar av verklighetstroget våld. Det behöver alltså inte vara lika grovt våld som i fallet med olaga våldsskildring, utan det räcker att våldsskildringarna är verklighetstroga. Den som yrkesmässigt eller i vinstsyfte lämnar ut en sådan videofilm till någon under femton år kan dömas till böter eller fängelse upp till sex månader, i vissa fall kan han bli dömd även om han inte kände till videofilmens innehåll eller förstod att den som erhöll filmen var under 15 år.

EG:s TV-direktiv gäller i Sverige sedan EES-avtalet trädde i kraft den 1 januari 1994 och en omarbetad version är just beslutad. I inledningen till TV-direktivet anges att en TV-sändning får tas emot i alla medlemsländer, om den är laglig i det land den utgår ifrån. Direktivets huvudsyfte är att underlätta för medborgarna i Europa att kunna ta del av varandras TV-program, inte att försöka stoppa sändningarna.

Artikel 22 i direktivet reglerar skyddet av minderåriga. Enligt artikeln ska medlemsstaterna vidta lämpliga åtgärder för att säkerställa att TV-sändningarna inte innehåller program som allvarligt kan skada den fysiska, mentala eller moraliska utvecklingen hos minderåriga, särskilt program som innehåller pornografi eller meningslöst våld. Lagstiftningen i varje medlemsstat ska ta hänsyn till minderåriga även i fråga om andra program om de kan antas vara skadliga på samma sätt.

Dessutom arbetar Sverige för en mer restriktiv syn inom EU på frågan om reklam riktad till barn. Det bör nämnas att EG-kommissionen skall göra en studie av hur TV-reklam påverkar barn. Det svenska förbudet tillkom efter en sådan studie.

Den europeiska radiounionen, Europén Broadcasting Union, har antagit riktlinjer för hur medlemsföretagen bör förhålla sig till våldsskildringar i TV-programmen. Dessa riktlinjer har tagits fram under medverkan av bl.a. BBC och Sveriges Television.

Vid Europarådets medieministerkonferens i Prag i december 1994 diskuterades bland annat våldsskildringar i bildmedierna och ministerrarna enades om att det finns ett behov av riktlinjer på europeisk nivå. En arbetsgrupp tillsattes med uppgift att utarbeta möjliga riktlinjer. Sverige deltar i detta arbete och en rekommendation väntas under hösten.

År 1990 inrättades Rådet mot skadliga våldsskildringar. Dess huvuduppgift är att samordna myndigheters åtgärder mot skadliga våldsskildringar.

Våldsskildringsrådet samarbetar också med olika organisationer och med näringslivet. Rådet följer forskningen i Sverige och andra länder och lägger också ut egna forskningsuppdrag. Rådet uppmuntrar och stöder föreningar och andra som engagerar sig i frågor som rör våldsskildringar. Rådet verkar också för ökad mediekunskap i skolan.

Som nämnts innehåller yttrandefrihetsgrundlagen regler om straffrättsligt och skadeståndsrättsligt ansvar för vad som förekommer i radio och TV-program, filmer och videogram, ljudupptagningar m.m.

Svenska massmedier har en hel del information och material av socialt och kulturellt värde för barn. Som tidigare berörts uppmuntrar staten detta genom stödordningar till bl.a. böcker, tidskrifter, teater, film och fonogram. Den svenska publicserviceradion och televisionen sänder program för barn och har en omfattande utbildningsverksamhet för barn.

För övrigt gäller yttrandefrihetsgrundlagens och tryckfrihetsförordningens bestämmelser, vilket bl.a. ger utrymme för den rådande lagstiftningen med förbud mot barnpornografi. Se vidare härom avsnitt Sexuellt utnyttjande samt sexuella övergrepp.

En omfattande service på invandrarspråk ges inom Sveriges Radiokoncernen, såväl vad gäller nyheter som kulturella program och barnprogram. Under år 1992 sänder Riksradien på följande utomnordiska språk: serbokroatiska, persiska, spanska, polska, turkiska och grekiska. Sveriges Television sänder program på serbokroatiska, turkiska och grekiska.

Genom närradion har öppnats möjligheter för ideella föreningar att själv sända lokala radioprogram. Ett stort antal invandrarföreningar över så gott som hela landet tar tillvara denna möjlighet att genom närradion rikta sig till sina landsmän på modersmålet.

(e) Tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet (art. 14)

Bestämmelserna om barnets rätt till tanke, samvets- och religionsfrihet avser rättigheter som i Sverige tillförsäkras varje medborgare genom regeringsformens bestämmelser om yttrande och religionsfrihet samt religionsfrihetslagen.

Enligt huvudregeln i religionsfrihetslagen inträder barn i äktenskap vid födelsen i Svenska kyrkan, om båda föräldrarna tillhör kyrkan eller om en av föräldrarna tillhör kyrkan och det inte inom viss tid anmäls att barnet inte skall tillhöra kyrkan. Barn utom äktenskap inträder vid födelsen i Svenska kyrkan om modern tillhör kyrkan. Ingår föräldrarna äktenskap med varandra innan barnet fyllt 12 år och tillhör en av föräldrarna Svenska kyrkan inträder barnet, om särskild anmälan inte görs, i kyrkan vid giftermålet. Enligt samma lag görs anmälan om inträde i eller utträde ur Svenska kyrkan av vårdnadshavaren. Har barnet fyllt 15 år krävs barnets samtycke.

Det har ifrågasatts om åtminstone inte den som fyllt 15 år skall anses ha nått en sådan mognad att han eller hon själv skall ha rätt att ansöka om inträde eller utträde. Den nyligen av regeringen tillsatta Kyrkoberedningen har enligt sina direktiv bl.a. i uppgift att se över medlemskapsreglerna i Svenska kyrkan. Beredningen skall enligt direktiven utforma sådana förslag till regler om medlemskap i Svenska kyrkan att vad som sägs i regeringsformens föreskrifter om medborgerliga fri och rättigheter tillgodoses

I Åldersgränsutredningens betänkande Bevakad övergång (SOU 1996:111) föreslås att den nuvarande 15 årsgränsens för samtycke enligt kyrkolagen sänks till 12 år. En statlig utredning med uppgift att se över kyrka/statfrågan har i sitt betänkande (SOU 1997:41) föreslagit en lagändring med samma inriktning som Åldergränsutredningen. I betänkandet föreslås bl.a. följande lagändringar som ska träda i kraft den 1 januari år 2000.

- att det införs en vetorätt för barn som uppnått 12 års ålder vid inträde i och utträde ur ett trossamfund,
- att barn som fyllt 12 år på eget initiativ ska kunna träda in i eller träda ur ett trossamfund om vårdnadshavaren samtycker till detta samt
- att samma regler gäller för alla trossamfund.

De nya läroplanerna (Lpo 94 resp. Lpf 94) slår fast att undervisningen i skolan skall vara ickekonfessionell. Undervisningen skall vara saklig och allsidig. Det betonas att alla föräldrar med samma förtroende skall kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att barnen inte blir ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra åskådningen.

Syftet med undervisningen i ämnet religionskunskap är att öka elevernas kunskaper om religioner och livsåskådningar och ge dem möjlighet att arbeta med egna reflektioner och frågor kring existentiella och etiska problem.

Undervisningen skall främja en öppen diskussion kring frågor om tros och livsåskådning och bidra till att möten med människor från olika traditioner och kulturer sker med respekt för vars och ens egenart. Kunskapen om kristen tro och den etik som förvaltats av den kristna traditionen ingår i undervisningen för att eleverna skall kunna tillgodogöra sig och förstå mycket av innehåll och uttryck i svensk och västerländsk konst, musik, litteratur, historia och samhällsutveckling.

Genom en ändring av skollagen kan elever fr.o.m. läsåret 1997/98 inte längre medges befrielse från undervisning i religionskunskap. I propositionen (prop. 1995/96:200) som ligger till grund för skollagsändringen framhöll regeringen, att det är en väsentlig uppgift för skolan att utveckla elevernas förståelse för andra kulturer, traditioner och värderingar. Det vore att beröva skolan viktiga verktyg i arbetet med att främja tolerans och förståelse i det mångkulturella samhälle som skolan i dag speglar, om de elever som har en annan religiös bakgrund än flertalet elever inte skulle delta i undervisningen i religionskunskap. Därför föreslogs att alla elever skall delta i undervisningen i religionskunskap. En speciell åsikt hos eleven eller i elevens hemmiljö skall inte vara skäl för befrielse från en undervisning som bygger på läroplanens gemensamma värdegrund. Riksdagen beslöt i enlighet med regeringens förslag.

Vissa begränsningar i rätten att utöva sin religion finns intagna i religionsfrihetslagen. I lagen tillförsäkras envar frihet att utöva sin religion, om han inte därigenom stör samhällets lugn eller åstadkommer allmän förargelse. För offentlig gudstjänst gäller inga andra hinder än sådana som i allmänhet är stadgade för allmänna sammankomster. Dessa regler finns i ordningslagen. Enligt nämnda lag får allmän sammankomst inte utan tillstånd hållas på offentliga platser. Tillstånd får vägras endast om det är nödvändigt med hänsyn till ordning och säkerhet eller trafik eller för att motverka epidemi.

Stöd till trossamfundens barn och ungdomsorganisationer lämnas över statsbudgeten. Bidrag utgår i huvudsak i form av verksamhetsbidrag.

För många flyktingar och invandrare spelar trossamfunden en viktig roll. Samfunden bidrar till kontinuiteten i identitetsutvecklingen och kan ge religiös och social trygghet, som kan vara så viktig i exillandet. Det är därför en viktig svensk invandrapolitisk uppgift att stödja invandrarsamfunden.

Stöd till invandrarnas trossamfund lämnas över statsbudgeten. Bidrag kan utgå i form av verksamhetsbidrag, lokalbidrag och utbildningsbidrag. Under budgetåret 1991/92 anslogs 67,7 miljoner svenska kronor (12,3 miljoner USD).

(f) Förenings och mötesfrihet (art. 15)

Varje medborgare är enligt regeringsformen gentemot det allmänna tillförsäkrad föreningsfrihet, mötesfrihet och demonstrationsfrihet. Föreningsfriheten definieras som en frihet att sammansluta sig med andra för allmänna eller enskilda syften. Med mötesfrihet avses frihet att anordna och bevista sammankomster för upplysning, meningsyttring eller liknande syften eller för framförandet av konstnärliga verk. Demonstrationsfriheten innebär frihet att anordna och delta i demonstrationer på allmän plats.

Föreningsfriheten, mötesfriheten och demonstrationsfriheten får under samma allmänna förutsättningar som gäller beträffande inskränkning av yttrandefriheten begränsas genom lag. Föreskrifterna kompletteras av ytterligare föreskrifter som närmare anger de ändamål för vilka inskränkningar i friheterna får göras. Mötes och demonstrationsfriheten får begränsas av hänsyn till ordning och säkerhet vid sammankomsten eller demonstrationen eller till trafiken. I övrigt får dessa friheter inskränkas endast av hänsyn till rikets säkerhet eller för att motverka farsot. Föreningsfriheten får begränsas endast såvitt gäller sammanslutningar vilkas verksamhet består av militär eller liknande natur eller innebär förföljelse av folkgrupp av viss ras, med viss hudfärg eller av visst etniskt ursprung.

De regler som enligt de nämnda principerna inskränker utövandet av mötes och demonstrationsfriheten återfinns i ordningslagen. De bestämmelser som innebär inskränkningar i föreningsfriheten finns i brottsbalken (olovlig kårverksamhet). Bestämmelserna är motiverade av hänsyn till den allmänna ordningen och den nationella säkerheten.

Många barn och ungdomar i Sverige engagerar sig i föreningar av olika slag och barn och ungdomsorganisationerna fyller en viktig funktion i det svenska samhället. Den svenska regeringen anser att det är viktigt att föreningslivet ges goda möjligheter att utveckla sitt arbete och nå fler ungdomar.

Statliga bidrag utgår årligen till central och lokal ungdomsverksamhet (budgetåret 1997 uppgår bidraget till drygt 100 miljoner svenska kronor eller 13 miljoner USD). Syftet med det statliga stödet är att främja en demokratisk fostran genom barns och ungdomars engagemang i föreningslivet samt att medverka till en meningsfull fritid för barn och ungdomar. Stödet bör därför stimulera till att öka den lokala aktiviteten och få fler deltagare i verksamheten.

Statliga bidrag utgår också till lokal ungdomsverksamhet inom idrottsområdet. Budgetåret 1997 uppgår bidraget till 185 miljoner svenska kronor (24 miljoner USD)

Regeringen delar även ut stöd ur Allmänna arvsfonden till verksamhet av ideell karaktär till förmån för barn och ungdomar och personer med funktionshinder. Till verksamhet för barn och ungdomar fördelas årligen ca 100 miljoner svenska kronor (13 miljoner USD).

(g) Skydd för privat- och familjeliv (art. 16)

Att ingen — barn eller vuxen — får utsättas för ingrepp av det slag som anges i artikel 16 är en av de grundläggande principerna för en demokratisk rättsstat. I målsättningsstadgandet i regeringsformen anges att det allmänna skall tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter samt värna om den enskildes privat- och familjeliv. I regeringsformen finns bestämmelser om skydd mot husrannsakan och mot undersökning av förtroliga försändelser m.m. Dessa rättigheter kan begränsas endast

genom lag och för sådan inskränkning gäller samma förutsättningar som berörts i anslutning till art. 15.

Det skydd som regeringsformen sålunda tillförsäkrar medborgarna ligger sedan till grund för de bestämmelser som närmare reglerar de förfaranden som innebär ingrepp i den enskildes privat- eller familjeliv. Det skydd som artikeln avser att skapa finns således i exempelvis rättegångsbalkens regler om husrannsakan, liksom i de regler i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga och lagen om psykiatrisk tvångsvård som behandlar ingrepp i den enskildes rättsfär.

Om någon misstänks för att före 15 års ålder ha begått brott krävs, enligt lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, särskilda skäl för att husrannsakan och beslag enligt reglerna i rättegångsbalken skall få företas mot den unge.

Artikeln tar närmast sikte på förhållandet mellan staten och det enskilda barnet. Barn har, enligt principerna för förhållandet mellan vårdnadshavaren och barn, rätt till ett allt starkare integritetsskydd i takt med barnets stigande ålder även mot vårdnadshavarna. I det enskilda fallet får det bli en avvägning mellan respekten för barnets integritet och vårdnadshavarens skyldighet att ta ansvar för barnet.

När det gäller förhållandet mellan barnet och vårdnadshavaren finns det i detta sammanhang anledning att nämna en bestämmelse i sekretesslagen. Bestämmelsen innebär att sekretess för uppgift till skydd för underårig även gäller i förhållande till vårdnadshavaren och inte får efterges, om det kan antas att den underårige lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren.

(h) Rätten att inte utsättas för tortyr eller annan grym, omänsklig eller kränkande behandling eller bestraffning (art. 37 a)

Enligt en bestämmelse i regeringsformen får dödsstraff inte förekomma i Sverige. Av en uttrycklig bestämmelse i brottsbalken följer att ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som han begått innan han fyllt 21 år. Vidare är varje medborgare enligt regeringsformen skyddad mot kroppsstraff, tortyr och medicinsk påverkan i syfte att framtvunga eller hindra yttranden. Varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot påtvingat kroppsligt ingrepp även i annat fall. Handlingar som innebär tortyr och liknande faller vidare i allt väsentligt under begreppet misshandel i brottsbalken.

Familjemiljö och alternativ vård

(a) Föräldrarnas ledning (art. 5)

Målet för regeringens politik på barn- och ungdomsområdet är att alla barn och ungdomar skall få växa upp under trygga och goda förhållanden. Huvudansvaret för vård och fostran ligger på familjen. Den svenska regeringen ser som en av de allra viktigaste uppgifterna i framtiden att ge bättre förutsättningar för trygga familjer och för barnens uppväxt och omvårdnad i det svenska moderna samhället. Samhällets insatser skall ses som ett komplement till hemmets vård och fostran och bygga på ett nära samarbete med föräldrarna.

Regeringens familjepolitik syftar, som tidigare nämnts, till att ge ökad valfrihet för småbarnsföräldrar, att ge mer tid åt barnen och att i större utsträckning skapa rättvisa för alla delar av landet. Fri etablering

och fritt utnyttjande av olika former av barnomsorg gäller. Föräldrarna har numera möjlighet att fritt välja skola för barnet, såväl inom det kommunala skolväsendet som mellan kommunala och fristående skolor.

Den princip som artikeln ger uttryck för står i överensstämmelse med den tidigare citerade bestämmelsen i föräldrabalken, där det anges att vårdnadshavaren (normalt båda föräldrarna eller en av dem) har rättighet och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Det framhålls särskilt att vårdnadshavaren i takt med barnets stigande ålder och utveckling skall ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Vårdnadshavare och deras ansvar behandlas även under avsnittet föräldraansvar.

I egenskap av vårdnadshavare bestämmer föräldrarna över barnets sysselsättning. Föräldrarnas bestämmanderätt är dock begränsad eftersom alla barn i Sverige har skolplikt. Barnet ingår själv avtal om arbete men vårdnadshavaren måste samtycka till avtalet. Barnet kan alltid själv säga upp avtalet. Barnet får själv råda över vad det har förvärvat genom eget arbete efter fyllda 16 år.

De principer som gäller enligt den svenska sociallagstiftningen stämmer också väl överens med stadgandet i art. 5. Socialtjänsten skall ta hänsyn till människans självbestämmanderätt och integritet. I sin omsorg om barn och ungdom skall socialnämnden bl.a. i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom.

Det är angeläget att föräldrar får stöd i sitt föräldraskap. Föräldrautbildning är ett sätt att stödja föräldrarna från samhällets sida. I Sverige är syftet med föräldrautbildningen både att ge föräldrarna kunskaper och att ge dem möjligheter att träffas, utbyta erfarenheter och bygga sociala nätverk.

Inom ramen för barn- och mödrahälsovården erbjuds de flesta föräldrar föräldrautbildning i samband med graviditet och barnafödelse. Föräldrautbildningens mål är att ge ökade kunskaper, skapa möjlighet till kontakt och gemenskap samt skapa möjlighet till påverkan av samhälleliga förhållanden. När föräldrautbildningen infördes för drygt femton år sedan anställdes psykologer, vars huvudsakliga uppgift var att fungera som handledare. De förstärker barnhälsovårdens psykologiska kompetens och fungerar som länkar till barnpsykiatrin. I föräldrautbildningen kan också personal från andra samhällssektorer medverka såsom tandläkare, jurister och handläggare inom socialtjänsten. I utbildningen diskuteras frågor om barnets vård och fostran men även frågor om föräldraskap och parrelationer behandlas.

Även i samband med besöken på barnavårdscentralerna kan föräldrarna diskutera barnuppfostringsproblem och liknade med personalen där. Vidare finns det inom barnomsorgen en viss föräldraverksamhet där föräldrar kan diskutera förekommande problem med personalen och varandra.

Under graviditeten erbjuds flertalet föräldrar gruppverksamhet där de i första hand får kunskaper om graviditetens förlopp och själva förlossningen. Ofta ges det också utrymme att diskutera den nya familjesituationen och förbereda föräldrarna inför föräldraskapet.

Under småbarnstiden ges föräldrar möjlighet att delta i föräldragrupper inom barnhälsovården. Inriktningen på verksamheten är framförallt att ge kunskaper om det lilla barnets utveckling och behov. Även dessa grupper, som i regel har sin bas i det lokala området, är en bra utgångspunkt för sociala nätverk.

Vissa föräldrar behöver mer stöd än vad som kan ges i vanlig gruppverksamhet. Individuella stödformer måste utvecklas för dem av barnhälsovård och socialtjänst.

Vissa barn behöver också extra stöd bl.a. i form av att föräldrarna ges extra kunskaper. Det gäller barn med funktionshinder, invandrabarn etc.

Särskilda ansträngningar görs i Sverige för att i ökad utsträckning få med papporna i föräldrautbildning. Bl.a. har det funnits lyckad försöksverksamhet med särskilda pappagrupper.

En särskild utredning arbetar nu med att utveckla föräldrautbildningsverksamheten i Sverige. Personalutbildning och materialproduktion tillhör de frågor utredningen skall behandla. En annan fråga av stor vikt är hur stödet till föräldrar med tonårsbarn skall utvecklas.

I detta sammanhang bör även den öppna förskolan nämnas. En öppen förskola är en frivillig kostnadsfri förskola inom den kommunala barnomsorgen för barn som inte börjat skolan och som vistas hemma eller i familjedaghem. Till den öppna förskolan får ett barn komma endast i sällskap med en vuxen person. Den öppna förskolan har en särskild uppgift inom den kommunala barnomsorgen genom att dess verksamhet riktar sig till hemarbetande föräldrar och till kommunalt anställda barndagvårdare. Verksamheten fungerar som ett kontaktcentrum för hemarbetande föräldrar och är en plats där sociala nätverk skapas. Barn får leka med andra barn och delta i pedagogisk verksamhet. Den fungerar också som en introduktion till övrig barnomsorg.

Föräldraverksamheten i barnomsorgen och skolan är bara i begränsad utsträckning inriktad på att ge föräldrar kunskaper. Huvudsyftet är att åstadkomma ett samarbete mellan barnomsorg/skola och familjen omkring barnet. Föräldrarna behöver också kunskaper om hur barnomsorgen/skolan fungerar.

Även inom socialtjänsten bedrivs förebyggande och uppsökande arbete i syfte att stötta föräldrarna i deras föräldraroll. Kommunen skall vidare sörja för att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor rörande vårdnad och umgänge (samarbetssamtal). Samarbetssamtalen har visat sig vara ett bra instrument för att lösa vårdnads och umgängeskonflikter. Föräldrar kan använda sig av samarbetssamtal exempelvis vid en separation. I mål om vårdnad och umgänge kan domstolen uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.

(b) Föräldraansvar (art. 18, paragraferna 12)

Föräldrabalkens regler bygger på den princip som slås fast i artikel 18, punkt 1, nämligen att föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets fostran och utveckling. Som tidigare nämnts under art. 7 står ett barn från födelsen under båda föräldrarnas vårdnad om dessa är gifta med varandra. I annat fall står barnet under vårdnad av modern ensam. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra får de gemensamt vårdnaden om barnet. Föräldrar som inte är gifta med varandra kan under vissa förutsättningar också få gemensam vårdnad om barnet genom en registrering hos skattemyndigheten. Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under båda föräldrarnas vårdnad om inte den gemensamma vårdnaden upplöses enligt vissa bestämmelser angivna i föräldrabalken.

Om en förälder brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa och utveckling skall domstolen frånta den försumliga föräldern vårdnaden. Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet, ett s.k. familjehem, och är det uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet skall domstolen utse denne eller dessa att såsom särskilt förordnade vårdnadshavare utöva vårdnaden om barnet. Särskilda regler om förordnande av vårdnadshavare finns också i händelse av den ena eller båda föräldrarnas död. Om båda föräldrarna har vårdnaden om barnet och en av dem dör, blir den efterlevande automatiskt ensam vårdnadshavare. Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och denna förälder dör, skall domstolen anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Den som har vårdnaden om ett barn har enligt föräldrabalken ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och god fostran blir tillgodosedda. Vårdnadshavaren svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att förhindra att barnet orsakar skada för någon annan skall vårdnadshavaren svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas. Vårdnadshavaren har därutöver ett ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som inte är vårdnadshavare eller med någon annan som står barnet särskilt nära så långt möjligt tillgodoses. Om inte särskilda skäl talar mot det, har vårdnadshavaren vidare en skyldighet att lämna sådana upplysningar rörande barnet som kan främja umgänget. Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga förhållanden men skall i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets personliga synpunkter och önskemål. Står barnet under vårdnad av två vårdnadshavare utövar de sina rättigheter och skyldigheter gemensamt.

Frågor om vårdnad och umgänge har i lagstiftningen reglerats med utgångspunkten att det är bäst för barnet att föräldrarna kan enas. Reglerna är avsedda att bana väg för samförståndslösningar i så stor omfattning som möjligt. Kommunen skall sörja för att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor rörande vårdnad och umgänge (samarbetssamtal). I mål om vårdnad eller umgänge får domstolen uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna sådana samtal. Gemensam vårdnad kan komma i fråga, inte bara om föräldrarna är ense om det, utan även om ingen av dem motsätter sig en sådan lösning. I de fall då gemensam vårdnad trots allt inte kommer till stånd, utan en förälder ensam anförtros vårdnaden, skall domstolen avgöra vårdnadsfrågan efter vad som är bäst för barnet. Därvid skall domstolen överväga vem av föräldrarna som bäst kan tillgodose barnets behov som dessa angivits i samband med redogörelsen i anslutning till art. 3. Vid sitt avgörande skall domstolen fästa särskilt avseende vid barnets behov av en nära och god relation till båda föräldrarna. Den regeln får betydelse bl.a. vid umgängessabotage.

I stort sett alla barn under 18 år (99 procent bor med åtminstone en av sina föräldrar och de allra flesta av dem bor med båda sina föräldrar (78 procent). Merparten av de barn som inte bor tillsammans med båda sina föräldrar bor med en ensamstående mor eller far eller i en

ombildad familj, dvs. med en förälder och denna förälders nya partner. En liten del av barnen (0,5 procent) är placerade i familjehem genom socialnämndens försorg.

Det vanligaste i dag är att föräldrarna fortsätter att ha gemensam vårdnad om sina barn även efter en skilsmässa. I 82 procent av fallen fortsätter den gemensamma vårdnaden. I omkring 17 procent av fallen blir modern ensam vårdnadshavare och i omkring 1 procent av fallen blir fadern ensam vårdnadshavare. År 1989 var motsvarande siffror 76, 22 och 2 procent. Trots att den gemensamma vårdnaden i skilsmässofallen har ökat så bor 91 procent av barnen hos modern (SCB, Vårdnad och underhåll 1992).

Även bland föräldrar som är ogifta är det vanligt med gemensam vårdnad. I de fall faderskapet fastställs genom en bekräftelse och föräldrarna bor tillsammans anmäls gemensam vårdnad för 90 procent av barnen. I andra fall där faderskapet fastställs efter en bekräftelse anmäls gemensam vårdnad för 45 procent av barnen. I vilken utsträckning gemensam vårdnad anmäls för barnen varierar mellan landets kommuner (Statistik — socialtjänst 1996:2).

Särlevande föräldrar och deras barn bor i flertalet fall ganska nära varandra. Allt fler barn träffar den särlevande föräldern efter det att föräldern har flyttat hemifrån. Det är allt färre barn som helt saknar kontakt med den särlevande föräldern. 9 procent av barnen har ingen kontakt med den särlevande föräldern, 8 procent av barnen bor hos den särlevande föräldern ungefär hälften av tiden (s.k. växelvis boende), 24 procent av barnen träffar den särlevande föräldern varje vecka och 22 procent träffar den särlevande föräldern varannan vecka (SOU 1995:26 och Ds 1996:57).

Frågor om vårdnad och umgänge har behandlats av Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79), Underhållsbidrags och bidragsförskottsutredningen 93 (UBU 93) och av regeringens s.k. Pappagrupp. Vårdnadstvistutredningen har förslagit att domstol skall kunna vägra att upplösa den gemensamma vårdnaden eller förordna om sådan vårdnad även om en av föräldrarna motsätter sig den vårdnadsformen. En förutsättning skall dock vara att gemensam vårdnad är bäst för barnet. I anslutning till detta förslag har utredningen föreslagit att domstol inom ramen för gemensam vårdnad skall kunna besluta i fråga om vem av föräldrarna barnet skall bo hos och i fråga om umgänget. Utredningen har vidare föreslagit att båda föräldrarna skall få ett ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som inte bor tillsammans med barnet så långt möjligt tillgodoses och att barnets rätt till umgänge skall betonas i lagen. UBU 93 har föreslagit en regel om att föräldrarna skall dela på de resekostnader som ofta uppkommer när barnet umgås med en förälder som är bosatt på en annan ort än barnet. Syftet är att ekonomiskt underlätta för barnet att ha kontakt med den särlevande föräldern. Pappagruppen har föreslagit att ogifta föräldrar automatiskt skall få gemensam vårdnad om barnet när faderskapet är fastställt. De förslag som nämnts har remissbehandlats och är föremål för behandling i Justitiedepartementet. Arbetet är inriktat på att en proposition ska föreläggas riksdagen under hösten 1997.

Om ett barn är omhändertaget för samhällsvård är det socialnämnden som har den faktiska vården. Föräldrarna har kvar den juridiska vårdnaden.

I anslutning till bestämmelserna i punkt 2 om skyldighet att bistå föräldrar och vårdnadshavare då de fullgör sitt ansvar för barnets uppfostran skall nämnas att det i socialtjänstlagen finns bestämmelser om barns och vårdnadshavares rätt att få stöd och hjälp av socialnämnden.

För att tillgodose samhällsmedborgarnas behov av ekonomisk trygghet vid sjukdom, arbetsskada, rehabilitering och funktionshinder har det i Sverige byggts upp ett socialförsäkringssystem. Systemet är generellt och omfattar hela befolkningen. Det är till större delen reglerat i lagen om allmän försäkring. Socialförsäkringen finansieras främst genom socialavgifter och medel via statsbudgeten. Enligt nämnda lag består den allmänna försäkringen bl.a. av sjukförsäkringen.

Den svenska föräldraförsäkringen är en integrerad del av sjukförsäkringssystemet. Detta gäller såväl finansieringen som administrationen av försäkringen.

Enligt lagen om allmän försäkring har en kvinna rätt till havandeskapspenning, om havandeskapet satt ner hennes förmåga att utföra sitt arbete med minst en fjärdedel och hon inte kan omplaceras till annat mindre ansträngande arbete eller om hon inte får arbeta i sitt vanliga arbete på grund av föreskrifter i arbetsmiljölagen och inte kan omplaceras till annat mindre riskfyllt arbete. Havandeskapspenning utges tidigast från och med den sextionde dagen före den beräknade förlossningen och längst till och med den elfte dagen före denna tidpunkt, dvs. under högst 50 dagar. Havandeskapspenning utges med belopp som motsvarar kvinnans sjukpenning. I socialförsäkringssystemet motsvarar sjukpenningen förlorad arbetsinkomst med viss reducering.

Föräldraförsäkringen bygger på principen om ett gemensamt vårdansvar för föräldrarna. Genom lagen om rätt till ledighet för vård av barn, m.m. samt lagen om allmän försäkring har förvärvsarbetande föräldrar i Sverige goda möjligheter att vara lediga för att ta hand om sina barn. Denna rätt kan utnyttjas av båda föräldrarna. En försäkrad förälder som är inskriven hos allmän försäkringskassa har rätt till föräldrapenning och tillfällig föräldrapenning. Föräldrapenning, som utges under högst 450 dagar, kallas den ersättning en förälder får i samband med ett barns födelse eller adoption. För 360 av de 450 ersättningsdagarna betalas föräldrapenning med belopp motsvarande sjukpenningen till den förälder som stannar hemma och vårdar barnet, dock lägst 60 svenska kronor per dag, dvs. garantibeloppet. Under resterande 90 dagar utges garantibeloppet. Vid flerbarnsfödslar utges föräldrapenning under ytterligare 180 dagar för varje barn utöver det första; 90 dagar med belopp motsvarande sjukpenningen och 90 dagar med garantibeloppet. Föräldrarna kan välja mellan att ta ut föräldrapenning för hela, tre fjärdedels, halva eller en fjärdedels dagar. Föräldrapenning utges längst till dess barnet fyllt åtta år eller till den tidpunkt då barnet avslutat det första skolåret. Om föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet har vardera förälder rätt till hälften av tiden. En förälder kan dock överlåta dagar med föräldrapenning till förmån för den andra föräldern med undantag för 30 dagar.

En förälder som behöver avstå från förvärvsarbete för att vårda barn under 12 år har i vissa situationer rätt till tillfällig föräldrapenning under högst 60 (i vissa fall 120) dagar per barn och år. Vid särskilda behov kan tillfällig föräldrapenning utges även för barn mellan 12 och 16 år och för barn med omfattande funktionshinder ända upp till 23 år. Ersättningen utges med samma belopp som sjukpenningen.

Tillfällig föräldrapenning kan lämnas vid sjukdom t.ex. hos barnet eller dess ordinarie vårdare samt när en förälder behöver följa med barnet till barnvårdscentral m.m. Har barnet stora funktionshinder kan tillfällig föräldrapenning även utges t.ex. för deltagande i en kurs för att lära sig vårda barnet m.m.

En förälder får i vissa fall överlåta rätten till tillfällig föräldrapening till en annan person som i stället för föräldern vårdar barnet.

Härutöver har fadern rätt till tillfällig föräldrapening i samband med barns födelse eller adoption. Antalet sådana dagar är 10 för varje nyfött eller adopterat barn.

Inom den tillfälliga föräldrapeningen har (sedan år 1994) föräldrarna till svårt funktionshindrade barn utöver de nu nämnda ersättningarna möjlighet att varje år disponera tio särskilda dagar (kontaktdagar). Dagarna är bl.a. avsedda för besök i och kontakt med barnens vardagliga miljö, t.ex. barnomsorg och skola.

Obetald rätt till ledighet kan utnyttjas av båda föräldrarna. Sådan rätt föreligger till dess barnet fyllt ett och ett halvt år. En förälder har också rätt att minska sin arbetstid till trekvartstid till dess barnet fyllt åtta år eller avslutat det första skolåret. Det är angeläget att föräldrar som utnyttjar sin rätt till ledighet för vård av barn inte missgynnas på arbetsplatsen. Det finns därför en regel som förbjuder omplacering av nu nämnda anledning.

Försäkrad förälder har för vård av barn som inte fyllt 16 år rätt till vårdbidrag om barnet på grund av sjukdom, utvecklingsstörning eller annat funktionshinder under minst 6 månader är i behov av särskild tillsyn och vård.

Vad gäller statens skyldighet att säkerställa utvecklingen av institutioner, inrättningar och tjänster för vård av barn hänvisas till vad som redovisats under avsnitten Rådgivning för föräldrar (art. 5), Skiljande från föräldrar (art. 9), Barn som berövats familjemiljö (art. 20), Överlevnad och utveckling (art. 6.2) och Hälsa och hälsovård (art. 24).

(c) Skiljande från föräldrar (art. 9)

I Sverige har i första hand föräldrarna ett ansvar för barnets grundläggande behov. Samhället har å andra sidan angivit att alla barn skall få sina grundläggande rättigheter och behov tillgodosedda. I och med det har samhället ett ansvar att ingripa i de fall barnets grundläggande rättigheter kränks. Övergripande bestämmelser om socialtjänstens ansvar i förhållande till barn och ungdom finns i socialtjänstlagen. Socialnämnden skall verka för att barn och ungdom växer upp under trygga förhållanden. Nämnden skall vidare bl.a. med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken till en ogynnsam utveckling och i nära samarbete med hemmen sörja för att barn och ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd de behöver och, om hänsynen till den unges bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet.

Insatser inom socialtjänsten för barn och ungdom skall i första hand göras i samförstånd med föräldrarna (vårdnadshavarna) och barnet självt om det fyllt 15 år. En viktig princip är att så långt som möjligt försöka stötta föräldrarna i deras föräldraskap genom olika former av stödinsatser i en svår situation. Under senare år har kommunerna utvecklat olika former av öppenvårdsinsatser i barnets närmiljö för att kunna erbjuda olika behandlingsalternativ.

Under de senaste två åren har en försöksverksamhet med s.k. familjerådslag (family group conference) genomförts med stöd av medel från Socialdepartementet. Metoden har rönt stort intresse. Familjerådslag är ett sätt för familjer och deras nätverk att diskutera och ge förslag till insatser för barnen i deras familj. Målsättningen är att familjen själv ska komma fram till bra och hållbara beslut om hur deras barn

skall fostras och växa upp. Planen skall godkännas av socialtjänsten vars roll det sedan blir att stödja och hjälpa familjen att genomföra sin plan. Försöksverksamheten utvärderas med stöd av Socialstyrelsen.

I vissa fall kan socialnämndens stöd ges genom att nämnden utser en kontaktperson eller en kontaktfamilj, som kan utgöra ett personligt stöd till ett barn eller en familj. Placeringar kan med föräldrarnas samtycke i vissa fall göras utanför hemmet. Det rör sig om cirka 4 500 nyplacerade barn per år.

Om samförstånd inte kan nås, kan de sociala myndigheterna ändå under vissa förutsättningar ingripa med ett omhändertagande. Dessa undantag från frivillighetsprincipen regleras i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga. Den som är under 18 år kan under vissa förutsättningar tvångsvis beredas vård om det kan antagas att behövlig vård inte kan ges den unge med samtycke av den eller de som har vårdnaden, eller om den unge har fyllt 15 år, av honom eller henne själv. Beslut om vård med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga fattas av domstol och kan överklagas. Ett sådant omhändertagande för vård kan beslutas om det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. Beslut om vård kan också fattas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Som en yttersta konsekvens av socialtjänstens ansvar kan således socialnämnden placera barn i familjehem (enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran) eller hem för vård eller boende (institutioner eller yrkesmässigt drivna hem inom socialtjänsten som tar emot enskilda för vård, behandling, omvårdnad eller tillsyn i förening med ett boende).

Antalet barn som tvångsomhändertogs under år 1995 var cirka 900. Den 31 december 1995 var omkring 10 500 barn placerade för vård utom hemmet, därav ca 3 700 med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga.

En förälder eller föräldrarna kan enligt bestämmelser i föräldrabelagen skiljas från vårdnaden om ett barn genom att vårdnaden flyttas över till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. En sådan åtgärd kan på talan av socialnämnd beslutas av domstol, under förutsättning att en förälder vid utövandet av vårdnaden om sitt barn gjort sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brustit i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling. Står barnet under endast den ene förälderns vårdnad skall dock vårdnaden i första hand flyttas över till den andre föräldern. En så genomgripande åtgärd som att flytta över vårdnaden förutsätter att åtgärden är nödvändig för barnets bästa. Mycket få sådana vårdnadsöverflyttningar sker.

Vårdnaden om ett barn, som stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet, dvs. ett familjehem, kan också flyttas över till den eller dem som tagit emot barnet om det är uppenbart bäst för barnet att förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över. Även sådana vårdnadsöverflyttningar är få.

Enligt nuvarande bestämmelser i utlänningslagen får barn under 16 år tas i förvar endast när det finns synnerligen starka skäl för detta. Ett barn under 16 år får tas i förvar endast om det är sannolikt att barnet kommer att avvisas eller utvisas enligt vissa särskilt angivna bestämmelser eller fråga uppkommer om verkställighet av ett beslut om av-

visning eller utvisning och det finns en uppenbar risk för att barnet annars håller sig undan och därigenom äventyrar en förestående verkställighet som inte bör fördröjas, eller det finns anledning anta att barnet annars bedriver brottslig verksamhet i Sverige (6 kap. 3 § utlänningslagen).

Den som är under 16 år får inte tas i förvar om det är tillräckligt att han ställs under uppsikt. Om ett barn under 16 år skulle komma att skiljas från sin vårdnadshavare eller, om de är flera, en av dem genom att vårdnadshavaren eller barnet tas i förvar får åtgärden vidtas endast om det finns synnerliga skäl. Regeringen har i en proposition till riksdagen föreslagit en anpassning till konventionen genom en ändring i utlänningslagen innebärande bl.a. att barn till asylsökande endast skall få tas i förvar tillsammans med vårdnadshavaren och under en begränsad tid.

Bestämmelsen i art. 9 punkt 2 om rätten för berörda personer att ta del av handläggningen tillgodoses bl.a. genom reglerna om handläggningen i föräldrabalken, rättegångsbalken och förvaltningsprocesslagen samt genom föreskrifterna om rätt till muntlig förhandling i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga. Den 1 januari 1998 införs i socialtjänstlagen en regel om att den som berörs av en barnavårdsutredning skall underrättas om att utredning inleds, liksom en regel som föreskriver att om den enskilde anser att någon uppgift i dokumentationen är oriktig skall detta antecknas.

Ett beslut om vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga föregås i flera fall av ett provisoriskt beslut om ett omedelbart omhändertagande av barnet. Sett för sig uppfyller i regel inte ordningen i samband med ett sådant omhändertagande kraven enligt denna punkt. Detta slag av omhändertagande bör dock inte ses fristående utan som ett förberedande led i ett beslutsförfarande i vårdfrågan.

I fråga om bestämmelserna i art. 9 punkt 3 och 4 om möjligheterna till kontakt mellan barn och föräldrar som är åtskilda kan hänvisas till reglerna i föräldrabalken och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Enligt föräldrabalken har vårdnadshavaren ett ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som inte är vårdnadshavare eller någon annan som står barnet särskilt nära så långt som möjligt tillgodoses.

En grundtanke när det gäller barn som placeras för vård utom hemmet är att vården inte skall pågå längre än nödvändigt. För att en återförening skall bli möjlig krävs det att det sker en tät och regelbunden kontakt mellan barnet och föräldrarna. När det gäller barn som är föremål för vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga har socialnämnden ansvar för att barnets behov av umgänge med bl.a. föräldrar så långt möjligt tillgodoses. Beslut i fråga om begränsningar i umgänget mellan barn och föräldrar kan överklagas hos domstol. Socialtjänstlagen föreskriver dessutom att vård av barn utanför det egna hemmet bör utformas så att den främjar samhörigheten med de anhöriga och kontakten med hemmiljön. Denna bestämmelse gäller även barn som skilts från sina föräldrar mot deras vilja och de flyktingbarn som kommer hit utan sina anhöriga.

Vad gäller barnets rätt att få veta var den/de frånvarande familjemedlemmarna vistas finns det i svensk lagstiftning sekretessbestämmelser som under vissa förhållanden hindrar sådan information. En förälder som sitter i fängelse kan exempelvis själv avgöra om barnet skall få veta var föräldern är.

(d) Familjeåterförening (art. 10)

Den rättsliga grunden för myndigheternas handläggning av ansökningar om uppehållstillstånd för utländska medborgare med familjeanknytning i Sverige återfinns i utlänningslagen. Med stöd av bestämmelserna i utlänningslagen får uppehållstillstånd ges bl.a. till en utlänning som är under 18 år och ogift och som är eller har varit hemmavarande barn till någon som är bosatt i Sverige eller som har beviljats uppehållstillstånd för bosättning i Sverige samt till en utlänning som på något annat sätt är nära anhörig till någon som är bosatt i Sverige eller som har beviljats uppehållstillstånd för bosättning här och som ingått i samma hushåll som den personen.

Föräldrar och barn kan dessutom beviljas uppehållstillstånd för besök.

Det finns dock inte någon oinskränkt rätt att erhålla uppehållstillstånd på ovan angivna grunder. Myndigheterna skall vid prövning av en ansökan beakta om utlänningen kan förväntas föra en hederlig vandel. Förutom lagakraftvunna domar, kan även otvetydigt konstaterad misskötsamhet beaktas. En person som, i enlighet med huvudregeln, skulle ha erhållit ett permanent uppehållstillstånd kan i dessa fall dock beviljas ett tidsbegränsat uppehållstillstånd om det med hänsyn till hans eller hennes förväntade levnadssätt råder tveksamhet om uppehållstillstånd skall beviljas.

Myndigheternas hantering av ansökningar om uppehållstillstånd har, enligt vad som uppges i Barnkommitténs delrapport, kritiserats främst för långa handläggningstider och för de, enligt kritikerna, höga kraven på uppvisande av identitetshandlingar. Det har också hävdats att vandelskraven skulle vara för högt ställda.

Ansökningarna om uppehållstillstånd för familjeåterförening gäller antingen barn som vill återföreninga sig med sina föräldrar i Sverige eller föräldrar som önskar återföreninga sig med sina barn i Sverige. De problem som uppkommer i dessa situationer grundar sig i första hand inte på bestämmelserna i utlänningslagen utan på det förhållandet att släktskapet ofta är svårt att fastställa. Den centrala utlänningsmyndigheten, Statens invandrarverk, säger sig emellertid vara flexibel när det gäller kravet på att släktskap skall vara styrkt. Av hänsyn till barnet och med beaktande av att en ansökan skall behandlas på ett positivt, humant och snabbt sätt, räcker det ofta att sannolika skäl talar för att det uppgivna släktskapet är riktigt. Av hänsyn till barnets bästa anser dock Invandrarverket att beviskraven inte kan ställas alltför lågt. Den rådande tillämpningen för dock med sig att barn, där fel personer angetts som föräldrar, ibland beviljas uppehållstillstånd i Sverige. Detta kan naturligtvis medföra negativa konsekvenser för barnet. När det gäller ansökningar från föräldrar är utgångspunkten att barnet skall återförenas med sin föräldrar i det land föräldrarna uppehåller sig. I vissa fall måste emellertid föräldrarna ändå medges tillstånd att bosätta sig i Sverige, vilket naturligtvis som regel blir fallet om barnet har befunnits vara i behov av skydd i Sverige.

De flesta ansökningar från barn betraktas som asylansökningar. Det förekommer dock inte sällan att barnet sänts till Sverige för att, när det beviljats uppehållstillstånd, kunna fungera som anknytning till övriga familjen. Det stora flertalet minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare som under senare tid sökt uppehållstillstånd har saknat behov av skydd mot förhållanden som råder i hemlandet. En självklarhet är emellertid att noga utreda varje påstående om risk för förföljelse eller andra omständigheter som kan ge upphov till behov av skydd i Sverige. När något skyddsbehov inte kan anses föreligga är utgångspunkten,

som angetts ovan, att barnet skall återförenas med föräldrarna eller vårdnadshavarna där de uppehåller sig.

I arbetet med att efterforska föräldrarna samarbetar Invandrarverket med UNHCR, Rädda Barnen, Sociala missionen och, framför allt, Röda korset.

Slutligen kan nämnas att varje svensk medborgare har en grundlagsskyddad rätt att resa in i, vistas och lämna Sverige. När det gäller utländska medborgares rätt att lämna Sverige gäller endast de inskränkningar som får anses stå i överensstämmelse med barnkonventionen.

(e) Indrivning av underhåll för barnet (art. 27, paragraf 4)

Såvitt avser art. 27 punkten 4 kan hänvisas till bestämmelserna i lagen om underhållsstöd. Lagen om underhållsstöd trädde i kraft den 1 februari 1997 och ersatte då bl.a. den samtidigt upphävda lagen om bidragsförskott. I de fall barnet inte får något underhållsbidrag eller endast ett lågt underhållsbidrag från en bidragsskyldig förälder lämnar försäkringskassan bidrag (underhållsstöd) till barnet. Försäkringskassan kräver sedan enligt särskilda regler igen hela eller del av det utbetalda beloppet från den underhållsbidragsskyldige. För underhållsstödet redogörs närmare i anslutning till art. 27.13. Kassan hjälper inte längre till att driva in underhållsbidrag som överstiger underhållsstödets belopp.

Sverige har tillträtt — utöver en nordisk konvention på området — 1956 års New York-konvention om indrivning av underhållsbidrag och såväl 1958 års som 1973 års Haag-konventioner om erkännande och verkställighet av avgöranden angående underhållsskyldighet. Sverige deltar också i s.k. reciprocitetsarrangemang för indrivning av underhållsbidrag med delstaten Kalifornien sedan den 1 september 1988. Detta samarbete har från den 1 maj 1991 utsträckts till att omfatta flertalet amerikanska delstater. Ett motsvarande samarbetsarrangemang finns med Australien sedan den 1 april 1989. Diskussioner pågår med Canada om liknande reciprocitetsarrangemang. Sverige har den 1 januari 1991 tillträtt 1988 års Lugano-konvention om domstolsbehörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område. Denna konvention, som är öppen för i första hand EU:s och den europeiska frihandelsorganisationens (EFTA:s) medlemsländer, innehåller bestämmelser om verkställighet av domar som bl.a. avser underhållsbidrag. Sverige kommer även, som en följd av medlemskapet i EU, att tillträda 1968 års Bryssel-konvention om domstols behörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område. Konventionen är öppen endast för EU:s medlemsstater och är parallell med Lugano-konventionen.

(f) Barn som berövats en familjemiljö (art. 20)

Socialtjänstlagen föreskriver att socialnämnden skall sörja för att den som behöver vårdas eller bo i ett annat hem än det egna tas emot i ett familjehem (enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran) eller i ett hem för vård eller boende (ett hem eller institution inom socialtjänsten, som drivs av kommun eller enskild och som tar emot enskilda för vård, behandling, omvårdnad eller tillsyn i förening med ett boende). Socialnämnden har

också ett ansvar för att den som genom nämndens försorg har tagits emot i ett annat hem än det egna får god vård. Enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade har funktionshindrade barn och ungdomar, som behöver bo utanför föräldrahemmet, rätt till boende i familjehem eller i bostad med särskild service för barn och ungdomar eller korttidsvistelse utanför det egna hemmet.

Tre fjärdedelar av alla barn som finns i vård utom hemmet är placerade i familjehem. Familjehemsplaceringar är vanligare vid vård med samtycke enligt socialtjänstlagen än vid vård utan samtycke enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga. Ett familjehem arbetar på uppdrag av socialnämnden i den kommun som placerat barnet. De vuxna familjemedlemmarna har till uppgift att följa den vårdplan som socialtjänsten gjort upp för barnet. Så snart vården nått sitt mål skall vården upphöra och barnet återförenas med föräldrarna.

Uppgiften att följa och hjälpa de barn som omhändertagits genom samhällets försorg är en av samhällets viktigaste och mest ansvarsfulla uppgifter. I både socialtjänstlagen och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga regleras samhällets tillsynsansvar över barn och ungdomsvården.

I Sverige får ingen underårig utan socialnämndens medgivande tas emot för stadigvarande vård och fostran i enskilt hem som inte tillhör någon av hans föräldrar eller annan som har vårdnaden om honom. Vill en enskild person eller en sammanslutning inrätta ett hem för vård eller boende där de yrkesmässigt tänker ta emot barn måste de dessutom söka tillstånd hos länsstyrelsen. Därefter står hemmet under löpande tillsyn av socialnämnden. Nämnden bör hålla en kontinuerlig kontakt både med barnets föräldrar, med det hem som barnet placerats i och barnet själv.

Förutom socialnämndens kontinuerliga tillsynsansvar har också länsstyrelserna visst tillstånds- och tillsynsansvar över de hem som tar emot barn och ungdomar. Länsstyrelsen har även möjlighet att förbjuda fortsatt verksamhet vid ett hem där det råder missförhållanden.

Ett alternativ till familjehem är institutionsvård. Det förekommer att små barn placeras på institution då barnet måste tas om hand akut och barnets vårdbehov inte har hunnit utredas. Det har utvecklats en hög kompetens för akut omhändertagande av barn som varit illa och det görs kvalificerade utredningar av barns psykiska status och behandlingsbehov.

Då det gäller äldre barn och ungdomar kan institutionsvård fylla en annan roll än för yngre barn. Ibland kan det vara bättre att ungdomar ges möjlighet att möta andra ungdomar med liknande problem och vuxna som framstår som förebilder mer än som ett komplement till föräldrarna. Barn och ungdom med vissa allvarliga skador kan inte heller tas om hand i familjehem, utan måste ha behandling av mera professionell karaktär. Runt om i landet finns behandlingshem för olika åldrar och med olika inriktning på behandling. En särställning bland institutionerna har de särskilda ungdomshemmen. Staten har sedan den 1 juli 1993 ett samlat huvudmannaskap för de särskilda ungdomshemmen. En ny statlig myndighet infördes samtidigt, Statens institutionsstyrelse, som har ansvar för planering och drift av de aktuella hemmen. Vid de särskilda ungdomshemmen har personalen särskilda befogenheter, t.ex. kvarhållanderätt och rätt att kroppsvisitera.

Den 1 januari 1998 införs en uttrycklig regel i socialtjänstlagen om att man vid placering av barn i första hand bör överväga om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående, om inte barnets bästa kräver annat.

När det gäller placering av barn från minoritetsgrupper skall socialnämnden i samband med val av familjehem göra en grundlig utredning och lämplighetsprövning av familjehemmet, även i kulturellt och religiöst avseende.

Regeringen uttalade vid tillkomsten av den nuvarande lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, att barns rätt till kontinuitet och stabilitet bör vara ett övergripande mål för hjälpinsatser, oavsett om det gäller stöd i hemmet eller vård utom hemmet. I förarbetena till lagen betonas även barns och ungdomars rätt till respekt för och kontakt med sin egen historia och sin sociala och kulturella bakgrund. I detta sammanhang kan också nämnas att Socialstyrelsen i Allmänna råd om individinriktade insatser i invandrarfamiljer, betonar att socialnämnden i första hand bör sträva efter att placera barnet i ett familjehem med samma kulturella, etniska och språkliga bakgrund som barnet. Om det inte går att finna något sådant lämpligt familjehem, får placeringen ändå inte leda till att barnet avskärs från sitt ursprung. I de fall ett barn av utländsk härkomst placeras i ett svenskt familjehem är det av särskild vikt att en konkret plan görs upp för hur barnet skall bibehålla kontakten med sitt ursprung.

(g) Adoption (art. 21)

Beslut om adoption fattas av domstol och beslutet kan överklagas. Domstolen skall pröva om det är lämpligt att en adoption äger rum. Tillstånd till adoptionen får enligt särskilda bestämmelser i föräldrabalken endast ges om adoptionen är till fördel för barnet och sökanden har uppfostrat barnet eller avser att göra så eller om det annars finns särskild anledning till adoptionen med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och barnet. Den som inte fyllt 18 år får inte adopteras utan föräldrarnas samtycke. Den som fyllt 12 år får inte adopteras utan eget samtycke. Vid bedömningen av om det är lämpligt att adoptionen äger rum skall domstolen, även när barnets samtycke inte behövs, ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Vad gäller punkt 2 tillåter svensk lagstiftning internationella adoptioner. Den som avser att ta emot ett utländskt barn i sitt hem i syfte att adoptera det måste inhämta socialnämndens medgivande till att ta emot barnet innan barnet lämnar sitt hemland. Nämnden gör härvid en bedömning av om de som vill adoptera kan antas kunna ge barnet en god vård och fostran och i övrigt gynnsamma uppväxtförhållanden.

Sverige har ratificerat den i Haag år 1993 antagna konventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner. Konventionen gäller som lag i Sverige. Med anledning därav har också vissa justeringar gjorts i befintlig svensk lagstiftning. Bland annat har utrymmet för enskilda adoptioner begränsats och ett nytt moment i processen införts i och med att socialnämnden, som en sista kontroll, även skall besluta om att adoptionsförfarandet får fortsätta när ett visst barn har blivit föreslagen dem som vill adoptera men innan barnet lämnar sitt ursprungsland. Ändringarna trädde i kraft den 1 juli 1997.

Den 1 januari 1998 träder en annan ändring i socialtjänstlagen i kraft. Den är föranledd av de synpunkter som Kommittén för barnets rättigheter lämnade vid behandlingen av Sveriges första rapport. Enligt den nya bestämmelsen skall socialnämnden i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas för ett barn som adopterats.

I Sverige finns sex auktoriserade ideella sammanslutningar som arbetar med internationell adoptionshjälp. Dessa står under offentlig insyn och kontroll genom Statens nämnd för internationella adoptionsfrågor. Enligt socialtjänstlagen får andra sammanslutningar eller enskilda personer inte bedriva verksamhet som syftar till att förmedla barn till personer som vill adoptera. Om det är fråga om släktingbarn eller annars särskilda skäl föreligger kan familjer själva adoptera utländska barn utan att gå genom någon auktoriserad sammanslutning. Förutom socialnämndens medgivande att ta emot ett barn krävs då att Statens nämnd för internationella adoptionsfrågor godkänner förmedlingssättet.

Föräldrar som adopterar barn från utlandet får under vissa förutsättningar ett bidrag för vissa kostnader som uppkommer i samband med adoptionen. Bidrag lämnas med 24 000 kronor (3 116 USD).

Ensamstående adoptivföräldrar får underhållsstöd med 1 173 svenska kronor per månad (152 USD).

Beträffande bestämmelserna i art 21 punkten c finns det inga skillnader mellan å ena sidan barn som berörs av internationell adoption och å andra sidan adoption i Sverige av svenska barn när det gäller det skydd barnen åtnjuter och de normer enligt vilka de behandlas.

Enligt lagen om internationella rättsförhållanden rörande adoption prövas ansökan om adoption av svensk domstol enligt svensk lag. Har adoption beslutats i en främmande stat gäller beslutet här under vissa förutsättningar. I andra fall krävs Statens nämnds för internationella adoptionsfrågor godkännande av det utländska beslutet.

Vad gäller punkten d finns det i den svenska lagstiftningen regler som förbjuder dem som medverkar vid en adoption att göra en otillbörlig ekonomisk vinning på förfarandet. Domstolen får enligt bestämmelser i föräldrabalken inte bifalla en adoptionsansökan om det från någon sida har getts eller utlovats ersättning eller om det har avtalats om bidrag till barnets underhåll. Underhållsbidrag i form av engångsbelopp är dock under vissa förhållanden inte hinder för tillstånd till adoptionen. Avtal om ersättning eller underhåll, som borde medfört att adoptionsansökan avslogs om domstolen känt till avtalet, är enligt en bestämmelse i föräldrabalken utan verkan om ansökningen bifalls.

En adoption medför att barnet i princip står i samma förhållande till adoptanten och hans eller hennes släkt som ett adoptantens eget barn. Samtidigt avskärs det familjerättsliga bandet mellan adoptivbarnet och dess biologiska släkt. En adoption kan inte hävas enligt svensk lag. Däremot upphör all verkan av adoptionen vid en ny adoption eller vid ingående av äktenskap mellan adoptanten och adoptivbarnet. Frågan om möjligheten för en adoptant och ett adoptivbarn att gifta sig med varandra bör behållas har övervägts av Förmynderskapsutredningen. I sitt slutbetänkande (Adoptionsfrågor, SOU 1989:100) föreslår utredningen att möjligheten avskaffas. Betänkandet har remissbehandlats och bereds för närvarande i Justitiedepartementet.

Varje år adopteras ca 900 barn från utlandet och ca 100 svenska barn.

(h) Olovligt bortförande och kvarhållande (art. 11)

Sverige har tillträtt Europarådskonventionen den 20 maj 1980 om erkännande och verkställighet av avgöranden rörande vårdnad om barn samt om återställande av vård av barn och Haag-konventionen den 25 oktober 1980 om de civila aspekterna på internationella bortföranden

av barn. Genom lagen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn har konventionernas regler och principer införlivats i svensk rätt.

Haag-konventionen skall tillämpas beträffande barn som förts olovligen till eller från ett konventionsland. Antalet ärenden enligt konventionen har i Sverige varit mellan 20 och 40 st per år. Hälften av dessa ärenden avser barn som förts till Sverige och hälften från Sverige. Antalet barn kan uppskattas till det dubbla eftersom många ärenden avser syskon. Utrikesdepartementet är svensk centralmyndighet enligt konventionen. Utrikesdepartementet lämnar också bistånd när det gäller barn som har bortförts till eller kvarhållits i icke konventionsanslutna stater. Förfarandet har effektiviserats genom vissa lagändringar som trädde i kraft år 1993.

Den som obehörigen skiljer ett barn under femton år från den som har vårdnaden om barnet döms för egenmäktighet med barn till böter eller fängelse i högst ett år om gärningen inte utgör brott mot frihet, dvs. om inte brottet utgör ett allvarigare brott, t.ex. människorov, olaga frihetsberövande eller försättande i nödläge. Detsamma gäller, om den som gemensamt med någon annan har vårdnaden om ett barn under femton år utan beaktansvärt skäl mot den andre vårdnadshavarens vilja bortför barnet eller om den som skall ha vårdnaden obehörigen tar till sig barnet och därigenom tar sig själv rätt. Vidare kan också den som obehörigen skiljer ett barn under femton år från någon som vårdar barnet med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga dömas till ansvar för egenmäktighet med barn, om gärningen inte utgör brott mot frihet eller främjande av flykt. Är brottet att anse som grovt skall gärningsmannen dömas till fängelse i lägst 6 månader och högst fyra år. Straffet för dessa brott har höjts (1 juli 1993).

Antalet barn som olovligen förts till icke konventionsländer och anmälts till Utrikesdepartementet brukar utgöra 1520 barn per år. Siffran för år 1990 är 19 och för år 1991 13. Dessa barn har i regel förts av fadern till ett land där faderns rättsställning är mycket stark. Svensk dom om vårdnaden erkänns i regel inte i det andra landet. De svenska ambassaderna i icke konventionsländer lägger ned mycket tid och arbete på dessa ärenden. De försöker på olika sätt genom kontakter med familjemedlemmar och släkt söka hitta barnen. De hjälper till med anlitan av advokat och tolk samt kontakter med landets myndigheter.

(i) Övergrepp och vanvård (art. 19), inklusive fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning (art. 39)

I samband med artiklarna 5, 18 (§§ 1 och 2), 9 och 20 har det redogjorts för samhällets skyldighet att ingripa i de fall när ett barns grundläggande rättigheter och behov blir åsidosatta. För svensk del regleras de förhållanden som behandlas i art. 39 genom hälso- och sjukvårdslagen, lagen om psykiatrisk tvångsvård, socialtjänstlagen och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, vilka tillförsäkrar barnet en rätt till vård som i sig främjar fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning. De nu aktuella artiklarna får för Sveriges del tjäna som utgångspunkt för den debatt som ständigt måste föras om skyddet och behandlingsinsatserna är optimala för de barn och ungdomar som artikeln tar sikte på.

I föräldrabalken anges uttryckligen att barn inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

Om en förälder vid utövande av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa och utveckling skall domstolen frånta den försumliga föräldern vårdnaden. Frågor om ändring av vårdnaden i sådana fall prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskaps-skillnad mellan föräldrarna eller i mål mellan föräldrarna om vårdnaden om barnet.

När det gäller barnets umgänge med en förälder som inte är vårdnadshavare finns bestämmelser i föräldrabalken. Utgångspunkten är att det är viktigt för barnet att ha goda och nära relationer till båda sina föräldrar även om föräldrarna bor isär. Som redan angetts beslutar domstol i frågor om umgänge efter vad som är bäst för barnet. Vid sin bedömning skall domstolen ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Domstolen skall vidare beakta risken för att barnet i samband med utövande av umgänge utsätts för övergrepp, olovligen bortförs eller kvarhålls eller annars far illa. Det behöver alltså inte, vilket också framhölls när bestämmelsen infördes, vara ställt utom allt tvivel att förhållanden kommer att inträffa som kan leda till att barnet far illa för att det skall inverka på beslutet. Det räcker med att det föreligger konkreta omständigheter som talar för att det finns en risk för det. Ett beslut om umgänge kan förenas med olika villkor t.ex. att umgänge endast får äga rum i närvaro av en person utsedd av socialnämnden.

I samband med att det ovan nämnda uttryckliga förbudet mot kroppslig bestraffning och annan kränkande behandling infördes i föräldrabalken år 1979 gav Justitiedepartementet ut broschyren "Kan man klara barnuppfostran utan smisk och dask?". Broschyren finns översatt till engelska, serbokroatiska, polska, grekiska och turkiska. En undersökning åren 1994/95 visar att de flesta högstadielever, 70 procent, och drygt hälften av de vuxna, 56 procent, är emot alla former av kroppslig bestraffning av barn (SCB, rapport 1996:1.1, Barn och aga).

Det bästa skyddet mot övergrepp mot barn är naturligtvis att underlätta för föräldrarna att vara bra föräldrar och därigenom hindra försummelse av och övergrepp mot barnet. Föräldrautbildningen har härvid en stor roll att spela. Även den öppna förskolan spelar i detta sammanhang en viktig roll. Utbyggnaden av den öppna förskolan har inneburit att det i allt fler bostadsområden skapats naturliga träffpunkter för föräldrar med småbarn, där man under ledning av pedagogiskt utbildad personal gemensamt kan utveckla olika typer av verksamheter.

När det gäller samhällets skydd för barn vars rättigheter och behov blir åsidosatta kan nämnas en bestämmelse i socialtjänstlagen som ålägger alla som i sin yrkesverksamhet får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till en underårigs skydd att anmäla detta till socialnämnden. Anmälningsskyldigheten utsträcks från och med den 1 januari 1998 till att gälla även motsvarande enskilt bedriven verksamhet. Den 1 januari 1998 införs också bestämmelser i socialtjänstlagen om att en utredning om socialnämnden behöver ingripa till en underårigs skydd eller stöd skall bedrivas skyndsamt och vara slutförd senast inom fyra månader. Om särskilda skäl föreligger får tiden förlängas för viss tid. Det klargörs också vilka kontakter socialnämnden har rätt att ta under en sådan utredning. Vidare är socialnämnden skyldig att slutföra en sådan utredning även om

den underåriga flyttar till en annan kommun. Den andra kommunen kan dock samtycka till att överta ärendet.

Hälso- och sjukvårdssekreten eller socialtjänstsekreten hindrar inte att uppgifter om barn och ungdomar lämnas mellan myndigheter inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten, om det behövs för att den enskilde skall få nödvändig vård, behandling eller annat stöd. Motsvarande gäller om det behövs för en nödvändig insats för ett väntat barn.

Vidare kan ur straffrättslig synpunkt nämnas brottsbalkens bestämmelser om misshandel, vilka täcker fysisk misshandel och orsakande av mera påtagliga former av psykiskt lidande. Även brottsbalkens bestämmelse om vållande till kroppsskada eller sjukdom kan vara tillämplig i vissa fall.

Bestämmelserna om sexualbrott i brottsbalken innehåller vissa stadganden till skydd särskilt för barn och ungdomar. Vad gäller artikel 19 kan hänvisas till en bestämmelse i brottsbalken om sexuellt utnyttjande av underårig. I bestämmelsen föreskrivs straff för den som har sexuellt umgänge med den som är under 18 år och som är hans avkomling eller står under hans fostran eller vars vård eller tillsyn han har att svara för på grund av myndighets beslut. Genom en lagändring som trädde i kraft den 1 januari 1995 skall allt sexuellt umgänge med den som är under 15 år och som inte är att bedöma som ett grövre sexualbrott (våldtäkt, sexuellt tvång eller sexuellt utnyttjande) betraktas som sexuellt utnyttjande av underårig istället för sexuellt umgänge med barn. Något släktskap eller beroendeförhållande behövs alltså inte längre för att sexuellt umgänge med ett barn under 15 år skall betraktas som sexuellt utnyttjande av underårig. Ändringen motiveras bl.a. av att sexuella handlingar som företas mot ett barn typiskt sett framstår som ett utslag av utnyttjande.

Beträffande bestämmelserna i art. 19 punkten 2 kan nämnas att det på flera orter finns lokala samrådsgrupper, där representanter för socialtjänst, barn- och ungdomspsykiatri, skola samt polis och åklagare i förekommande fall samarbetar i enskilda ärenden som gäller misstänkta sexuella övergrepp. På flera håll i landet finns dessutom s.k. länsgrupper för barnmisshandelsfrågor. I en del län finns dessutom länsövergripande grupper som på länsnivå svarar för samordnade insatser när det gäller information, kunskapsförmedling och erfarenhetsutbyte till berörda myndigheters handläggare av enskilda ärenden. Grupperna utformar också handläggningsrutiner för ärenden som rör misstänkt barnmisshandel eller misstänkta sexuella övergrepp mot barn.

I detta sammanhang skall också nämnas det upplysnings- och utbildningsarbete som bedrivs av ideella organisationer. Deras insatser har bidragit till en ökad medvetenhet kring problem som rör barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn. Den verksamhet som bedrivs av ideella organisationer som arbetar för barn i utsatta situationer kommer även i fortsättningen att vara av stor betydelse. Regeringen stöder bl.a. med medel ur Allmänna arvsfonden denna verksamhet.

Ett barn som skadas har ofta rätt till skadestånd från den som orsakat skadan. Det gäller framför allt om skadan orsakats genom ett brott men även i andra fall om skadan orsakats genom vårdslöshet. I vissa fall kan skadestånd utgå oberoende av vållande, t.ex. när ett barn skadas i trafiken.

Utgångspunkten när skadeståndet bestäms är att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada. Han skall med andra ord försättas i samma situation som innan skadan inträffade.

Ersättning till den som tillfogas en personskada innefattar ersättning för kostnader, inkomstförlust och s.k. ideell skada. Med det sistnämnda avses huvudsakligen ersättning för fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur (sveda och värk) eller av bestående art (lyte eller annat stadigvarande men). Då skadestånd utgår till följd av ett brott utgår i vissa fall även ersättning för kränkning av den personliga integriteten.

Har någon skadats till följd av ett brott kan ersättning utgå från staten (brottskadeersättning). För att ersättning skall utgå krävs inte att gärningsmannen är känd men det måste framgå av utredningen att skadan uppkommit på grund av brott. Ersättning utgår i första hand för personsador. Ersättningen bestäms i huvudsak efter skadeståndsrättsliga principer. När brottsskadeersättning bestäms avräknas skadestånd och i stort sett all annan ersättning som den skadelidande har rätt till. Det anförda innebär att brottsskadeersättning normalt utgår om ett barn skadas genom ett brott och gärningsmannen saknar förmåga att betala skadestånd och ersättning inte heller kan utgå från någon försäkring.

I Sverige finns en öppen psykiatrisk barn och ungdomsvård dit föräldrar och barn kan vända sig för att få stöd och behandling. En parlamentarisk kommitté, Barnpsykiatrikommittén, har tillkallats för att utreda vården och stödet till barn och ungdomar med psykiska problem. Utredningen skall bl.a. definiera gruppen barn och ungdomar med psykiska problem, redogöra för och analysera hur olika samhällsinstanser arbetar med barn och ungdomar med psykiska problem och förbättra samarbetet. Utredningen skall vidare överväga och föreslå insatser för att förebygga att psykiska problem uppkommer. Kommittén skall redovisa sitt arbete den 31 december 1997.

På många håll finns särskilda ungdomsmottagningar dit ungdomar lätt kan vända sig. När ungdomsmottagningarna började inrättas under 1970 och 80-talen var det viktigaste målet med deras verksamhet att förebygga aborter hos tonårsflickor.

Ungdomsmottagningarna har idag som övergripande mål att förebygga fysisk och psykisk ohälsa. Andra mål är att stärka ungdomar i hur de skall hantera sin sexualitet, respektera sig själva och sin omgivning. Mottagningarna arbetar mycket med att förebygga oönskade graviditeter hos ungdomar och sexuellt överförbara infektioner, men också med psykosocialt behandlingsarbete. Ungdomsmottagningar bör ha såväl medicinsk som psykosocial kompetens. De har oftast, förutom en mottagningsverksamhet, också en utåtriktad verksamhet med deltagande i skolans sex- och samlevnadsundervisning och i föräldramöten. Huvudmannskapet kan vara kommunalt, landstingskommunalt eller gemensamt mellan dessa. Detta gör ansvarsfrågan otydlig, vilket särskilt i tider av indragningar i verksamheter kan göra ungdomsmottagningarnas existens osäker. Många mottagningar drivs i projektform. Ungdomar vänder sig till ungdomsmottagningar inte bara med frågor kring sexualitet och samlevnad utan också med psykosociala, medicinska och psykosomatiska problem. Många av dem upplever att det är lättare att vända sig till en ungdomsmottagning än till de öppna psykiatriska barn och ungdomsmottagningarna eller till socialtjänsten. Cirka en fjärdedel av ungdomarna som vänder sig till ungdomsmottagningar anger att de söker för psykosociala problem.

Kommunerna är sedan den 1 januari 1996 skyldiga att sörja för att familjerådgivning finns tillgänglig för kommunens invånare. Familjerådgivning syftar till att i samtal bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer. Hos familjerådgivningen kan föräldrar söka hjälp med samlevnadsproblem och/eller andra relationsproblem. Familjerådgivningen kan också hjälpa till att lösa vårdnadstvister och problem i umgänget med barn i samband med föräldrars separation. I vissa fall genomför även familjerådgivningen de tidigare nämnda samarbetssamtalen gällande vårdnad och umgänge.

Föräldrar som på grund av sin sociala situation är i behov av särskilt stöd erbjuds i allt större utsträckning stöd och hjälp i särskilda gruppverksamheter som växt fram i olika bostadsområden. Dessa verksamheter drivs ofta i projektform i samverkan mellan olika kommunala förvaltningar med ansvar för barn och ungdomar och landstingets barnhälsovård. Även frivilligorganisationer deltar i det här slaget av samverkansprojekt.

I Socialstyrelsens Barn i fokus-projekt satsades åtskilliga resurser på att utveckla utrednings- och behandlingsmetoder inom socialtjänsten. I arbetet ingick även att samla och sprida kunskaper gällande övergreppsproblematik till berörda myndigheter. Inom den tidigare omnämnda Barnpsykiatrikommittén pågår ett särskilt projekt för att se över arbetet med barn som misshandlats och/eller utsatts för sexuella övergrepp. Det krävs hög kompetens hos dem som arbetar med denna problematik inom olika myndigheter.

Ett omfattande utvecklingsarbete pågår inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg gällande barn, ungdomar och deras familjer. Detta rör såväl det förebyggande arbetet som själva utrednings- och behandlingsarbetet. Gemensamt för mycket av utvecklingsarbetet är inriktningen på metoder som går ut på att i samarbete med familjen och dess nätverk finna lösningar med utgångspunkt från barnets behov av närhet, stabilitet och kontinuitet. I detta sammanhang skall särskilt betonas vikten av att utgå från ett barnperspektiv vid genomförandet av utredningen samt vid utformningen och genomförandet av olika stöd och behandlingsinsatser för föräldrar och barn. Det har blivit allt vanligare att involvera nätverket runt familjen i det sociala arbetet och i vissa kommuner pågår försöksverksamhet med s.k. familjerådslag.

År 1994 fick Folkhälsoinstitutet regeringens uppdrag att leda och samordna ett förstärkt alkohol- och narkotikaförebyggande arbete. I uppdraget ingick att sammankalla en nationell ledningsgrupp för detta arbete. En av gruppens viktigaste uppgifter var att arbeta fram en handlingsplan för det fortsatta arbetet både på lång och kort sikt. Ledningsgruppen redovisade handlingsplanen den 1 juli 1995. Ett av de viktigaste inslagen i handlingsplanen är att barn och ungdomar har rätt till en uppväxtmiljö som är fri från alkoholens negativa konsekvenser, fri från öppen eller förtäckt alkoholreklam och andra drogromantiseringande budskap. Arbetet med alkohol- och narkotikafrågor skall ske lokalt, regionalt och nationellt. Under senare år har ungdomars attityder mot alkohol och droger förändrats och blivit alltmer tillåtande. Regeringen ser allvarligt på denna utveckling och har i april 1997 beslutat att inrätta ett sekretariat för den nationella ledningsgruppen för alkohol- och narkotikaförebyggande insatser inom Socialdepartementet. Ledningsgruppens uppgift skall vara att bygga upp ett långsiktigt alkohol- och narkotikaförebyggande arbete. Dess huvuduppgift blir att konkretisera, tydliggöra och fördjupa arbetet med en alkohol- och narkotikapolitik för Sverige. Ledningsgruppen skall stimulera och stödja en lokal och regional mobilisering för ökade insatser inom det alkohol-

och narkotikaförebyggande arbetet, inte bara bland myndigheter utan även inom den ideella sektorn. En grupp ungdomar kommer att ingå i en referensgrupp till ledningsgruppen.

När det gäller asylsökande barns och ungdomars situation i flyktingförläggningar har ett åtgärdsprogram utarbetats i syfte att bättre beakta barnens behov och förbättra deras situation i mottagningssystemet.

I lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga har klargjorts att beslut om vård enligt lagen inte hindrar beslut om avvisning eller utvisning enligt utlänningslagen och att beslut om vård upphör när ett beslut om avvisning eller utvisning har verkställts. Samtidigt har i utlänningslagen dock införts en möjlighet för den som är under 18 år och har behov av vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga att få ett tillfälligt uppehållstillstånd.

(j) Regelbunden omprövning av omhändertagande (art. 25)

Enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga skall socialnämnden noga följa vården av den som har beretts vård med stöd av lagen. Har barnet beretts vård på grund av missförhållanden i hemmet, skall socialnämnden minst en gång var sjätte månad överväga om vården fortfarande behövs. Om den unge har beretts vård på grund av sitt beteende skall en formell prövning ske var sjätte månad av om vården skall bestå. Även vid s.k. frivilliga placeringar enligt socialtjänstlagen skall socialnämnden minst en gång var sjätte månad vid sammanträde överväga om vården fortfarande behövs. När vård enligt lagen inte längre behövs skall nämnden besluta att den skall upphöra.

Beträffande barn som vårdas enligt lagen om psykiatrisk tvångsvård gäller de allmänna kraven på god vård enligt hälso- och sjukvårdslagen. I sistnämnda lag finns vidare särskilt föreskrivet att den som beretts vård ofördröjligen skall skrivas ut, om det inte längre finns förutsättningar för vård. Frågan om utskrivning skall prövas fortlöpande.

GRUNDLÄGGANDE HÄLSA OCH VÄLFÄRD

(a) Överlönad och utveckling (art. 6 paragraf 2)

Svenska barns hälsa har förbättras kontinuerligt och är i dag mycket bra. Den allmänna välfärdsutvecklingen med bättre bostäder, förbättrade hygieniska förhållanden, ökad medvetenhet om kost och näring har starkt bidragit till denna utveckling.

Spädbarnsdödligheten i Sverige är bland de lägsta i världen. Från att vid sekelskiftet ha legat runt 10 procent hade Sverige år 1995 en spädbarnsdödlighet på 4,1 promille. Även den perinatale dödligheten (dödfödda och döda under den första levnadsveckan) har minskat kraftigt och låg år 1995 på 5,5 promille. Förklaringen till nedgången i spädbarnsdödlighet och perinatal dödlighet är framför allt de förbättrade levnadsvillkoren men också en förbättrad förlossnings och neonatalvård samt de insatser som görs inom mödra- och barnhälsovården. Trots att de svenska barnens hälsa i stort är mycket bra finns det bland de små barnen en hög vardagssjuklighet, liksom problem med amning, mat och sömn. Minst vart 20:e barn har en långvarig sjukdom eller funktionshinder. Även om barns hälsotillstånd på det stora hela måste

anses som tillfredsställande så förekommer hos vissa barn icke oväsentliga hälsoproblem. Allergier eller annan överkänslighet har blivit allt vanligare och drabbar nu vart tredje barn. Allergierna är en allvarlig signal på otillfredsställande förhållanden i barns miljö. Det finns också barn med olika typer av utvecklingsavvikelser, t.ex. koncentrationssvårigheter, motoriska och perceptuella svårigheter, språk och talproblem, läs och skrivsvårigheter. Som ett hälsoproblem kan också de oönskade tonårsgraviditeterna med upprepade aborter be-tecknas, samtidigt som dessa också har en social bakgrund. Vissa uppgifter tyder på att de psykiska problemen hos barn och ungdomar är större idag än tidigare, liksom omfattningen av sådana problem.

Trots att Sverige har en av världens lägsta barnolycksfallsfrekvenser intar olyckorna fortfarande en dominerande plats i sjuklighet och dödlighet hos barn. Trafiken svarar för majoriteten av de allvarligare olyckorna. Mest olycksdrabbade är skolbarn, framför allt pojkar i åld-rarna 13—15 år.

Målet för hälso- och sjukvården i Sverige är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. De förebyggande och stöd-jande insatserna inom mödrahälsovård, barnhälsovård och skolhälso-vård har stor betydelse för att upprätthålla det goda hälsotillståndet hos flertalet, men också för att stödja utsatta och sårbara grupper samt uppmärksamma nya hälsorisker i barns liv.

Barnhälsovårdens huvudmål är att minska dödlighet, sjuklighet och funktionshinder i barnpopulationen, söka minska skadlig påfrestning för föräldrar och barn samt stödja och aktivera föräldrar i deras föräld-raskap och härigenom skapa gynnsamma betingelser för en allsidig utveckling för barn. Delmålen är att genomföra differentierad hälso-övervakning av förskolebarn, minska väsentliga hälsoproblem för barnfamiljen, ge behovsanpassad service, stöd och vård till föräldrar och barn samt uppmärksamma och förebygga förhållanden i närmiljö och samhälle som kan hota barns hälsa.

Barnhälsovården har till uppgift att övervaka barns hälsa från fö-delsen till skolstarten. Tyngdpunkten ligger på det späda barnet. Hälso-övervakningen innebär regelbundna hälsokontroller av alla barn. Det generella vaccinationsprogrammet omfattar difteri, stelkramp, polio, mässling, påssjuka och röda hund. Diskussioner pågår om att vidga detta vaccinationsprogram med kikhostevaccin och vaccin mot haemophilus influenza typ b.

Sjuksköterskan vid barnavårdscentralen svarar för den löpande hälsoövervakningen. Normalt läkarundersöks barnet vid vissa åldrar. Undersökningarna, som utformas efter individuella behov, syftar bl.a. till att så tidigt som möjligt diagnostisera medfödda funktionshinder och sjukdomar. Barnhälsovården skall särskilt uppmärksamma barn som riskerar att utvecklas ogynnsamt och medverka till att barn och familjer får rätt hjälp. I barnhälsovårdens uppgifter ingår också att be-driva hälsoupplýsning genom att ge föräldrar råd om kost och lev-nadsvanor. Av stor betydelse är den föräldrautbildning som erbjuds nyblivna föräldrar. Barnhälsovården ansvarar också för hälsovården i förskolan.

Socialstyrelsen har på regeringens uppdrag utrett barnhälsovården. Av rapporten Skydda skyddsnetet, framgår att barnhälsovården har stor betydelse för att förebygga barns ohälsa. I rapporten redovisas dock vissa brister i vården. Häribland kan nämnas att stödet till psykosocialt utsatta barn och föräldrar inte förbättrats nämnvärt det senaste decenniet då barnhälsovården har haft svårt att anpassa sin verksamhet till dessa gruppers speciella behov. Vidare konstateras att barnläkar-

kompetensen är ojämnt fördelad över landet och att barnhälsovården ännu inte funnit bra former för det psykosociala arbetet.

Den svenska mödrahälsovården är liksom barnhälsovården kostnadsfri och en del av primärvården. Viktiga delar av mödrahälsovården är hälsoövervakning under hela graviditeten och efter förlossningen, förlossningsförberedelse och föräldrautbildning, rådgivning om födelsekontroll, hälsoupplýsning och gynekologisk hälsoundersökning. Ansvaret för barn och mödrahälsovården ligger, liksom annan hälso- och sjukvård, hos landstingen och de landstingsfria kommunerna. På några håll i Sverige har primärkommunerna tagit över denna verksamhet. Socialstyrelsen är tillsynsmyndighet och har i uppgift att följa verksamheten och utvärdera densamma bl.a. i förhållande till relevant lagstiftning.

Skolhälsovården, som också är kostnadsfri, är en lagstadgad rättighet för alla elever i grundskolan, gymnasieskolan, särskolan, specialskolan och sameskolan. Skolhälsovården skall främst vara förebyggande och omfatta hälsokontroller och enkla sjukvårdsinsatser. Stödet till barn med funktionshinder och andra svårigheter utgör en viktig del av verksamheten.

Inom skolhälsovården arbetar skolläkare, skolpsykologer, skolkuratorer och skolsköterskor. Verksamheten når alla barn och ungdomar från 6 eller 7 års ålder och har därigenom möjligheter att följa upp och påverka deras hälsotillstånd. De återkommande hälsoundersökningarna av alla barn som görs på varje stadium i grundskolan är ett viktigt instrument för att spåra sjukdom, funktionshinder och psykisk ohälsa hos barn. Härigenom kan man också upptäcka nya hälsorisker, t.ex. i barns miljö.

Ett viktigt komplement till skolhälsovården är ungdomsmottagningarna. Den första ungdomsmottagningen startades år 1970. Målet med verksamheten var ursprungligen att förebygga tonårsgraviditeter. I takt med att verksamheten byggts ut har den också kommit att omfatta stöd till ungdomar i deras utveckling. På ungdomsmottagningarna finns både medicinsk och psykosocial kompetens och de flesta ungdomsmottagningarna drivs som ett samarbetsprojekt mellan kommuner och landsting.

Tonvikten i verksamheten har, liksom inom barnhälsovården, kommit att förskjutas från de rent somatiska hälsokontrollerna till arbete med psykiska och sociala problem, hälsoundervisning, miljöfrågor inom och utanför skolan samt utredningar och åtgärder för barn med behov av särskilt stöd. Skolsköterskan och skolläkaren är ofta en förmedlande länk till andra stöd och behandlingsverksamheter i samarbete med skolans övriga elevvård.

Flera olika samhällsorgan är engagerade i barns hälsa och välbefinnande, likaså finns det ett stort engagemang bland föräldrar och föräldragrupper, medan de frivilliga organisationerna är mindre aktiva inom denna sektor. Viss medverkan har dock skett bl.a. i föräldrautbildning, anordnande av barnolycksfallskurser och amningsstödjande åtgärder.

Det nationella folkhälsoinstitutet har under 1990-talet bedrivit ett särskilt program inriktat på barns och ungdomars hälsa. Insatserna har omfattat såväl fysiska som psykiska och psykosociala aspekter.

Den 1 januari 1997 infördes en 18-årsgräns för inköp av tobaksvaror.

Det finns i Sverige en stark lagstiftning i syfte att skydda barn från att fara illa i sina familjer. Föräldrabalkens kapitel om vårdnad och umgänge inleds med en bestämmelse om att barn har rätt till omvård-

nad, trygghet och god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (6 kap 1 § föräldrabalken). Agaförbudet gäller alla former av fysisk och psykisk bestraffning och är straffsaktionerat i brottsbalken såsom misshandel (3 kap 5 § brottsbalken). Den som tillfogar annan person (läs barn) kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom i vanmakt eller annat sådant tillstånd, kan dömas för misshandel till fängelse i högst två år, eller om brottet är ringa, till böter. Är brottet att anse som grovt, skall för grov misshandel dömas till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Kommunerna skall enligt socialtjänstlagen sörja för att barn och ungdomar som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det stöd och det skydd som de behöver. Om föräldrar brister i omvårdnad och det finns risk att barnets hälsa och utveckling äventyras är socialnämnden skyldig att ingripa till skydd för barnet. Socialtjänstens ansvar för barns överlevnad och utveckling behandlas ytterligare under avsnitten Skiljande från föräldrar (art. 9), Barn som berövats familjemiljö (art. 20), Utnyttjande och vanvård (art. 19), inklusive Fysiskt och psykiskt återhämtande samt social återanpassning (art. 39).

(b) Barn med funktionshinder (art. 23)

Det finns i Sverige omkring 34 000 barn och ungdomar i åldrarna 0—19 år som på grund av funktionshinder är i behov av stödinsatser från samhället. Det gäller exempelvis barn med psykisk utvecklingsstörning, rörelsehinder, hörselskada/dövhet, synskada, autism och vissa medicinska funktionshinder. Det kanske allra största hotet mot de funktionshindrade barnens utveckling är att de riskerar bli isolerade och avskilda från gemenskapen i en familj, bland kamrater och i samhället i övrigt. Det är detta som legat bakom de integrerings och normaliseringssträvanden som präglat de senaste decennierna och där föräldrarna själva och deras organisationer varit starkt pådrivande. Staten, kommunerna och landstingen har tillsammans det grundläggande ansvaret för att människor med funktionshinder skall få möjligheter till ett liv på samma villkor som övriga samhällsmedborgare.

Regering och riksdag har i olika sammanhang lagt fast målen för handikappolitiken. Principerna om full delaktighet, jämlikhet i levnadsvillkor, självbestämmande och tillgänglighet är de grundstenar på vilka den svenska handikappolitiken byggs. Utgångspunkten är alla människors lika värde och lika rätt. Insikten om att människor har olika funktionsförmåga måste ligga till grund för samhällsplaneringen. Resurserna måste användas så att alla individer så långt möjligt ges lika förutsättningar att delta i samhällslivet. Begreppen delaktighet och jämlikhet innefattar en process som leder till att olika samhällsområden liksom den omgivande miljön blir tillgängliga för funktionshindrade. Det gäller såväl den fysiska tillgängligheten som tillgängligheten till information och service, vård och stöd, kultur, fritidsaktiviteter m.m. Målet är att skapa förutsättningar för ett självständigt och värdigt liv för personer med funktionshinder.

Handikappolitiken berör alla samhällsområden och praktiskt taget varje fråga har en handikappaspekt. Ändå händer det att insatserna för personer med funktionshinder tas upp och behandlas utanför det sammanhang där de hör hemma. De betraktas inte alltid som en naturlig del i de frågeställningar som är aktuella.

Det är regeringens uppfattning att handikappaspekterna måste beaktas inom alla politikområden och vid planeringen på central, regional och lokal nivå. De handikappolitiska reformer som har genomförts på senare år har i hög grad inriktats på att förbättra det individuella stödet till personer med funktionshinder. Åtgärderna framöver kommer i större utsträckning att inriktas på att åstadkomma bättre tillgänglighet i verksamheter och miljöer.

Den 1 juli 1994 inrättades en ny central förvaltningsmyndighet, Handikappombudsmannen, med uppgift att bevaka rättigheter och intressen för personer med funktionshinder och att verka för att de övergripande målen för handikappolitiken uppnås. Handikappombudsmannen följer bl.a. rättstillämpningen inom handikappområdet och ger juridisk rådgivning. En prioriterad uppgift är också att sprida kunskap om FN:s standardregler och utvärdera hur de efterlevs.

Genom socialtjänstlagen har kommunerna ett grundläggande ansvar för att barn med funktionshinder och deras familjer får det stöd och den hjälp de behöver. Socialtjänstens övergripande ansvar för barn och ungdomar slås fast i en särskild bestämmelse i socialtjänstlagen (12 §). Genom en annan bestämmelse tillförsäkras den enskilde rätt till olika stödinsatser som han eller hon kan ha behov av och som inte tillgodoses på annat sätt (6 §). Socialtjänstens ansvar för människor med funktionshinder understryks genom föreskrifterna i socialtjänstlagen som handlar om omsorger om människor med funktionshinder, vare sig det gäller barn eller vuxna (21 §). Socialnämnden skall verka för att människor som av fysiska, psykiska eller andra skäl möter betydande svårigheter i sin livsföring får möjlighet att delta i samhällets gemenskap och att leva som andra. Socialnämnden skall vidare medverka till att den enskilde får en meningsfull sysselsättning och att han får bo på ett sätt som är anpassat efter hans behov av särskilt stöd.

Den 1 januari 1994 trädde lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) i kraft. Lagen gäller såväl barn som vuxna och har stor betydelse för familjer som har barn med funktionshinder. Genom lagen utvidgas möjligheterna att uppnå så jämlika villkor som möjligt mellan människor med omfattande funktionshinder och andra. Lagbestämmelserna gäller för

- personer med utvecklingsstörning och personer med autism eller autismliknande tillstånd,
- personer med betydande och bestående begåvningshandikapp efter hjärnskada i vuxen ålder, föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom,
- personer som till följd av andra stora och varaktiga funktionshinder har betydande svårigheter i den dagliga livsföringen och därmed ett omfattande stödbehov.

Ett av de viktigaste inslagen i lagen är rätten till personlig assistans, där den enskilde själv kan anställa den eller de personer som förmedlar stödet och få ekonomiskt stöd från kommunen eller staten. Denna stödform är alltså knuten till den enskilde funktionshindrade personen och inte till någon viss verksamhet. Till skillnad från övriga stödformer enligt LSS är personlig assistans förbehållen personer under 65 år.

De övriga stödformerna enligt LSS omfattar:

- Rådgivning och stöd,
- Ledsagarservice,
- Biträde av kontaktperson,

- Avlösarservice i hemmet,
- Korttidsvistelse utanför det egna hemmet,
- Korttidstillsyn för skolungdomar över 12 år utanför det egna hemmet i anslutning till skoldagen och under lov,
- Boende i familjehem eller bostad med särskild service för barn och ungdomar som behöver bo utanför föräldrahemmet,
- Bostad med särskild service eller annan anpassad bostad för vuxna,
- Daglig verksamhet för personer i arbetsför ålder som saknar förvärvsarbete och inte utbildar sig.

Enligt en särskild lag (lagen om assistansersättning) står staten för kostnaderna för assistansersättningen i den mån en person behöver personlig assistans som överstiger 20 timmar i veckan. I övriga fall står kommunerna för kostnaderna.

De flesta barn med funktionshinder växer numera upp i sin egen familj bland föräldrar och syskon. För dem där detta av olika skäl inte är den bästa lösningen eller inte är möjligt finns familjehem (enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran) och bostäder med särskild service, där ett litet antal barn bor tillsammans under så hemlika förhållanden som möjligt. Det anses angeläget att den nära kontakten med föräldrarna bibehålls och att föräldrarna kvarstår i sin roll som vårdnadshavare även om den praktiska vården överläts.

För barn med funktionshinder har landstingen byggt upp habiliteringsorganisationer. I verksamheten kan ingå t.ex. medicinsk kontroll, utredning och behandling, sjukgymnastik, hjälpmedelsutprovning, språk och talträning, pedagogiska insatser, stödsamtal och rådgivning till föräldrar.

Barn och ungdomar med funktionshinder har liksom alla andra skolplikt och rätt till utbildning. De flesta går i kommunala skolor på hemorten. Skolhuvudmännen är enligt skollagen skyldiga att se till att barn med behov av särskilt stöd får det. För elever med funktionshinder kan det exempelvis gälla särskilda hjälpmedel, särskilda lärarinsatser, elevvårdande insatser, specialanpassade lokaler eller anställning av särskilda elevassistenter. Särskilt pedagogiskt stöd till funktionshindrade barn i skolan ges genom Statens institut för handikappfrågor i skolan (SIH). Elever med utvecklingsstörning har rätt till undervisning i särskola. De åtta statliga specialskolorna för döva och hörselskadade barn är undantag från principen om det samlade kommunala ansvaret för skolan. Staten har också påtagit sig ett långtgående ansvar för döva, hörselskadade och svårt rörelsehindrade ungdomars gymnasieutbildning.

Föräldrar med ett funktionshindrat barn under 16 år, som behöver särskild tillsyn och vård i hemmet, kan få vårdbidrag från den allmänna försäkringen. Vid bedömning av rätt till vårdbidrag beaktas även merkostnader på grund av barnets funktionshinder.

Stöd för inköp av bil kan numera lämnas föräldrar med barn med funktionshinder under förutsättning att föräldern sammanbor med barnet och har behov av fordon för förflyttning tillsammans med barnet. Bidrag lämnas i form av grundbidrag, anskaffningsbidrag och anpassningsbidrag. Grundbidrag lämnas med högst 60 000 svenska kronor (7 992 USD) och anskaffningsbidrag med högst 40 000 svenska kronor (5 194 USD).

Statsbidraget till handikapporganisationerna spelar en stor roll när det gäller insatserna för de funktionshindrade (nästan 132 miljoner svenska kronor (17,1 miljoner USD) till 4050 organisationer för bud-

getåret 1997). Handikapporganisationernas verksamhet har haft en avgörande betydelse för dagens handikappolitik. Organisationerna bedriver centralt, regionalt och lokalt intressepolitisk verksamhet, anlitas som remissinstanser och är företrädare i olika utredningar. En viktig aktivitet är utöver medlemsstöd även information om funktionshinder till olika målgrupper. Även medel ur Allmänna arvsfonden anslås av regeringen för stöd till omsorger om barn och ungdom med funktionshinder. Genom statliga bidrag och stöd ur Allmänna arvsfonden ges handikapporganisationerna och andra frivilliga organisationer möjlighet att påbörja och bedriva utvecklingsverksamhet av olika slag, som utgör viktiga komplement till samhällets åtgärder. Som exempel på verksamheter som erhållit anslag kan nämnas försöks och utvecklingsverksamhet som t.ex. datorteknik för funktionshindrade, resurscenter för personer med autism, verksamhet för dövblinda och hörsel-skadade samt lek och kommunikation för gravt utvecklingsstörda med flera funktionshinder.

Sverige har under många år spelat en aktiv roll i det internationella handikapparbetet.

Målet för det svenska biståndet på handikappområdet är att integrera handikappaspekten i det löpande utvecklingsarbetet. Handikappaspekter beaktas dels bilateralt och i samarbete med enskilda organisationer, dels globalt genom FN, UNDP och andra berörda organisationer inom FN-systemet.

Sverige har internationellt varit pådrivande på området och fullföljer denna linje inom ramen för medlemskapet i EU, FN och andra internationella organisationer. EU:s handlingsprogram HELIOS II avslutades i december 1996. Något nytt handlingsprogram inom ramen för EU är för närvarande inte aktuellt. Danmark har emellertid tagit initiativ till ett europeiskt centrum för specialpedagogik med start år 1997. Projektet skall pågå i tre år och syftet är att samla och sprida kunskap inom området. Regeringen, som ser positivt på projektet, har också avsatt medel för det svenska deltagandet.

Vaccinationer samt distribution av A-vitamin och jod är exempel på åtgärder som förebygger funktionshinder. Habilitering av barn som föds med funktionshinder kan i de flesta fall ske med gott resultat i familjen med visst stöd av hälso- och sjukvårdspersonal. Styrelsen för internationell utveckling (SIDA), svenska regeringens organ för utvecklingssamarbete, stöder familjebaserad rehabilitering (community based rehabilitation) dels genom direkta insatser, dels genom WHO:s utvecklingsarbete på detta område, men också genom svenska enskilda organisationer. WHO har utvecklat en handbok med SIDA:s stöd, "Training in the Community for People with Disabilities", som utgör grunden för familjebaserad rehabilitering.

(c) Hälso- och sjukvård (art. 24)

Det övergripande målet för svensk hälso- och sjukvård skall vara en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. Den 1 juli 1997 infördes i hälso- och sjukvårdslagen ett tillägg med innebörd att vården skall fördelas efter behov samt utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet. Med hälso- och sjukvård avses i hälso- och sjukvårdslagen åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador. Till hälso- och sjukvården hör även sjuktransporter samt att ta hand om avlidna. Hälso- och sjukvården skall bedrivas så att den uppfyller

kraven på god vård. Möjligheterna att vid behov erhålla vård får inte påverkas av sådana förhållanden som ålder, kön, förmåga att ta initiativ, utbildning, betalningsförmåga, nationalitet, kulturella olikheter, sjukdomens art och sjukdomens varaktighet. Detta överensstämmer väl med barnets rätt till hälso- och sjukvård enligt bestämmelserna i artikel 24 p. 1.

De flesta av de samhällsinsatser som påverkar barns och ungdomars hälsa ligger inom kommunernas och landstingens ansvarsområde.

I hälso- och sjukvårdslagen anges särskilt att hälso- och sjukvården skall arbeta med att förebygga ohälsa. Hälsovården kan vara miljöinriktad och medverka i samhällsplaneringen eller individinriktad och ta formen av t.ex. hälsokontroll, vaccination, hälsouppllysning samt mödra- och barnhälsovård. Regeringen har nyligen tillsatt en utredning med uppdrag att bl.a. överväga hälso- och sjukvårdens uppgift i det moderna samhället och lämna förslag till vilka etiska principer som bör ligga till grund för prioriteringar inom hälso- och sjukvården.

Enligt tandvårdslagen skall landstingen svara för avgiftsfri tandvård för inom landstingsområdet bosatta barn och ungdomar. Åtgärdsprogrammen under barnaåren omfattar bl.a. information och instruktion avseende kostförändringar, fluoridtabletter, tandborstning och flour-tandkräm. De förebyggande åtgärderna har lett till att fyra av fem tre-åringar inte längre har hål i sina mjölkttänder. Antalet kariesskadade tänder hos skolbarn har mer än halverats under en tioårsperiod.

Barn under åtta år åtnjuter särskilt skydd mot undersökning och behandling av vissa alternativmedicinska utövare genom ett förbud i den s.k. kvacksalverlagen.

Enligt förordningen om statlig ersättning för flyktingmottagande m.m. lämnar staten ersättning till landstingen för viss vård som ges flyktingar och asylsökanden. En asylsökande får härigenom utan egen avgift akut sjuk-, tand- och förlossningsvård samt vård vid abort. Därutöver ersätts hälsoundersökningar. Enligt de allmänna bestämmelserna i hälso- och sjukvårdslagen skall landstingen erbjuda hälso- och sjukvård till dem som är bosatta inom landstinget. Om någon som vistas i landstingskommunen utan att vara bosatt där behöver omedelbar hälso- och sjukvård, skall landstinget dock erbjuda sådan vård. Nämnade regler har fått till följd att ett asylsökande barn eller barn till asylsökande endast har rätt till akut sjuk- och tandvård. Vid tolkningen av huruvida vårdbehovet skall anses vara akut är hälso- och sjukvårdslagen och Socialstyrelsens Allmänna råd Hälsovård för flyktingar och asylsökande vägledande. I de allmänna råden anförs bl.a. att "avgörande vid bedömningen är om en fördröjning av vårdinsatserna kan leda till negativa följder för patienten". Socialstyrelsen har poängterat att psykiska symtom och störningar som ångest och depressioner kräver akuta åtgärder. Vidare har det understrukits att asylsökandens behov måste bedömas i perspektivet av att det kan dröja månader innan han har möjlighet att få annan vård än akutvård. Detta har särskilt stor betydelse när det gäller barn. Invandrarverket och Socialstyrelsen har därtill deklarerat att barn i asylsökande familjer skall erbjudas all somatisk sjukvård som inte kan vänta sex månader utan att sjukdomstillståndet försämrats.

Under senare år har det också skett en vidgning av akutbegreppet beträffande barn. Det finns emellertid uppgifter om att akutbegreppet tolkas på skilda sätt i olika delar av landet. I Invandrarverkets avtal med dem som bedriver hälso- och sjukvård vid flyktingförläggningarna är det inskrivet att hälsovården för asylsökande barn och barn till asylsökande skall motsvara ordinarie barnhälsovård för barn i Sverige.

Avtalen betonar även vikten av tillgång till barnpsykiatrisk vård på förläggningen. Invandrarverket arbetar med att ytterligare förbättra barnhälsovården på förläggningarna. Inom regeringskansliet har man tillsammans med Socialstyrelsen och Invandrarverket påbörjat ett arbete med att följa upp akutbegreppets tillämpning och bedöma behovet av en eventuell utvidgning av asylsökande barns rätt till hälso- och sjukvård.

Vad gäller bestämmelserna i punkten 2 kan hänvisas till vad som sägs i anslutning till art. 6 paragraf 2. Den svenska mödra- och barnhälsovården har som målsättning att minska dödlighet, sjuklighet och funktionshinder hos blivande mödrar och hos barn. Målsättningen är vidare att söka minska skadliga påfrestningar för föräldrar och barn samt att stödja och aktivera föräldrar i deras föräldraskap och härigenom skapa gynnsamma förutsättningar för en allsidig utveckling hos barn. Såväl mödra- som barnhälsovården har i Sverige en inriktning på förebyggande insatser. Som tidigare nämnts erbjuds de flesta föräldrar i samband med graviditet och barnafödelse en föräldrautbildning inom ramen för barnhälsovården.

I fråga om punkten 3 kan hänvisas till lagen från år 1982 med förbud mot omskärelse av kvinnor. Ett ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen i syfte att stympa dessa eller åstadkomma andra bestående förändringar av dem (omskärelse) får inte utföras, oavsett om samtycke har lämnats till ingreppet eller inte. Den som bryter mot förbudet döms till fängelse i högst två år eller, om omständigheterna är mildrande, till böter. För grovt brott döms till fängelse lägst ett år och högst tio år. Inom bl.a. Socialstyrelsen och Rädda Barnen arbetar man aktivt med berörda invandrargrupper för att motverka att kvinnlig omskärelse fortsätter. Ett förslag om att bl.a. skärpa straffet för könsstympning bereds för närvarande inom regeringskansliet.

Vad gäller punkten 4 betonas i svenskt bistånd faktorer som är starkt relaterade till barns hälsa såsom primärhälsovård, inklusive aidsbekämpning, familjeplanering och nutrition, vatten och sanitet samt primär och yrkesskolor.

Stöd till primärhälsovården går i stor utsträckning till barn och mödrar. Förebyggande hälsovård och vaccinationer av barn sker via stöd till WHO i samarbete med UNICEF.

En av målsättningarna med biståndet till primärhälsovården är att nå barnen, speciellt med immunisering samt behandling av diarréer och andra för U-landsbarn livshotande tillstånd. De nationella immuniseringsprogrammen, som Sverige aktivt stöder, har resulterat i att 80 procent av alla barn vaccinerats mot de vanligaste barnsjukdomarna. Stor vikt har lagts vid utbildning av hälsovårdspersonal på alla nivåer för att på det sättet nå alla barn.

Forskning för att utveckla primärvården i u-länder pågår vid svenska universitet och institutioner inom ramen för svenskt bistånd, t.ex. vid Institutionen för internationell hälso- och sjukvårdsforskning vid Karolinska Institutet i Stockholm, vid enheten för Internationell barnhälsovård vid Uppsala universitet och vid Statens Bakteriologiska Laboratorium. Också Styrelsen för internationell utveckling (SIDA) samarbetar kring utvecklingsforskning och utvecklingsarbete.

(d) Social trygghet samt barnomsorg (artiklarna 26 och 18 para graf 3)

De principer som gäller enligt svensk socialtjänst- och socialförsäkringslagstiftning ger barnet rätt till social trygghet. I det föregående har det redogjorts för socialtjänstens skyldighet att se till att barnet får växa upp under trygga och goda förhållanden.

Samhällets direkta ekonomiska stöd till barn och barnfamiljer utgörs främst av allmänna barnbidrag, bostadsbidrag, föräldraförsäkring, underhållsstöd, barnpensioner samt vårdbidrag för funktionshindrade barn.

Genom det allmänna barnbidraget tillförsäkras alla familjer med barn ett grundläggande ekonomiskt stöd. Barnbidraget, som utges med samma belopp för alla barn under 16 års ålder, betalas ut till ca 1 miljon familjer med sammanlagt 1 760 000 barn. Sedan 1 januari 1996 utgör barnbidraget 640 kronor (83 USD) i månaden.

För elever som fyllt 16 år och går i grundskolan eller viss annan utbildning utgår förlängt barnbidrag. Bidrag utgår med samma belopp som det allmänna barnbidraget.

Bostadsbidrag lämnas sedan den 1 januari 1994 till barnfamiljer samt till personer mellan 18 och 29 år utan barn. Bostadsbidrag till barnfamiljer består dels av ett särskilt bidrag per barn, dels av ett belopp som beror av såväl antal barn som bostadskostnaden. Man bortser därvid från bostadskostnader som belöper på bostadsytor överstigande visst antal kvadratmeter (beroende på antal barn). Det särskilda bidraget lämnas med mellan 600 och 1800 kronor beroende på antal barn. Det bostadskostnadsrelaterade bidraget grundas på bostadskostnaden mellan en nedre och en övre gräns för bostadskostnaden. Inom dessa intervall lämnas bidrag med 75 eller 50 procent av bostadskostnaden. Det bidrag som beräknas såväl efter antal barn som bostadskostnaden lämnas även till sådana ensamboende och makar/samboende som har umgängesrätt.

Bidragen är inkomstprövade och reduceras med ett belopp som svarar mot 20 procent av den del av den bidragsgrundande inkomsten som överstiger för en sökande 117 000 kronor eller för makar 58 500 kronor för var och en av dem.

Försäkringskassan beslutar om och betalar ut bostadsbidrag.

Den första januari 1997 ändrades reglerna för bostadsbidrag, huvudsakligen genom införandet av ett nytt inkomstprövningssystem som skall göra behovsprövningen mer tillförlitlig.

Flerbarnstillägget till det allmänna barnbidraget har slopats. Som en kompensation för det har det s.k. särskilda bidraget till bostadsbidraget, som betalas ut beroende på antalet barn i familjen men oberoende av bostadskostnaden, höjts något.

Barnpension utges till barn vars mor eller far eller båda föräldrar har avlidit. Barnpension kan även utges efter 18 års ålder om barnet bedriver gymnasiestudier eller annan grundutbildning. Barnpension från folkpensioneringen utges med för närvarande 1 173 kronor (152 USD) i månaden.

Om underhållsstöd, se art. 27.13.

Barnomsorgen (förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg) har sedan år 1980 varit reglerad i socialtjänstlagen (1980:620).

Genom en ändring i socialtjänstlagen skärptes fr.o.m. den 1 januari 1995 kommunernas ansvar för barnomsorgen. Enligt tidigare lagstiftning var kommunerna skyldiga att genom en planmässig utbyggnad erbjuda barnomsorg. Enligt nu gällande bestämmelser är kommunerna skyldiga att faktiskt tillhandahålla barnomsorg för barn i åldrarna 1—

12 år i den omfattning det behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller till barnets eget behov. Föräldrar som anmält behov av plats skall erbjudas sådan utan oskäligt dröjsmål.

Andelen barn i åldrarna 1–6 år som får del av förskoleverksamhet är i dag större än någonsin. En allt mindre andel barn befinner sig permanent utanför. I januari 1996 var ca 223 000 barn i åldrarna 1–6 år utanför den offentligt finansierade barnomsorgen, dvs. cirka 30 procent av åldersgruppen. De flesta av dessa (83 000) hade en förälder som var föräldraledig för att ta hand om ett yngre syskon. De närmast största grupperna bestod av barn vars föräldrar förvärvsarbetade eller studerade (66 000) och barn till arbetslösa (48 000). En mindre grupp (20 000) hade en förälder som var hemmafru/man.

För drygt vart fjärde barn utanför barnomsorgen efterfrågade föräldrarna en plats. Efterfrågan var högst bland de arbetslösa, där drygt 40 procent ville ha plats i daghem eller familjedaghem till sitt barn.

På riksnivå är det inga större skillnader vad gäller efterfrågan till barnomsorg mellan barn med utrikes födda föräldrar och barn med svenskfödda föräldrar.

Alla sexåringar har sedan länge en lagstadgad rätt till minst 525 timmar i förskola under ett år. Denna rätt utnyttjas av alla med undantag för de barn, som valt att börja skolan vid sex års ålder. Även för barn i åldrarna 1–5 år bedriver förskolan en omfattande verksamhet. Nära 70 procent av fem-åringarna, 60 procent av fyra-åringarna, 55 procent av treåringarna, 50 procent av tvååringarna och 30 procent av ett-åringarna omfattas i dag av förskolan. Den helt dominerande verksamhetsformen för barn i åldrarna 1–5 år är daghemmen. Därutöver har 1015 procent av barnen i varje åldersgrupp plats i familjedaghem.

Skolbarnsomsorg är den övergripande beteckningen på verksamheter under den skolfria delen av dagen för grupper av skolbarn t.o.m. tolv års ålder. De flesta barn som är inskrivna i skolbarnsomsorgen är mellan 7 och 9 år. År 1995 var över hälften av alla barn i åldrarna 7–9 år inskrivna i fritidshem eller familjedaghem jämfört med cirka 10 procent i mitten av 1970-talet. Andelen inskrivna barn i åldern 10–12 år har ökat obetydligt och är sedan mitten av 1980-talet cirka 6 procent. År 1995 fanns cirka 210 000 skolbarn i fritidshem och drygt 23 000 skolbarn i familjedaghem.

Sammantaget innebär detta att antalet barn som är inskrivna i barnomsorgen har ökat mycket kraftigt. Ny lagstiftning och stora barnkullar har under de senaste två åren medfört den största årliga ökningen någonsin. Andelen barn i åldern 1–6 år inskrivna i någon form av barnomsorg utgjorde den 1 januari 1996 totalt 72 procent av samtliga barn i den åldern, en ökning jämfört med året innan med 5 procentenheter.

Tabell 7.1 Andel barn inskrivna i förskola (daghem och deltidsgrupp), fritidshem och familjedaghem

Procent av samtliga barn i befolkningen i respektive åldersgrupp

År	Åldersgrupp		
	1–6 år	7–9 år	10–12 år
1985	52	37	5
1990	57	49	5
1994	67	53	5
1995	72	55	6

Källa: Socialtjänststatistiken, Socialstyrelsen

Den största ökningen under år 1995 har skett vid fritidshem där antalet inskrivna barn ökat med 18 procent. Hälften av ökningen avser sexåringarna. Samtidigt har antalet sexåringar i daghem eller deltidsgrupp minskat. Detta avspeglar den förändring i verksamheter för sexåringar som skett i allt fler kommuner. Särskilda verksamheter som omfattar alla sexåringar och som organisatoriskt tillhör skolan har blivit varliga.

Antal inskrivna barn i förskola (daghem och deltidsgrupp), fritidshem och familjedaghem (1000-tal)

Antal barn inskrivna i daghem, deltidsgrupp eller fritidshem (1000-tal)

År	Antal inskrivna barn							
	Dag- hem	Del- tids- grupp	Fri- tids- hem	Familje- daghem 0–6 år	Familje- daghem 7–12 år	Familje- daghem totalt	Netto totalt	Netto totalt
1985	196	78	62	113	48	162	499	480
1990	268	63	109	111	45	156	595	571
1994	338	66	178	101	28	129	712	679
1995	361	67	210	100	24	123	761	725

* inkl barn som även är inskrivna i daghem/fritidshem eller familjedaghem

** barn som är inskrivna både i deltidsgrupp och daghem/fritidshem eller familjedaghem är dubbelräknade

*** barn som är inskrivna både i deltidsgrupp och daghem/fritidshem eller familjedaghem är räknade endast en gång.

Källa: Socialtjänststatistiken, Socialstyrelsen

I socialtjänstlagen anges att förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen syftar till att genom pedagogisk verksamhet erbjuda barn fostern och omvårdnad samt att komplettera skolan och erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen. I lagen anges också vissa kvalitetskrav. Det skall finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens behov av omsorg och god pedagogisk verksamheten tillgodoses. Barngrupperna skall ha en lämplig sammansättning och storlek. Lokalerna skall vara ändamålsenliga. Verksamheten skall utgå från varje barns behov. Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall ges den omsorg som deras speciella behov kräver.

Plats inom barnomsorgen skall erbjudas så nära barnets eget hem eller skola som möjligt med beaktande av vad som krävs för att effektivt utnyttja lokaler och andra resurser. Skälig hänsyn skall också tas till vårdnadshavarens önskemål.

Kommunen kan fullgöra sin skyldighet att utan oskäligt dröjsmål erbjuda barn plats inom barnomsorgen genom att erbjuda dem plats i en enskild förskola eller enskilt fritidshem. Kommunen kan lämna bidrag till enskild verksamhet om den uppfyller kvalitetskraven och avgifterna inte är oskäligt höga.

Enskilda förskolor och fritidshem

Antalet enskilda förskolor och fritidshem har ökat i omfattning. År 1995 fanns det närmare 53 000 barn i enskilda förskolor och fritidshem, vilket är en ökning med cirka 6 000 barn jämfört med 1994. Närmare 12 procent av samtliga barn inskrivna i daghem gick 1995 i ett enskilt daghem och 5 procent i ett enskilt fritidshem. I enskilda deltidförskolor fanns samma år knappt 2 procent av det totala antalet barn i deltidförskolorna. Denna andel har varit oförändrad under de senaste åren. Den vanligaste formen för enskild verksamhet är föräldrakooperativ. Den enskilda verksamheten är ojämnt fördelad över landet och vanligast förekommande i södra Sverige och storstäderna. Ett sjuttiofem kommuner hade år 1995 ingen enskild verksamhet alls, medan i andra kommuner över 30 procent av de inskrivna barnen fanns i verksamheter som drevs i enskild regi.

Av en uppföljning som Socialstyrelsen gjorde i maj 1996 framgår att närmare 90 procent av landets kommuner räknade med att i början av hösten samma år kunna erbjuda plats i daghem eller familjedaghem till de förskolebarn vars föräldrar anmält behov i maj. För skolbarn var andelen högre — 95 procent av kommunerna räknade med att kunna ordna plats i fritidshem eller familjedaghem till skolbarn. Detta är en klar ökning jämfört med året innan.

Den 1 juli 1996 fördes ansvaret för barnomsorgen över från Socialdepartementets till Utbildningsdepartementets ansvarsområde. Bakgrunden till denna förändring gavs i regeringsförklaringen i mars samma år. Regeringens avsikt är att ett gemensamt synsätt på barns och ungdomars utveckling och lärande från tidig ålder skall utvecklas och att de pedagogiska verksamheterna anpassas för att möta de nya krav som samhällsförändringarna innebär för individen. Genom en integration av förskolans s.k. sexårsverksamhet, skolan och skolbarnsomsorgen kan verksamheten för barnen förbättras. Integrationen skall framför allt ses som en pedagogisk fråga med en fokusering på en utveckling mot mer av gemensamma mål, förhållningssätt, arbetsformer och synsätt i de olika verksamheterna.

Regeringen kommer inom kort att för riksdagen presentera ett förslag till hur bestämmelserna i socialtjänstlagen om förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg kan inarbetas i skollagen. Myndighetsansvaret för barnomsorgen kommer att föras över från Socialstyrelsen till Statens skolverk. Läroplanen (Lpo 94) kommer att revideras, så att den också kommer att omfatta förskolans sexårsverksamhet och skolbarnsomsorgen.

Barnomsorg- och skolkommittén har fått i uppdrag att utarbeta ett förslag till ett måldokument för förskolan för barn i åldrarna 1—5 år.

(e) Levnadsstandard (art. 27, paragraferna 13)

Det privaträttsliga regelsystemet

Den som har vårdnaden om ett barn svarar för att barnet får tillfredsställande försörjning. Föräldrarna skall svara för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. I kostnaderna för barnets underhåll skall föräldrarna sinsemellan ta del var och en efter sin förmåga. En förälder som inte bor tillsammans med sitt barn skall fullgöra sin underhållsskyldighet genom att betala underhållsbidrag till barnet.

En förälders förmåga att ta del i underhållet kommer normalt till uttryck i hans eller hennes faktiska inkomst och förmögenhetsförhållanden. Om en förälder utan godtagbar anledning underlåter att skaffa sig inkomster som sätter honom eller henne i stånd att bidra till barnets underhåll kan underhållsskyldigheten bestämmas med hänsyn till den verkliga förvärvsförmågan.

Underhållsskyldigheten upphör som huvudregel när barnet fyller 18 år. Går barnet i skolan vid den tidpunkten eller återupptar barnet skolgången innan det fyller 19 år kvarstår underhållsskyldigheten så länge skolgången pågår, dock längst till dess barnet fyller 21 år. Till skolgång räknas studier i grundskolan eller gymnasieskolan eller annan jämförlig grundutbildning.

Det offentligt stödsystemet

När det gäller stöd till föräldrar i annat avseende än ekonomiskt hänvisas till vad som anförts under de artiklar som i övrigt berör förutsättningarna för barns utveckling.

Som tidigare nämnts utgörs samhällets direkta ekonomiska stöd till barnfamiljerna främst av allmänna barnbidrag, bostadsbidrag, föräldraförsäkring, underhållsstöd, barnpensioner samt vårdbidrag för funktionshindrade. Familjepolitiken skall underlätta för föräldrarna att själva välja den vård och fostran av barnen och den arbetsfördelning som passar dem och barnen bäst. För att underlätta för barnfamiljerna har samhället byggt upp ett stödsystem som syftar till att ge ekonomiskt stöd under den period de har stor försörjningsbörda.

Den 1 februari 1997 trädde en ny lag i kraft, lagen (1996:1030) om underhållsstöd (the Maintenance Support Act) som ersätter den tidigare lagen (1964:143) om bidragsförskott (the Maintenance Advances Act). Stödet till barnet är i princip utformat som tidigare. Stödet utbetalas till barn som bor tillsammans med endast en förälder (kan även vara en adoptivförälder) eller tillsammans med särskilt förordnade vårdnadshavare. Det utbetalas i den mån den bidragsskyldige inte betalar motsvarande belopp direkt till barnet. Det uppgår till samma belopp som det tidigare bidragsförskottet, 1 173 kronor. En förbättring har dock införts i och med att stöd i viss omfattning även kan lämnas till barn som växelvis stadigvarande bor hos båda sina föräldrar, där alltså inte någon bidragsskyldig förälder finns.

Den väsentliga skillnaden ligger i stället i reglerna om skyldighet för den underhållsbidragsskyldige att till försäkringskassan återbetala hela eller del av det stöd som lämnats till barnet. Tidigare har försäkringskassan vid återkrav varit bunden av det civilrättsliga underhållsbidrag som fastställts genom avtal eller dom. Det innebar i alltför hög grad låga underhållsbidrag, att det statliga stödet fick ersätta underhållsbidrag från den bidragsskyldige även där denne skulle ha förmåga

att betala. Lagen om underhållsstöd innehåller egna regler för hur återbetalningsskyldigheten skall bestämmas när barnet får underhållsstöd. Den bestäms som en viss procent av senast taxerad inkomst (efter ett grundavdrag om 24 000 kronor). Procentbeloppet varierar med hänsyn till hur många barn den bidragsskyldige har (såväl hemmavarande barn som barn för vilka bidragsskyldighet föreligger medräknas). Har den bidragsskyldige ett barn utgör det 10 procent per barn, två barn 6,25 procent per barn, tre barn 5 procent per barn. För varje ytterligare barn höjs det sammanlagda procenttalet med en procentenhet (fyra barn 16 procent delat med 4 osv.). Återbetalningsskyldigheten kan dock aldrig bli högre än vad som utbetalats i underhållsstöd till barnet, dvs. högst 1 173 kronor per barn. Samtidigt infördes relativt generösa regler för anstånd med betalning i de fall den bidragsskyldiges aktuella ekonomiska situation är svårt ansträngd. Civilrättsligt fastställda undehållsbidrag har fortfarande betydelse i de fall något underhållsstöd inte utges eller om det överstiger 1 173 kronor per barn. I dessa fall kan barnet kräva föräldern direkt på underhållsbidraget respektive den del av underhållsbidraget som överstiger 1 173 kronor.

Antal barn för vilka underhållsstöd lämnas kan beräknas till ca 330 000.

Vidare har föräldrar med ett sjukt barn som behöver särskild tillsyn eller vård i hemmet rätt till vårdbidrag enligt samma regler som gäller för föräldrar med ett barn med funktionshinder. Om sådant bidrag, se art. 18, paragraf 2 och art 22.

Den enskilde har vidare enligt bestämmelser i socialtjänstlagen rätt till ekonomiskt bistånd i form av socialbidrag. Den enskilde skall genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Biståndet skall utformas så att det stärker hans resurser att leva ett självständigt liv. Det är den lokala socialnämnden som beslutar om bidrag till den enskilde, vilket beslut går att överklaga till domstol.

Den 1 januari 1998 införs i socialtjänstlagen en för hela riket enhetlig norm för bistånd till kostnader för det mest angelägna, såsom mat, kläder m.m. Socialnämnden får, i ett enskilt fall understiga normen endast om det finns särskilda skäl. Syftet är att få större likhet mellan kommunerna när det gäller nivån på socialbidraget. Vidare preciseras rätten till bistånd, dvs. det anges för vilka behov man överhuvudtaget har rätt till bistånd. Beslut om sådant bistånd kan överklagas hos domstol. Beslut om annat bistånd från socialnämnden kan inte överklagas. Det senare innebär i förhållande till i dag att möjligheten att överklaga beslut om bistånd hos domstol begränsas i dessa delar och att kommunerna ges en något större handlingsfrihet.

Socialbidraget är det yttersta skyddsnätet i det svenska välfärdsystemet för att täcka behovet av försörjning när detta inte tillgodoses på annat sätt.

UTBILDNING, FRITID, OCH KULTURVERKSAMHET.

(a) Utbildning, inklusive yrkesutbildning och yrkesorientering (art. 28)

Skolans styrsystem

Efter år av diskussioner, utredningar och försök lades under slutet av 1980-talet ett nytt styrsystem för hela det offentliga skolväsendet fast efter förslag i propositionerna 1988/89:4 om skolans utveckling och styrning, 1989/90:41 om kommunalt huvudmannaskap för lärare, skolledare m.fl. samt 1990/91:18 om ansvaret för skolan.

I några etapper genomfördes en ny ansvarsfördelning mellan stat och kommun och ett nytt system med en mål och resultatorienterad styrning av skolan. Riksdag och regering skall i enlighet härmed svara för den övergripande styrningen och lägga fast generella och riksgiltiga mål för skolan, medan det fulla driftsansvaret för verksamheten ligger på primärkommuner och landsting.

Fr.o.m. den 1 januari 1993 utbetalas statens bidrag till kommunerna i form av ett kommunalt utjämningsbidrag. Kommunerna är skyldiga att tillhandahålla kommunens invånare vissa obligatoriska tjänster. Utjämningsbidraget skall komplettera kommunernas egna skatteintäkter. De statliga medel som kommunerna har för utbildning har därför ingen inverkan på hur skolan organiseras. Kommunerna kan själva bestämma hur de vill organisera sina skolor. Har en kommun grovt eller under längre tid inte fullgjort sina skyldigheter enligt skollagen har staten vissa möjligheter att ingripa.

De grundläggande styrdokumenterna är skollagen, skilda skolformsförfordningar, läroplanen och kursplanen. Staten svarar också för lärarutbildningen och förfogar över resurser för lärarfortbildning. Vissa speciella insatser för handikappade elever görs genom Statens institut för handikappfrågor i skolan (SIH). Institutet ger bl.a. genom sina konsulenter stöd och hjälp för att underlätta skolgången för elever med handikapp.

De statliga målen och riktlinjerna för utbildningen skall vara tydliga och utvärderingsbara. För att regeringen skall kunna avgöra hur målen uppfylls och kunna göra långsiktiga bedömningar av skolpolitisk art, krävs dessutom underlag för uppföljnings och utvärderingskaraktär av hög kvalitet. Kravet på nationell likvärdighet som gäller för skolan, gör det särskilt angeläget att kunna följa skolans resultat,

Staten reglerar emellertid inte på vilket sätt kommunerna skall organisera sin skolverksamhet, det är en fråga för de lokala myndigheterna. Staten föreskriver inte heller vilka arbetsätt, metoder och arbetsformer som skall användas för att nå målen. Det skall lärare och rektorer i skolan ta ansvar för. Den beslutade ansvarsfördelningen för skolan innebär en tydligare fördelning av ansvaret mellan den centrala och den lokala nivån och mellan dem som skall besluta om verksamhetens mål och inriktning, dvs. politikerna, och dem som skall arbeta för förverkligandet, främst lärare och skolledare.

Kommunerna har således det fulla ansvaret för skolans organisation och drift och därmed också, i egenskap av huvudmän, det fulla arbetsgivaransvaret för samtliga anställda i skolan.

Staten har kvar huvudmannaskapet för specialskolan och sameskolan.

Regelsystemet

Rätten till utbildning finns inskriven i skollagen. Där stadgas att alla barn och ungdomar, som är bosatta i Sverige — oberoende av kön, geografiskt hemvist samt sociala och ekonomiska förhållanden — skall ha lika tillgång till utbildning i det offentliga skolväsendet för barn och ungdom. Med det offentliga skolväsendet för barn och ungdomar avses grundskola, sameskolan, specialskola, särskola och gymnasieskola. Utbildningen skall inom varje skolform vara likvärdig, varhelst den anordnas i landet. Utbildningen är kostnadsfri för eleverna. De skall också utan kostnad ha tillgång till böcker, skrivmateriel och andra hjälpmedel som behövs för utbildningen.

Skolväsendet skall ge barn och ungdomar kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar. I utbildningen skall hänsyn tas till elever med behov av särskilt stöd. Inriktningen är att samtliga elever skall nå upp till de mål som anges i läroplanen och kursplanen.

Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Särskilt skall den som verkar inom skolan främja jämställdhet mellan könen samt bemöda sig om att hindra varje försök från elever att utsätta andra för kränkande behandling.

Skolplan

I varje kommun skall det enligt skollagen finnas en skolplan. I planen skall kommunen ange vilka åtgärder kommunen avser att vidta för att uppnå de nationella målen för skolväsendet. Skolplanen skall kontinuerligt följas upp och utvärderas.

Tillsyn

Skolhuvudmännen har ett grundläggande ansvar att följa, utvärdera och ha tillsyn över sin skolverksamhet.

Skolverket är tillsynsmyndighet för hela skolväsendet. Skolverket begränsar sig i sin tillsyn till att avgöra om det som granskats varit förenligt med gällande bestämmelser eller inte. Tillsyn kan ske antingen efter en anmälan eller därför att Skolverkets uppföljningar och utvärderingar kan visa på brister som bör kontrolleras.

Anmälningarna till Skolverket ökade under perioden den 1 juli 1995—30 juni 1996 men har därefter sjunkit. Det är svårt att för närvarande avgöra om minskningen är ett trendbrott eller enbart tillfällig. Under hela verksamhetsperioden inkom ca 400 anmälningar. Andelen beslut i vilka skolhuvudmannen erhöll kritik var under perioden knappt 60 procent, en minskning jämfört med föregående verksamhetsår. De flesta anmälningarna gäller grundskolan. Skolverket gör även på eget initiativ utredningar inom mer omfattande områden. Under år 1996 har bl.a. utretts frågan om elevers rätt till särskilt stöd i skolarbetet och rätten till undervisning i svenska som andraspråk och hemspråk. När

utredningarna visar att huvudmannen brustit i sitt ansvar framför Skolverket kritik.

Fortbildning

Varje kommun ska enligt skollagen se till att fortbildning anordnas för den personal som har hand om utbildningen och vinnlägga sig om en planering av personalens fortbildning.

De vanligaste fortbildningsområdena i grundskolan är:

- att läroplansarbetet utvecklas,
- pedagogiska frågor kring flexibel skolstart/sexåringar,
- Samverkan skola—barnomsorg,
- Datautbildning för lärare,
- Inventering av den obligatoriska särskolan.

För gymnasieskolan är de vanligaste fortbildningsområdena den nya läroplanen, de nya gymnasieprogrammen samt utvärdering.

Fortbildning kan också vara ett instrument för styrning av skolan. De flesta kommuner har inte använt sig av denna möjlighet. Många kommuner är dock medvetna om detta och inser betydelsen av att utveckla fortbildningen som ett instrument för att nå målen.

Utvecklingsplan

Regeringen har nyligen i en skrivelse till riksdagen överlämnat Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning — kvalitet och likvärdighet (skr 1996/97:112) I utvecklingsplanen redogör regeringen för sin grundläggande syn på utbildningsväsendet och anger vilka områden som kommer att prioriteras under den kommande tvåårsperioden. Regeringen prioriterar arbetet med att utveckla utbildningens kvalitet och likvärdighet.

Regeringen framhåller integrationen förskola, skola och skolbarnomsorg som en viktig del för att höja kvaliteten i verksamheterna. Grunden till ett livslångt lärande läggs redan i förskolan. Förskolans pedagogiska roll bör förstärkas och tydliggöras för att ge en god grund för det fortsatta lärandet.

Inom grundskolan behöver det inre arbetet utvecklas för att skolan skall kunna möta alla barn utifrån deras skilda förutsättningar och behov.

Gymnasieskolans utveckling behandlas särskilt vad avser programstruktur, program med yrkesämnen och kärnämnen.

Vidare betonas att den kvalitetsutveckling som måste komma till stånd är ett gemensamt ansvar för staten och kommunerna och att regeringen avser att ta fram riktlinjer för kontinuerliga kvalitetssäkringar på nationell nivå.

Grundläggande principer

Den grundläggande principen i det svenska skolsystemet är, som redan framhållits, att alla barn och ungdomar, oberoende av kön, geografisk hemvist samt sociala och ekonomiska förhållanden skall ha samma tillgång till utbildning i det offentliga skolväsendet. Både grundskolan och gymnasieskolan skall erbjuda en för alla elever sammanhållen och

likvärdig utbildning enligt de nationellt fastställda läroplanerna och timplanerna.

En strategisk ambition i den svenska utbildningspolitiken är att skapa ett öppet utbildningssystem utan återvändsgränder. Sedan över 30 år har Sverige en gemensam grundskola. Den nyligen genomförda gymnasiereformen innebär en gymnasieskola för alla där inte något program får bli en återvändsgränd som stänger ute elever från ett aktivt medborgarskap, ett utvecklat arbetsliv eller vidare studier.

Den svenska vuxenutbildningen har utvecklats under lång tid och det är i dag möjligt att delta i många olika sorters fort- och vidareutbildning över hela landet. Den grundläggande, gymnasiala och påbyggande vuxenutbildningen är en del av utbildningssystemet.

Högre utbildning av god och likvärdig kvalitet skall erbjudas vid universitet och högskolor över hela landet. Den högre utbildningen skall ge goda kunskaper och färdigheter för ett föränderligt arbetsliv och ett vetenskapligt förhållningssätt samt bidra till en allsidig personlighetsutveckling.

Förskolan

Förskolan har till uppgift att ge förskolebarn pedagogisk stimulans och göra det möjligt för småbarnsföräldrar att kombinera arbete eller studier med föräldraskap. Förskolan behandlas i anslutning till artiklarna 26 och 18.

Det offentliga skolväsendet för barn och ungdom

Det offentliga skolväsendet för barn och ungdom omfattar idag grundskolan, sameskolan, specialskolan, särskolan och gymnasieskolan. Utbildningen är kostnadsfri för eleverna. De skall också utan kostnad ha tillgång till böcker, skrivmaterial och andra hjälpmedel som behövs för utbildningen.

Samtliga barn som är bosatta i Sverige har skolplikt. Skolplikten inträder på höstterminen det kalenderår då barnet fyller sju år. Skolstarten är sedan år 1991 flexibel och ett barn kan börja skolan vid sex års ålder, om vårdnadshavaren begär det och om kommunen har möjlighet att bereda plats för barnet. Från och med läsåret 1997/98 måste kommunerna bereda plats åt alla barn som vill börja skolan vid sex års ålder. Läsåret 1996/97 var 7,5 procent av nybörjarna 6 år eller yngre.

Skolplikten är nioårig, för specialskolans elever tioårig. Skolplikten fullgörs normalt i grundskolan, men den kan också fullgöras i godkänd fristående skola, sameskola, specialskola och särskola. Skolplikten upphör vid utgången av vårterminen det kalenderår då barnet fyller 16 år, för specialskolans elever vid 17 år. Om en elev i grundskolan eller specialskolan inte tillfredsställande har slutfört sista årskursen när skolplikten upphör men bedöms ha förmåga att fullfölja utbildningen, skall eleven beredas tillfälle att göra detta under högst två år efter att skolplikten upphörde.

Även om den svenska utbildningspolitiken syftar till att integrera så många som möjligt i samma skolform är detta inte möjligt när det gäller gravt funktionshindrade elever, främst synskadade, hörselskadade och döva elever. För dessa elevkategorier har därför specialskolan inrättats. Knappt 800 elever bedriver årligen studier i specialskolan. Staten svarar för samtliga kostnader för elever i specialskolan.

För utvecklingsstörda elever finns särskolan. Särskolan syftar till att ge dessa elever en till varje elevs förutsättningar anpassad utbildning som så långt där är möjligt motsvarar den som ges i grundskolan och gymnasieskolan. Knappt 10 000 elever finns inom den obligatoriska särskolan. Gymnasiesärskolan, som utgör en fortsättning på den obligatoriska särskolan, erbjuder — på samma sätt som gymnasieskolan — utbildning på nationella, specialutformade eller individuella program. Ungefär 4 000 elever får sin utbildning i gymnasiesärskolan.

Kommunerna är skyldiga att erbjuda alla sina ungdomar fortsatt utbildning i gymnasieskolan eller gymnasiesärskolan. Sådan utbildning får påbörjas t.o.m. det första kalenderhalvåret det år de fyller 20 år. Elev som påbörjat utbildning har rätt att slutföra den.

Elever som kommer från utlandet och barn med ett annat modersmål (hemspråk) än svenska har rätt till stödundervisning, hemspråksundervisning och undervisning i svenska som andraspråk. Hemspråksundervisningen kommer att beröras närmare under avsnittet Barn tillhörande minoriteter eller inhemska grupper (art. 30).

Barn som vistas i Sverige i avvaktan på beslut i ett ärende om uppehållstillstånd eller under liknande omständigheter och som skulle ha vanlig skolplikt, om de var bosatta i riket, skall tas emot i grundskolan i den kommun där de vistas.

Grundskolan

Utbildningen i grundskolan syftar till att ge eleverna de kunskaper de behöver som individer och samhällsmedborgare. Den skall också ligga till grund för fortsatt utbildning i gymnasieskolan.

Flertalet elever fullgör skolplikten i den kommunala grundskolan, vanligtvis i sina respektive hemkommuner. Föräldrar till skolpliktiga barn har dock rätt att, inom vissa gränser, välja i vilken skola deras barn skall gå. Föräldrar kan också välja en godkänd fristående skola. Grundskolan är avgiftsfri. Även utbildningen vid godkända fristående grundskolor, som får bidrag från elevernas hemkommuner, skall vara avgiftsfri.

För varje ämne i grundskolan finns en kursplan som fastställts av regeringen. Denna anger ämnets allmänna inriktning och karaktär. Kursplanerna anger också vilka mål som gäller för respektive kurs att sträva mot i ämnet och de mål som alla elever skall uppnå efter det femte och det nionde skolåret. I grundskolan förekommer i princip inte någon yrkesutbildning.

I timplanen som finns intagen i skollagen och som alltså fastställts av riksdagen anges ett totalt garanterat antal timmar (6 665 timmar). Det är den minsta undervisningstid i timmar som eleverna skall erbjudas (garanterad undervisningstid).

Skolorna bestämmer själva hur undervisningen skall fördelas över grundskolans nio årskurser. Efter det femte skolåret stäms elevernas resultat av mot de i kursplanen fastställda kunskapskraven.

Timplanen innehåller också ett utrymme för elevens egna val och för skolans val. Den valfria tiden uppgår till ca 13 procent av den totala timtiden. Styrelsen för en skola har frihet att bestämma hur timmarna skall läggas ut över skoltiden, skolåret och skoldagen.

Efter avslutad skolgång ges slutbetyg från grundskolan. Av de 100 045 elever som avslutade årskurs 9 vårterminen 1996 hade 5 775 elever (5,8 procent) ett ofullständigt slutbetyg, dvs. de saknade betyg i ett eller flera ämnen. Av dessa elever saknade 2 480 (2,5 procent) betyg i

ett ämne, 2 792 (2,8 procent) saknade betyg i två ämnen samt 503 elever (0,6 procent) saknade betyg i alla ämnen. Ofullständiga betyg beror oftast på stor frånvaro, att eleverna deltagit i undervisning i hemspråk/svenska som andra språk eller haft anpassad studiegång. Det är något fler pojkar än flickor som har ofullständigt betyg. Liksom tidigare är skillnaden mellan olika kommuner stor. I storstäderna saknade 7,2 procent av de avgångna minst två betyg. Många kommuner har dock en mycket låg andel. I 25 procent av kommunerna var andelen 1,1 procent eller lägre.

Specialskolan

Det finns åtta specialskolor på grundskolenivå varav fem är regionala skolor för döva och hörselskadade och tre svarar för undervisning av elever med flerhandikapp. Sedan år 1992 har antalet elever vid specialskolorna ökat med ca 100 elever. Läsåret 1996/97 undervisades 789 gravt funktionshindrade elever, varav flertalet döva, vid någon av dessa specialskolor. Staten är huvudman för specialskolorna och står för alla kostnader för eleverna. Den sammanlagda kostnaden för tiden 1 juli 1994—31 december 1995 var ca 306 miljoner kronor.

Läsåret 1996/97 tjänstgjorde 290 lärare omräknat till heltidstjänster i specialskolan. Andelen lärare per 100 elever har mellan läsåren 1992/93 och 1996/97 minskat från 38,0 till 36,8.

Till specialskolorna finns knutna specialpedagogiska kunskaps eller resurscentra där problem kring eleven funktionshinder kan utredas och där föräldrar, lärare och annan personal kan få information, pedagogisk vägledning och fortbildning kring barnets funktionshinder. För tiden 1 juli 1994—31 december 1995 uppgick kostnaderna till ca 48 miljoner kronor.

Särskolan

Särskolan omfattar den obligatoriska särskolan (grundsärskola och träningsskola) samt gymnasiesärskolan (nationella, specialutformade och individuella program). Utbildningen syftar till att ge utvecklingsstörda barn och ungdomar en till varje elevs förutsättningar anpassad utbildning som så långt det är möjligt motsvarar den som ges i grundskolan och gymnasieskolan. De av regeringen fastställda läroplanerna för det obligatoriska skolväsendet (Lpo 94) och de frivilliga skolformerna (Lpf 94) omfattar även särskolan. Program mål har fastställts för gymnasiesärskolans nationella program. Kursplaner har fastställts för hela särskolan. Särskolans elever har efter fullgjord nioårig skolplikt rätt till ett tionde frivilligt skolår inom den obligatoriska särskolan. I gymnasiesärskolan erbjuds en fyraårig utbildning. Sådan utbildning får påbörjas fram t.o.m. det första kalenderhalvåret det år då eleven fyller 20 år.

Enligt riksdagsbeslut skulle huvudmannskapet för särskolan vara överfört från landstingen till kommunerna före utgången av år 1995. Hösten 1996 anordnades utbildning i 243 kommuner och 2 landsting (riksrekryterande). Utbildning anordnades även i 21 fristående skolor.

Särskolan omfattade hösten 1996 ca 14 000 elever. Det totala antalet elever har ökat under 1990-talet. I den obligatoriska särskolan har antalet elever ökat med 20 procent sedan läsåret 1992/93 medan eleverna i grundskolan ökat med 8 procent. För gymnasiesärskolan var

motsvarande ökning 11 procent medan antalet elever i gymnasieskolan minskat med 0,2 procent. Skolverket har fått regeringens uppdrag att till senast den 1 februari 1998 redovisa en uppföljning och utvärdering av konsekvenserna av det ändrade huvudmannskapet. I uppdraget ingår också att följa elevutvecklingen.

Läsåret 1996/97 finns det ca 6 400 elever i grundsärskolan, 3 500 elever i träningsskolan och ca 4 000 elever i gymnasiesärskolan. Andelen särskoleelever som är integrerade i den vanliga grund eller gymnasieskolan är 10 procent.

Kostnaden för den offentligt anordnade särskolan var 2,5 miljarder kronor år 1995. Av denna kostnad avsåg 79 procent kommuner och resten landsting. Den genomsnittliga kostnaden per elev var 203 800 kronor, vilket är ca 1 procent lägre (i fasta priser) än föregående år. Under 1995 var, till skillnad mot tidigare år, kostnaden per elev i särskolan högre i kommunal regi än i landstingsregi. Överföringen av huvudmannskapet till kommunerna har dock inneburit att uppgifterna kan vara osäkra. Redovisningen kan också innehålla tillfälliga kostnader som beror på förändringen.

Kommunernas kostnad för särskolan avsåg till 70 procent den obligatoriska särskolan. Övriga 30 procent avsåg gymnasiesärskolan. Särskolans elevgrupp är väldigt heterogen och därför kan kostnaderna per elev variera kraftigt. Om extremvärdena ej beaktas, eftersom dessa troligen beror på specifika förhållanden, ligger kostnaden för den obligatoriska särskolan mellan 132 000 kronor och 297 000 kronor per elev och för gymnasiesärskolan mellan 84 000 kronor och 305 000 kronor per elev.

En av särskolans viktigaste uppgifter är att ge eleverna goda förutsättningar att vara aktiva i det dagliga livet och förbereda dem för vuxenlivet. Graden av utvecklingsstörning varierar kraftigt mellan eleverna. Många har dessutom ett eller flera ytterligare funktionshinder. Hösten 1996 tjänstgjorde 4 600 lärare i särskolan, vilka omräknat till heltidstjänster gör ca 3 300. Av särskolans lärarpersonal hade 95 procent pedagogisk utbildning. Enligt en av Skolverket under våren 1996 genomförd tillsyn i tre kommuner med särskilt stora elevökningar, förklarades elevökningen i första hand av att kommunaliseringen av särskolan har inneburit att den kommit närmare kommuninvånarna. Föräldrarna har därmed fått större acceptans för verksamheten. Vidare hade grundskolan minskat resurserna till elever med särskilda behov. Inga elever som inte tillhörde särskolans personkrets hade tagits emot i de undersökta kommunernas särskolor. Fram t.o.m. läsåret 1999/2000 pågår försöksverksamhet enligt lagen (1995:1249) om försöksverksamhet med ökat föräldrainflytande över utvecklingsstörda barns skolgång. Bestämmelserna innebär att om vårdnadshavare inte medger att ett utvecklingsstört barn får sin skolgång i den obligatoriska särskolan, skall barnet tas emot i grundskolan.

Sameskolan

Riksdagen har vid flera tillfällen slagit fast att så länge samerna själva önskar det så skall det finns två likvärdiga utbildningsmöjligheter för dem, nämligen sameskolan och kommunal grundskola.

Det finns sex sameskolor i Sverige. Vid dessa skolor ges undervisning i både svenska och samiska i årskurserna 1—6. Från och med årskurs 7 går eleverna över till den kommunala grundskolan på hemorten. Staten är huvudman för sameskolan och står för alla kostnader.

Elevantalet vid sameskolorna uppgår läsåret 1996/97 till 145. Läsåret 1996/97 tjänstgjorde 25 lärare omräknat till heltidstjänster i sameskolan. Antalet lärare per 100 elever var 17,3.

Samiska elever som inte väljer att gå i sameskolan fullgör sin skolplikt i kommunala grundskolor. Dessa elever har rätt att få hemspråksundervisning som förutom ämnet samiska även omfattar samisk kultur, se vidare avsnittet (d) Barn tillhörande en minoritet eller en utbefolkning (artikel 30). Den sammanlagda kostnaden för sameskolan för tiden 1 juli 1994—31 december 1995 var ca 18 miljoner kronor.

Gymnasieskolan

Kommunerna är skyldiga att erbjuda alla sina ungdomar i kommunen utbildning efter grundskolan. Erbjudandet gäller fram till det år de fyller 20 år och skall omfatta ett allsidigt urval av program, anordnade inom kommunen eller i annan kommun. En elev som påbörjat en gymnasieutbildning har rätt att slutföra den.

I gymnasieskolan finns möjlighet att anordna specialklasser med bl.a. lägre elevantal för syn eller hörselskadade elever samt för rörelsehindrade elever. För döva och hörselskadade elever finns en särskilt tillrättalagd utbildning inom gymnasieskolan på en ort i landet. För rörelsehindrade elever på gymnasienivå finns skolor med särskilt anpassade förhållanden på fyra platser i landet.

Elever i gymnasieskolan har rätt till studiehjälp, för närvarande 640 kronor per månad under 9 månader per år och vissa tillägg, bl.a. inackorderingstillägg och extra tillägg för familjer med svag ekonomi.

Gymnasieskolan har genomgått stora förändringar de senaste 25 åren. Gymnasiereformen år 1970 innebar att gymnasiet, fackskolan och yrkesutbildningen sammanfördes till en administrativ enhet där alla slags teoretiska och yrkesinriktade utbildningar integrerades och fick benämningen gymnasieskolan. Under hela 1970-talet anpassades gymnasieskolan till arbetsmarknadsbehoven.

I slutet av 1980-talet påbörjades en ny omstrukturering, som innebar att gymnasieskolans nästan 50 linjer och 450 specialkurser slogs samman till 16 nationella program i enlighet med riksdagens beslut år 1991. Den reformerade gymnasieskolan introducerades 1992/93 och är fr.o.m läsåret 1995/96 införd i hela landet. Den viktigaste utgångspunkten för gymnasiereformen var att höja den allmänna utbildningsnivån och förbereda för ett livslångt lärande, där återkommande utbildning blir allt vanligare. Gymnasieskolan är numera en utbildningsform som förbereder för högre studier, yrkesliv och samhällsliv.

Gymnasieskolor kan drivas av kommuner, landsting eller fristående utbildningsanordnare. Offentliga gymnasieskolor leds av en rektor och en eller flera biträdande skolledare. Antalet elever varierar mellan 300 och 1 500. Antalet elever per klass är vanligtvis runt 30.

Gymnasieutbildning finns i de flesta kommunerna (274 av 286 kommuner). Om en kommun saknar egen gymnasieskola eller har ett litet programutbud får eleverna gå i en annan kommuns gymnasieskola. Detta sker genom särskilda samverkansavtal mellan berörda kommuner.

Utbildningen i gymnasieskolan är uppdelad i olika program; nationella, specialutformade eller individuella program. Antalet utbildningsplatser på de olika programmen skall anpassas med hänsyn till elevernas önskemål. Målet är att alla ungdomar skall genomgå en

gymnasieutbildning med kunskaper motsvarande de nationella programmålen.

Det finns 16 nationella treåriga program. Särskilda kärnämnen — svenska, engelska, matematik, samhällskunskap, religionskunskap, naturkunskap, idrott och hälsa samt estetisk verksamhet — ingår i alla nationella program. De nationella programmen utgör ramar inom vilka eleverna kan välja olika specialiseringar. En del program ger under det andra och tredje året möjlighet till specialisering i form av nationellt fastställda grenar, men det finns också möjlighet för en kommun att inrätta en lokal gren, dvs. en utbildning som är anpassad till lokala förhållanden och utbildningsbehov.

Eleven väljer vilket program som han/hon vill gå. Om detta program inte erbjuds av hemkommunen, har eleven rätt att söka utbildningen i en annan kommun. Blir eleven antagen där är hemkommunen skyldig att betala för utbildningen.

För elever som har andra önskemål än dem som ryms inom de 16 nationella programmen finns alternativet specialutformat program. De specialutformade programmen är också normalt treåriga och innehåller alltid de åtta kärnämnen. De kan även bestå av kurser från olika nationella program eller lokalt fastställda kurser.

De nationella och specialutformade programmen skall kunna ligga till grund för fortsatt utbildning på högskolenivå eller för yrkesverksamhet.

För de ungdomar som inte tagits emot på nationella eller specialutformade program är kommunerna skyldiga att erbjuda individuella program. Det individuella programmet syftar främst till att stödja att eleven fortsätter sin utbildning på ett nationellt eller ett specialutformat program. Programmet kan också användas för utbildning för udda yrken eller en lärlingsutbildning där studierna förenas med en anställning.

Utbildningens innehåll

Utöver de åtta kärnämnen, som utgör ca en tredjedel av utbildningens omfattning, läser eleverna karaktärsämnen, som är specifika för utbildningsprogrammen. I alla program finns specialarbete, som innebär att eleverna självständigt genomför och redovisar en undersökande uppgift. Inom alla program finns tid avsatt för elevernas individuella val.

I skollagen anges en minsta garanterad undervisningstid för varje program. För de yrkesinriktade programmen är den garanterade undervisningstiden 2 370 timmar och för övriga program 2 150 timmar.

På alla program utom det estetiska, naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga programmet finns arbetsförlagd utbildning som innebär att minst 15 veckor av undervisningstiden förläggs till en arbetsplats utanför skolan.

I läroplanen (Lpf 94) anges de övergripande kunskapsmålen, som anger dels sådana mål skolor och elever skall sträva mot och dels mål som skall uppnås. För alla nationella program finns nationellt fastställda program mål och för de specialutformade program som erbjuds finns lokalt fastställda program mål. För alla kurser finns kursplaner. Nationella kursplaner fastställs av regeringen (för kärnämnen) och av Skolverket (för karaktärsämnen). Lokala kurser fastställs av skolhuvudmannen.

Rektorn har ett särskilt ansvar för att den studie och yrkesorienterande verksamheten organiseras så att eleverna får vägledning inför de

olika val som skolan erbjuder och inför val av fortsatt utbildningsväg. De flesta skolor har speciellt utbildad personal anställd som svarar för studie och yrkesvägledning vid skolan.

Antalet elever i gymnasieskolan har varierat obetydligt under de senaste sex läsåren.

Eleutvecklingen under åren 1992—1996

	Gymnasie- skolan total	Kommunala skolor	Landstings- kom. skolor	Fristående skolor
1992	310 261	276 267	28 780	5 214
1993	313 662	281 216	26 876	5 570
1994	309 952	279 509	24 375	6 068
1995	312 375	284 484	20 691	7 200
1996	309 661	283 462	17 886	8 313

Källa: skolverket

Av de elever som lämnar grundskolan går en allt större andel direkt till studier i gymnasieskolan: 87 procent år 1991 och 98 procent år 1995. Närmare hälften av eleverna (44 procent) följer naturvetenskaps och samhällsvetenskapsprogrammen. Intresset för naturvetenskapsprogrammet har ökat för varje år den senaste fyraårsperioden. Våren 1996 avslutade drygt 101 000 elever grundskolan. Höstterminen därefter gick drygt 22 000 elever (21,9 procent) i år 1 på detta program. Motsvarande siffror år 1993 var 98 300 respektive 17 900 (18,2 procent). Näst efter de två nämnda nationella programmen studerar flest nybörjare (ca 13 700) inom individuella program läsåret 1996/97.

År 1996 fanns i gymnasieskolan drygt 2 000 elever med någon typ av funktionshinder. Det innebär en minskning från föregående läsår med ca 7 procent. Ungefär en fjärdedel studerade vid ett riksgymnasium för döva, hörselskadade eller rörelsehindrade. Fler än tidigare i denna grupp följde naturvetenskaps eller samhällsvetenskapsprogrammet eller ett individuellt program.

Resultat

Läsåret 1995/96 avslutade ca 84 400 elever gymnasieskolans linjer och program. Av dessa hade så gott som samtliga genomgått en treårig utbildning. Mindre än 10 procent hade utbildats enligt det äldre linjesystemet och mindre än hälften av eleverna hade följt en utbildning med yrkesämnena.

Av 110 800 elever som började i gymnasieskolans första årskurs år 1992 hade drygt 95 600 (86 procent) fått avgångsbetyg fyra år senare, dvs. vid utgången av läsåret 1995/96. Av de drygt 17 000 elever som följt en programutbildning hade 87 procent fullföljt studiekursen, medan motsvarande gällde för 91 procent av de elever som gått en två- eller treårig linje.

Andelen elever som inte fullföljde sina studier inom fyra år minskade successivt bland dem som påbörjade studierna åren 1988, 1989 och 1990. Denna andel har åter ökat något de allra senaste åren, men var fortfarande lägre bland dem som började år 1992 jämfört med bland dem som började år 1989. Från år 1992 och framåt har också skett en markant ökning av andelen elever med ofullständiga slutbetyg, dvs. elever som inte fått betyg i alla ämnen eller kurser som skall ingå i den utbildning eleven följt.

Gymnasieelevernas genomsnittliga avgångsbetyg våren 1996 var på flertalet program dock högre än tidigare år. Det aktuella året gällde emellertid två olika betygssystem med femgradig skala. Betygens genomsnittsnivå lämpar sig därmed inte för en bedömning av gymnasieskolans måluppfyllelse.

Jämfört med slutet av 1980-talet övergår numera en allt större andel av gymnasieeleverna till högskolestudier. Av studerande som avslutade gymnasieutbildningen år 1989 hade 24 procent påbörjat högskolestudier inom tre år. Av dem som avslutade gymnasieutbildningen år 1992 var motsvarande andel 34 procent.

Andelen vuxna svenskar med minst gymnasieutbildning är relativt hög vid jämförelse med andra länder. Sju av 22 undersökta OECD-länder (USA, Tyskland, Schweiz, Norge, England, Tjeckien) har en högre andel. Det finns nästan dubbelt så många svenskar med gymnasieutbildning i åldersgruppen 20—24 år (ca 70 %) jämfört med 55—64-åringarna. Mellan åren 1986 och 1996 ökade andelen svenskar i åldern 25—64 år med en tre eller tvåårig gymnasieutbildning som högsta nivå med 2 respektive 5 procent.

Läsåret 1995/96 undervisade drygt 28 900 lärare i gymnasieskolan. Nästan 3 000 av samtliga lärare fanns i skolor med landsting som huvudman och drygt 1 000 i fristående gymnasieskolor. Av samtliga tjänstgörande lärare hade ca 85 procent pedagogisk utbildning, vilket var ca 5 procentenheter färre än läsåret 1992/93. Såväl bland lärarna som bland skolledarna i gymnasieskolan var andelen män något större än andelen kvinnor. Av lärarna var ca 52 procent och av skolledarna ca 60 procent män.

År 1996 var andelen flickor bland eleverna i gymnasieskolan 50 procent. Trots att den nya programstrukturen avsett att leda till en jämnare könsfördelning på studievägarna kvarstår en mycket kraftig variation. Program med yrkesämnen med teknisk inriktning (el, energi, fordons, och industriprogrammen) är starkt pojkdominerade, medan barn och fritids, hantverks och omvårdnadsprogrammen är flickdominerade.

Förverkligandet av reformen ställer stora krav på gymnasieskolan. Förändringarna av verksamhetens innehåll och den inre organisationen av utbildning och undervisning har nått olika långt, främst på grund av att huvudmännen genomfört reformen successivt. Skillnader finns mellan skolor, men också inom skolor. Detta medför att också utbildningens kvalitet i förhållande till de nya målen varierar.

Ett nytt betygssystem med mål och kunskapsrelaterade betyg har införts med reformen. Även om de berörda är positiva till systemet som sådant har det funnits osäkerhet om vilka krav som gäller för de olika betygsstegen i olika kurser. De första årens reformarbete har präglats av diskussioner bland lärare och elever för att nå en samsyn på vad de nationella målen och kriterierna svarar mot i den konkreta undervisningen då man formulerar lokala mål och kriterier. Förändringar görs i studie och arbetsorganisation som en följd av att utbildningen nu är kursutformad och målstyrd. Målstyrningen får allt starkare genomslag medan den nationella timplanen för garanterad undervisningstid får minskad betydelse. Undervisningstiden i en och samma kurs anpassas till elevernas behov och varierar för olika elevgrupper på ett annat sätt än i den äldre utbildningen.

Fristående skolor

Antalet fristående grundskolor uppgick läsåret 1996/97 till 266. Läsåret 1995/96 fanns det 238. Antalet elever uppgår till drygt 23 000.

Enligt riksdagens beslut med anledning av propositionen Fristående skolor m.m. (prop. 1995/96:200, bet. 1996/97 UbU 4, rskr. 1996/97:14) trädde nya bestämmelser i kraft den 1 januari 1997. Dessa skall tillämpas på utbildning som äger rum efter den 1 juli 1997. De innebär bl.a. att en godkänd fristående grundskola som förklarats berättigad till bidrag skall tilldelas bidrag av elevernas hemkommuner efter samma grunder som tillämpas vid fördelningen av resurser till kommunernas egna skolor. Det innebär att kommunerna skall beakta den fristående skolans samlade kostnader utifrån skolans åtaganden och elevernas behov. Det förutsätts att kommunen beaktar att den fristående skolan har vissa högre kostnader till följd av huvudmannskapet, t.ex. vad gäller mervärdesskatt.

Utbildningen vid en fristående grundskola som får offentligt bidrag skall numera vara avgiftsfri för de elever som bidragen avser. I likhet med vad som gäller för kommunala skolor får det endast förekomma enstaka inslag som kan föranleda en obetydlig kostnad för eleverna.

År 1995 var den genomsnittliga kostnaden per elev i fristående grundskolor 47 300 kronor. Även fristående gymnasieskolor kan förklaras berättigade till offentligt stöd från elevernas hemkommuner om utbildningen ger kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen svarar mot de kunskaper och färdigheter som gymnasieskolan skall förmedla på nationella eller specialutformade program. För s.k. kompletterande skolor på gymnasienivå och riksinternatskolor utgår särskilda statsbidrag.

Läsåret 1996/97 var antalet fristående gymnasieskolor 49 med 5 868 elever, kompletterande skolor 27 med 1 569 elever och antalet riksinternatskolor 3 med 876 elever. Det totala antalet elever uppgår till 8 313, vilket skall jämföras med 7 200 för läsåret 1995/96.

Den genomsnittliga kostnaden per elev i fristående gymnasieskolor år 1995 uppgick till 64 800 kronor, vilket är en ökning med 5 procent från föregående år.

På motsvarande sätt kan också fristående särskolor ges rätt till offentligt stöd från elevernas hemkommuner om utbildningen vid sådan skola motsvarar utbildningen vid obligatorisk särskola respektive gymnasiesärskola. Läsåret 1996/97 var antalet fristående skolor motsvarande obligatorisk särskola och gymnasiesärskola sammanlagt 21 med 234 respektive 207 elever. Motsvarande uppgifter för föregående läsår var 18 fristående skolor med 219 respektive 186 elever.

Den högre utbildningen

Den högre utbildningen i Sverige omfattar grundläggande högskoleutbildning och forskarutbildning. I den grundläggande högskoleutbildningen ingår även fortbildning och vidareutbildning.

Riksdag och regering har fastställt en examensordning i vilken det anges vilka examina som får finnas och vilka krav som skall uppfyllas för respektive examen. Examensordningen omfattar fem generella examina samt drygt 40 yrkesexamina. Högskoleverket bestämmer vilka lärosäten som har rätt att utfärda olika examina.

Det finns 34 statliga universitet och högskolor spridda över hela landet samt 19 landstingskommunala vårdhögskolor. Härtill kommer 13 enskilda utbildningsanordnare, bl.a. två stiftelsehögskolor.

För antagning krävs grundläggande behörighet och vanligtvis också särskild behörighet. Grundläggande behörighet har de sökande som fullföljt ett nationellt eller specialutformat program i gymnasieskolan och som har uppnått en viss betygsnivå eller har motsvarande svensk eller utländsk utbildning eller som förvärvat motsvarande kunskaper genom annan verksamhet. Allmän behörighet har också den som fyller 25 år senast under det kalenderhalvår då utbildningen börjar och har varit yrkesverksam minst fyra år före det kalenderår då utbildningen börjar eller på annat sätt förvärvat motsvarande erfarenhet samt har kunskaper i svenska och engelska som motsvarar ett fullföljt nationellt program i gymnasieskolan.

Vid urvalet till grundläggande högskoleutbildning skall en eller flera av följande urvalsgrunder användas; betyg, högskoleprov, annat särskilt prov, tidigare utbildning samt arbetslivserfarenhet.

All offentlig universitets och högskoleutbildning i Sverige är avgiftsfri för studenterna. Statligt studiestöd i form av bidrag och lån utges till studerande vid de utbildningar som regeringen bestämmer. Studiestödet syftar till att täcka de studerandes kostnader för uppehållet. Genom Statens institut för särskild utbildningsstöd (SIUS) kan elever med funktionshinder få s.k. vårdartjänst vid studier på folkhögskola, högskola och universitet.

Internationellt samarbete

Den svenska skolan och skolsystemet präglas av ett ökande internationellt samarbete. De viktigaste samarbetsorganisationerna är EU, OECD och Europarådet.

Sverige deltar sedan år 1995 fullt ut i EU:s utbildningsprogram Sokrates och Leonardo da Vinci. I första hand är det svenska utbildningsinstitutioner, skolor och universitet, som deltar i programmen. Inom ramen för programmen sker ett omfattande samarbete som berör all utbildning från förskolan till universiteten. Såväl yrkesutbildningen som den mer allmänt inriktade utbildningen omfattas. Programinsatserna gäller i första hand lärare och elever men även skolledare och administratörer är behöriga. Under åren 1995 och 1996 deltog svenska skolor i närmare 300 olika projekt inom ramen för Sokratesprogrammets skoldel (Comenius). I 71 av dessa projekt fungerade svenska skolor som koordinatörer. Inom vuxenutbildningen deltog svenska institutioner i 12 projekt, varav i sex som koordinator. Drygt 600 svenska studerande och 250 lärare har vidare deltagit i utbytesverksamhet inom ramen för språkprogrammet LINGUA som också är en del av Sokrates. Ett stort antal skolor deltar också i projekt inom yrkesutbildningsprogrammet Leonardo da Vinci.

Utbildningssamarbetet inom OECD gäller i huvudsak analys och diskussioner av utbildningspolitiska frågeställningar. Översyner av de nationella utbildningssystemen och tematiska översyner av vissa frågor i medlemsländerna utgör återkommande aktiviteter. Aktuella OECD-projekt gäller bl.a. utbildningen i förskolan samt övergången mellan skola och arbetsliv.

Europarådets aktiviteter inom utbildningsområdet är till stor del riktade mot de nya medlemsländerna i central- och Östeuropa. Sverige har en aktiv roll i europarådets utbildningskommitté. Rådet genomför bl.a. ett treårigt projekt om utbildning för europeiskt medborgarskap inom skola och vuxenutbildning.

Ett annat projekt gäller undervisning i 1900-talets historia på utbildningsnivåer motsvarande grundskolans högstadium och gymnasiet.

(b) Utbildningsmål (art. 29)

Beträffande frågan om bl.a. syftet med barnets utbildning hänvisas till vad som är anfört i anslutning till art. 28.

Samarbete med frivilligorganisationer

I svensk demokrati spelar frivilliga organisationer och föreningar en stor roll. Skolan skall därför stödja de organisationer och folkrörelser och det friluftsliv som ungdomen själv organiserar. Samarbetet mellan skolan och dess hem- och skolaförening är ofta intensivt. Företrädare för t.ex. politiska och religiösa föreningar bjuds in att berätta om sin verksamhet. Elevföreningar av olika slag organiserar aktiviteter både inom och utom skoltiden.

På nationell nivå sker samarbete med föräldra- och studerandeorganisationer genom Riksförbundet Hem och Skola och Elevorganisationen i Sverige. Riksförbundet Hem och Skola (cirka 300 000 familjer) tjänar som idégivare och serviceorgan åt de lokala föreningarna och företräder föräldraopinionen utåt. Elevorganisationen (cirka 25 000 medlemmar) är grund och gymnasieskolelevernas fackliga organisation. Den arbetar för en demokratisk skola byggd på solidaritet och jämlikhet samt respekt för alla människors behov och lika värde.

(c) Fritid, rekreation och kulturverksamhet (art. 31)

De krav som uttrycks i artikeln om barnets deltagande i kulturlivet är inte reglerade i särskilda lagar i Sverige. Riksdagen och regeringen har emellertid i olika sammanhang betonat vikten av att barn ges möjlighet att delta i kulturlivet.

1974 års kulturpolitiska beslut framhöll vikten av insatser för barn och ungdomsverksamhet som därefter varit ett prioriterat område för såväl staten som för kommuner och landsting. Vid fördelningen av stöd till regionala institutioner betonas insatser för barn och ungdom. Särskilda statliga medel har varit tillgängliga för stöd till sådan verksamhet men huvuddelen av insatserna har legat inom institutionernas anslag.

En betydande del av kommunernas satsningar på kultur har avsett insatser för barn och ungdom. Kommunala musikskolan är helt inriktad på dessa grupper liksom en stor del av folkbibliotekens insatser. Många av de fria kulturutövarnas verksamhet vänder sig till barn och ungdom.

Kulturutbudet har under perioden ökat på många delområden liksom antalet deltagande barn.

De flesta barn är kulturellt aktiva långt mer än vuxna. Barn är samtidigt beroende av vuxna. Attityder, utbildning och verksamheter i hem, förskola och skola är avgörande för barns möjligheter att delta i kulturlivet. Kulturvaneundersökningar har visat på en viss minskning av barns läsande. Minskningen sker dock från en hög nivå.

I kulturpropositionen som presenterades i september 1996 och som regeringen fattade beslut om i december 1996 har litteraturen, språket och läsningen en framskjuten position uttryckt bl.a. i bibliotekslagen.

Ett inköpsstöd av litteratur till folk och skolbibliotek har införts. Bidraget skall i första hand användas för inköp av skönlitteratur till barn och ungdom. I utredningen Boken och kulturtidskriften som tillsattes år 1997 står det i direktiven att staten skall medverka till att barn och ungdom har tillgång till litteraturen.

Stora delar av barns och ungas kulturella erfarenheter byggs upp genom möten med kulturverksamhet i skola och förskola. Sedan hösten 1995 finns arbetsgruppen Kultur i skolan med uppdrag att stärka den kulturella dimensionen i skolan. Det gäller att hitta strategier som gör att barn och ungas tärande miljöer erbjuder kvalificerade möten mellan kulturlivet och skolan både i upplevelser och eget skapande. Kulturens roll i skolan har funnits med i styrande dokument sedan 1974.

Förstärkning av stöd till ungdomars kulturella skapande sker genom nationella uppdrag inom film, musik och teater. En viktig del av såväl barnkulturen som ungdomskulturen utgör de kommunala musikskolorna. Ett flertal musikskolor har under perioden utvecklats till kulturskolor. Musik och kulturskolorna förstärks av ett antal barnkulturcenter.

Samtliga statliga museer bedriver barnverksamhet och på vissa museer är hälften av besökarna barn. Vid flera museer pågår arbete med att utveckla insatser som skall nå ungdomar.

Den statliga myndigheten, Statens kulturråd stöder barn och ungdomskulturen i första hand inom ramen för de generella stödformerna till konstområdena. Kulturrådet stöder även utvecklingsprojekt inom barn och ungdomskulturområdet. Statens kulturråd följer, informerar om och utvärderar insatserna för barn och ungdomskultur. Verksamhet med inriktning på barn och ungdom är prioriterad i Kulturrådets verksamhetsmål. Sedan år 1993 har Kulturrådet arbetat med Kulturprogram för barn och ungdom; ett programdokument som tagits fram på regeringens uppdrag. Särskilda medel för barn och ungdomskultur har avdelats inom de utvecklingsmedel som rådet disponerar. Bland de insatser som gjorts märks exempelvis dansfrämjande verksamhet för barn och ungdom, pilotprojektet Ungdomens kulturmönstring och en rad rapporter och konferenser som belyst metoder och utvecklingsmöjligheter inom området. Rådet avser att genomföra en utvärdering för hela perioden 1993/94—1995/96.

Inom Ungdomsstyrelsen bedrivs ett omfattande utvecklingsarbete i syfte att ge ungdomar möjlighet att själva skapa en stimulerande och aktiverande fritid. Exempel på detta är projekt som syftar till att utveckla demokratin inom ungdomsverksamheter liksom projekt som vill synliggöra och stärka flickors fritidsverksamhet. Andra exempel är utvecklingsarbete kring kulturprojekt och socialt orienterade projekt.

Förutom Ungdomsstyrelsens fortlöpande kontakter med kommuner och föreningsliv kring ungdomars möjlighet till en god fritid sker utvecklingsarbete ofta i form av statligt projektstöd till frivilligorganisationerna. Detta utgörs bl.a. av medel ur Allmänna arvsfonden, vilka fördelas dels löpande av arvsfondsdelegationen, dels med stöd över statsbudgeten.

I de nationella målen för skolan, förskolan och skolbarnsomsorgen betonas lekens betydelse för barnens inläring och utveckling. Att ge barnen inspiration, god tid, utrymme och material för deras lekar ses som en väsentlig uppgift både för skolan och bamomsorgen

Lekterapi för barn på sjukhus är vidare ett område inom vilket man i Sverige bedrivit ett långvarigt pionjärarbete. De allra flesta barnklinikerna har numera särskilda lekterapeuter anställda med uppgift att till-

handahålla lekmaterial, delta i barnens lek, aktivera och stimulera de sjuka barnens lekar och skapa en barnvänlig miljö på sjukhuset.

Enligt lagen (1992:1327) om leksakers säkerhet och förordningen (1993:971) om får en näringsidkare sälja leksaker bara om de uppfyller krav i fråga om skydd för hälsa och säkerhet som konsumentverket föreskriver. En näringsidkare som bryter mot en sådan föreskrift kan dömas till böter eller fängelse. Liknande bestämmelser finns avseende cykelhjälm, flytvästar och annan personlig skyddsutrustning för privat bruk.

Det har framhållits att det är viktigt att det finns möjlighet till lek i närheten av barns bostäder. Det finns stöd för sådana åtgärder i bl.a. den särskilda plan- och bygglagen. Inom eller i anslutning till områden med sammanhängande bebyggelse skall det finnas lämpliga platser för lek, motion och annan utevistelse. Bestämmelserna om friytor för lek och utevistelse skall ses om ett uttryck för att det skall finnas möjligheter för dem som bor och verkar i eller i anslutning till bebyggelseområdet att få tillgång till sådana fritidsanläggningar och grönytor m.m. som människor i allmänhet anser nödvändiga för ett fullvärdigt samhällsliv. I lagen föreskrivs vidare att på tomter som tas i anspråk för bebyggelse, skall det finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för utevistelse och lek på tomten eller på utrymmen i närheten av denna. Om det inte finns tillräckligt utrymme för att anordna både parkering och friyta skall i första hand friyta anordnas.

Det torde dock finnas visst fog för uppfattningen att åtgärder för barnen ibland får stå tillbaka för satsningar på andra områden. Det ankommer på de självständiga kommunerna att vid avvägningar mellan olika intressen se till att barnens behov tillgodoses.

Ett nationellt informationssystem kring ungdomsutbyte är under upprättande. Bakgrunden är ett ökat behov av samlad information på detta område. Enskilda ungdomar eller grupper av ungdomar skall därmed i framtiden lättare kunna få råd och hjälp med kontakter. Inför en resa skall man kunna ta fram information om aktuellt land, organisation eller verksamhet.

Sverige deltar fr.o.m. år 1993 även i programmet Youth for Europe, som går ut på att stimulera kontakter och resande för ungdomar vid sidan av skol- och universitetsutbyte och att ge ungdomar en europeisk identitet. Programmet riktar sig till ungdomar mellan 7—25 år. Företräde ges till ungdomar som av ekonomiska eller geografiska skäl har små möjligheter att delta i ungdomsutbytesprogram i annat medlemsland. Ungdomsstyrelsen ansvarar fr.o.m. den 1 juli 1996 för dessa verksamheter samt för samordning och information om internationellt ungdomsutbyte.

Sverige deltar även från och med år 1996 i ett pilotprojekt om europeisk volontärtjänst för ungdomar. Ungdomarna kan inom ramen för projektet delta som volontärer i ett allmännyttigt projekt i ett annat medlemsland. Ungdomsstyrelsen ansvarar fr.o.m. i juli 1996 för dessa verksamheter samt för samordningen av information om internationellt ungdomsarbete.

Ett huvudtema för de svenska insatserna för FN:s kulturårionde är det mångkulturella samhällets möjligheter och problem. Den kommitté som svarar för genomförandet i Sverige beviljar medel för projekt för att främja goda etniska relationer, inte minst bland barn och ungdomar. Inom ramen för kulturåriondet har Invandrarverket i samarbetet med SIDA utvecklat arbetsmetoder för skolans undervisning i internationella frågor.

SÄRSKILDA SKYDDSÅTGÄRDER

(a) Barn i nödsituationer

(i) Flyktingbarn (art. 22)

Internationella åtaganden

Sverige har tillträtt såväl FN:s konvention angående flyktingars rättsliga ställning från år 1951 (Genève-konventionen) som dess tilläggsprotokoll från år 1967. Till detta kommer bl.a. de riktlinjer rörande minderåriga asylsökande barn utan sällskap av vårdnadshavare som UNHCR antog år 1997 och de riktlinjer som UNHCR antog år 1988 rörande bemötandet av flyktingar.

Möjligheterna att ansöka om och erhålla uppehållstillstånd

Barn har i Sverige samma rätt och möjlighet att ansöka om asyl som vuxna. Ett barn kan självständigt beviljas flyktingstatus eller uppehållstillstånd på någon annan grund. Med asyl avses enligt utlänningslagen ett uppehållstillstånd som beviljas en utlänning därför att han är flykting i enlighet med Genève-konventionens kriterier. Dessutom kan tillstånd beviljas på någon annan skyddsgrund. Utlänningslagen ställer upp tre övriga kategorier av skyddsbehövande, nämligen (1) den som känner välgrundad fruktan för att straffas med döden eller med kroppsstraff eller utsättas för tortyr eller annan omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning, (2) den som på grund av yttre eller inre väpnad konflikt behöver skydd eller på grund av miljökatastrof inte kan återvända till sitt hemland eller (3) den som på grund av sitt kön eller homosexualitet känner välgrundad fruktan för förföljelse.

Det kan i sammanhanget nämnas att när föräldrarna eller någon av föräldrarna beviljas flyktingstatus får hela familjen samma status i enlighet med principen om familjens enhet.

Barnkonventionen ställer i och för sig inte några krav på att uppehållstillstånd skall kunna ges av humanitära skäl. Barnets bästa är emellertid en omständighet som alltid måste vägas in i samband med en ansökan om uppehållstillstånd. Detta tillgodoses bl.a. genom den möjlighet utlänningslagen ger att bevilja uppehållstillstånd av humanitära skäl.

Ett viktigt klarläggande i den svenska utlänningslagen ägde rum i och med de förändringar som trädde i kraft den 1 januari 1997. Den här åsyftade förändringen innebär att det numera framgår direkt i utlänningslagens första paragraf att i fall som rör ett barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets hälsa och utveckling samt barnets bästa i övrigt kräver. Förebild för denna ändring har varit artikel 3 i barnkonventionen. Den nya bestämmelsen kommer att få betydelse i en rad situationer. Det gäller exempelvis när det är fråga om att bedöma om tillräckligt starka humanitära skäl för uppehållstillstånd skall anses föreligga. Där skall, framgår av förarbetena till lagen, något lägre krav kunna ställas på styrkan av de humanitära skälen när barn berörs. Portalbestämmelsen såsom den är utformad får emellertid betydelse inte bara vid bedömningen av om humanitära skäl för uppehållstillstånd finns utan även i hela asylprocessen får den en reell innebörd.

När det gäller minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare har under rubriken familjeåterförening sagts att barn i första hand, såvida inte grund för uppehållstillstånd finns, skall återförenas med sina föräldrar, där föräldrarna uppehåller sig. I detta sammanhang förtjänas att påpekas att ett barn i denna situation aldrig återsänds till hemlandet eller något annat land med mindre det är säkerställt att föräldrar eller någon annan vuxen tar hand om barnet på ett betryggande sätt. Det skall också sägas att dessa barn, för det fall föräldrarna inte kan påträffas beviljas uppehållstillstånd i Sverige. Upphållstillstånd bör, enligt förarbetena till utlänningslagen meddelas för en tidsbegränsad period i de fall inte skyddsbehov, familjeanknytning eller humanitära skäl föranleder att ett permanent tillstånd meddelas. Anledningen härtill är det förhållande som tidigare beskrivits vara vanligt, nämligen att föräldrar sänder sina barn till Sverige i syfte att sedan ansöka om familjeåterförening. Genom att bevilja ett tidsbegränsat tillstånd kan en inkonsekvent tillämpning av utlänningslagstiftningen som uppmuntrar till kringgående av invandringsreglerna undvikas. Är det fråga om ett barn som efter noggrann utredning befins vara i verklig mening övergivet bör dock, enligt förarbetena, ett permanent uppehållstillstånd beviljas.

Utredningar

Vad beträffar själva utredningen kan nämnas att en bestämmelse infördes i utlänningslagen den 1 januari 1997 som innebär att det vid bedömningen av frågor om tillstånd enligt utlänningslagen skall, om det inte är olämpligt, klarläggas vad barn som berörs av ett beslut i ärendet har att anföras och att hänsyn skall tas till det anförda, som barnets ålder och mognad motiverar. Klarläggandet skall alltså gå längre än enbart till barnets åsikt. Det har heller inte ansetts tillräckligt att låta en förälder uttrycka barnets uppfattning om det kan finnas motstridiga intressen mellan barn och förälder. Det är heller inte säkert att en förälder i alla situationer klarar av att framföra barnets åsikter. Av förarbetena till den nya bestämmelsen framgår att inte bara asylskälen utan även andra omständigheter som kan vara av betydelse för frågan om uppehållstillstånd måste belysas. Någon bestämd ålder, från och med vilken barn skall höras har inte angetts i lagen. Det får ankomma på Statens invandrarverk att utifrån det enskilda barnets ålder och mognad avgöra hur barnet skall få komma till tals.

I detta sammanhang måste pekas på de problem en bestämmelse av detta slag medför. Det är nämligen inte alltid till barnets bästa att det hörs. Barnet kan i vissa fall hamna i en utsatt situation med trycket från föräldrar och sig självt att entydigt understödja de uppgifter föräldrarna lämnat till stöd för familjens ansökan om uppehållstillstånd. I de fall föräldrarnas berättelse är oriktig kan detta vara en alltför svår uppgift för barnet. Även om barnets berättelse inte haft betydelse för en negativ utgång i ärendet kan inte minst barnet självt tro att det förhåller sig så. Detta är ett dilemma och visar på att det inte alltid är enkelt att fastställa vad som är till barnets bästa. Ofrånkomligen kan det som barnet anfört påverka utredningen av familjen som helhet genom att uppgifterna bättre klarlägger omständigheterna i ärendet.

Vad beträffar ansökningar om uppehållstillstånd från barn, som anländer till Sverige utan sällskap av vårdnadshavare, handläggs dessa skyndsamt, med förtur och av handläggare med särskild kompetens härför. När det gäller ärenden där barn berörs har det inom Invandrarverket under de senaste åren skett ett omfattande metodutvecklingsarbete, vad gäller mottagande och utredning.

När barnet lämnat in sin ansökan hänvisas de till något av de två s.k. gruppheimen. Där skrivs alla barn in som inte har någon vårdnadshavare i Sverige. I de fall barnet har släktingar i Sverige som är beredda att låta barnet bo tillsammans med dem vistas barnet endast tillfälligt på gruppheimet, till dess att socialnämnden godkänt släkthemmet som tillfälligt familjehem. Kontinuerlig kontakt hålls med de barn som bor hos släktingar. I vissa fall görs även hembesök. Genom gruppheimets försorg förordnas god man för barnet och ett offentligt biträde utses.

Asylutredningen följer i stort sett UNHCR:s mall för utredning av minderåriga utan vårdnadshavare. Under utredningen görs en kartläggning av hur barnet levt före ankomsten till Sverige. Det upprättas även en handlingsplan för varje enskilt barn. Under utredningen tas även kontakt med eventuella släktingar i Sverige.

Den tidigare nämnda Barnkommittén bedömde att Invandrarverkets utredningar rörande de barn som inte är åtföljda av vårdnadshavare bättre uppfyller de krav som kan ställas än utredningar avseende barn i familj. Det ligger i och för sig i sakens natur att behovet av att utreda barnets egna skäl minskar om det redan står klart att vad föräldrarna har anfört utgör grund för att bevilja familjen uppehållstillstånd.

Handläggningstider

Målsättningen för Invandrarverket är att beslut i ärenden som rör asylsökande minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare skall fatta snarast möjligt. Även hos Utlänningsnämnden handläggs dessa ärenden med förtur. Enligt uppgift från Invandrarverket varierar handläggningstiderna mycket beroende på barnets medborgarskap.

Offentligt biträde m.m.

Enligt förarbetena till utlänningslagstiftningen bör biträde alltid förordnas då det är fråga om asylsökande som till följd av minderårighet inte ens med tolk kan förväntas utföra sin talan på ett ur rättssäkerhetssynpunkt betryggande sätt. När det gäller minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare kan nämnas att de sedan den 1 januari 1997 alltid har rätt till offentligt biträde i samband med att de tas i förvar. Den tidigare regeln som innebar att biträde i dessa situationer skulle förordnas efter tre dagar kritiserades av barnkommittén. Vidare kan nämnas att sedan den 1 januari 1997 är den som är förordnad som offentligt biträde för en minderårig utan vårdnadshavare i Sverige även barnets ställföreträdare i det ärende som förordnandet avser. En god man utses, som sagts ovan, emellertid ändå alltid för dessa barn.

Socialt stöd m.m.

Vid förläggningarna får de asylsökande barnen genom personalen vid behov det sociala stöd de behöver. Förutom förebyggande insatser görs också allmänt inriktade insatser, individ och familjeinriktade insatser och särskilda insatser till stöd för barnfamiljer. Barn och familjeverksamheten syftar till att i samarbete med föräldrar ge barnen stöd och stimulans i den personliga utvecklingen samt möjlighet att orientera sig i det nya samhället samt att genom olika aktiviteter och enskilda kontakter med föräldrar stärka familjekänslan och stödja föräld-

rarna i deras roll. Utgångspunkten i detta arbete är föräldrarnas aktiva medverkan.

Vad beträffar utbildning kan sägas att det enligt grundskoleförordningen stadgas att barn och ungdomar som är inskrivna vid förläggning skall beredas undervisning. Staten ersätter kommunens kostnader för undervisningen. När det gäller gymnasieskola skall Invandrarverket erbjuda ungdomar över 16 år gymnasieersättande verksamhet. Detta sker dock till nära nittio procent i form av att ungdomarna erbjuds plats i gymnasieskola i den kommun där ungdomarna vistas. Invandrarverket ersätter sedan kommunen för dessa kostnader.

Aktiva integrationsåtgärder vidtas först när uppehållstillstånd beviljats. I enlighet härmed inriktas barnverksamheten på s.k. öppen förskola och inte inskolning i svensk barnomsorg.

Vård

Alla asylsökande under 18 år har rätt till hälso- och sjukvård samt tandvård. Detta gäller oavsett om behovet är akut eller inte. Tanken är alltså att asylsökande barn skall ha rätt till samma vård som svenska barn. Vad som här sagts gälla för asylsökande barn anses även gälla för barn som ansöker om uppehållstillstånd på någon annan grund.

Efterforskning av föräldrar

När det gäller arbetet med att efterforska föräldrar finns ett utbyggt samarbete med olika frivilligorganisationer. Invandrarverket samarbetar t.ex. med UNHCR och Röda korset.

Utbildning av personal

Vad beträffar personalens utbildning kan nämnas att handläggare fortlöpande utbildas för att uppnå den kompetens som krävs för att handlägga ärenden där barn berörs. En av Invandrarverkets två regioner har nyligen genomfört ett projekt, "Barn i fokus". Projektets syfte har varit dels att ge kunskap om nuvarande utlänningslagstiftning och vad den ställer för krav på utredning och mottagande av barn och barnfamiljer, och dels att bygga en gemensam bas i arbetet för barnets bästa. Vid de seminarier som hållits har bl.a. diskuterats vilka svårigheter som kan uppkomma i samband med bedömningen av vad som är barnets bästa i olika situationer. I utbildningen har deltagit ett hundratal personer, både asylhandläggare och personal med ansvar för mottagandet av barn. Utbildningen planeras fortsätta under hösten 1997.

Vidare kan nämnas att Invandrarverket nyligen tagit fram handläggningsrutiner för ärenden som rör minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare. Invandrarverket har samtidigt specificerat vilka kompetenskrav som skall kunna ställas på dem som skall svara för handläggningen av denna typ av ärenden. Kompetenskraven omfattar även de offentliga biträden som förordnas i dessa ärenden.

Statistiska uppgifter

Minderåriga i familj

Under 1996 ansökte totalt 1 694 barn om asyl. Bland de fem vanligast förekommande ursprungsländerna fördelar sig ansökningarna enligt följande.

Irak:	387 (173 flickor, 214 pojkar)
Jugoslavien:	301 (139 flickor, 162 pojkar)
Somalia:	161 (87 flickor, 74 pojkar)
Iran:	96 (47 flickor, 49 pojkar)
Bosnien-Herzegovina:	92 (47 flickor, 45 pojkar)

Minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare

Det 1 januari 1997 uppgick antalet registrerade minderåriga utan sällskap av vårdnadshavare till 250. Av dessa uppgav sig 140 vara medborgare i Somalia.

Under år 1996 ansökte totalt 114 barn om asyl. Bland de tre vanligast förekommande ursprungsländerna fördelar sig ansökningarna enligt följande.

Somalia:	60 (28 flickor, 32 pojkar)
Irak:	16 (7 flickor, 9 pojkar)
Afghanistan:	10 (2 flickor, 8 pojkar)

(ii) Barn i väpnade konflikter (art. 38), inklusive fysisk och psykisk rehabilitering och social återpassning (art. 39)

Den svenska regeringens fasta uppfattning är att alla barn under 18 år ska skyddas från deltagande i de väpnade styrkorna under krig.

När det gäller åtagandet i art. 38 punkt 1 om att följa landets förpliktelser enligt internationell humanitär rätt i fråga om barn i väpnade konflikter har Sverige ratificerat ett flertal konventioner inom den humanitära rätten i väpnade konflikter, däribland Genève-konventionerna och tilläggsprotokollen till dessa.

När det gäller åldersgränserna i punkterna 2 och 3 för deltagande i strid och rekrytering stadgar lagen om totalförsvarsplikt (1994:1809) att svensk man från och med det kalenderår under vilket han fyller 19 år och till och med det under vilket han fyller 47 år får delta i strid och rekrytering till de väpnade styrkorna. Vidare gäller enligt hemvärns-kungörelsen (1997:146) att den som antas som hemvärnsman ska ha fyllt 18 år.

Vidare kan hänvisas till förordningen (1994:524) om frivillig försvarsverksamhet som säger att avtal om tjänstgöring får ingås med den som fyllt 16 år eller, om tjänstgöringen avser Försvarsmakten, 18 år. Den som ska tjänstgöra i försvarsmakten skall vara svensk medborgare. Av avtalet skall framgå tjänstgöringens art, tjänstgöringsskyldighetens omfattning samt tjänstgöringsperiodens längd.

Många av de asylsökande barn som kommer till Sverige har upplevt hot mot familjen. En del har också varit utsatta för krig och isolering och även fått sina hem förstörda. Få barn har haft möjlighet att förbereda flykten. Det är uppenbart detta kan leda till framtida svårigheter, såvida barnet inte får ett adekvat mottagande eller i förekom-

mande fall hjälp att bearbeta svåra upplevelser. Sverige har därför som mål att alla asylsökande/ flyktingar så snart som möjligt efter ankomsten till Sverige skall ges möjlighet till individuella hälsosamtal. Inte minst vid tortyrskador bör bedömningen göras särskilt omsorgsfullt.

Inledningsvis kan återigen erinras om att asylsökande barn och flyktingbarn har rätt till samma vård som svenska barn. Brister kan dock påvisas när det gäller kunskap om hur denna särskilda grupp skall tas om hand och vårdas.

För att förbättra rehabiliteringen av tortyrskadade flyktingar m.fl. har den svenska riksdagen avsatt särskilda medel (50 miljoner kronor). Medlen skall bl.a. användas till metodutveckling, utbildning och forskning inom området. Inom ramen för detta arbete har tillsatts ett särskilt organ, Kansliet för tortyr och traumaskadade. Kansliet skall verka för förbättrad rehabilitering inom landet för människor som utsatts för tortyr, hållits i fångenskap i koncentrationsläger eller drabbats av visst annat massivt extremt övervåld.

Det finns för övrigt i Sverige ett stort antal verksamheter som har till syfte att särskilt ge stöd och hjälp till flyktingar som har utsatts för tortyr och annan trauma. Sådana verksamheter drivs i första hand av landstingen men också av olika organisationer eller i samarbete mellan olika aktörer.

Svenska Röda Korset har erinrat om att man bedriver en framgångsrik fysisk och psykisk rehabilitering av torterade flyktingar. I anslutning härtill har man framhållit som önskvärt att speciella rehabiliteringsinsatser görs tillgängliga även för barn. Det har även betonats att det behövs krafttag för att ge barn ett reellt stöd när de väntar på besked om att få stanna i Sverige. Socialtjänstlagen och de allmänna råden till denna lag anger att dessa barns rättigheter skall tillgodoses, men tillämpningen har visat sig brista i vissa fall. Det pågår ständigt inom ramen för socialtjänsten en metodutveckling på området.

Inom svensk barn- och ungdomspsykiatri har en viss kompetensutveckling skett i förhållande till dessa problem. Denna utveckling har delvis initierats och även understötts finansiellt av Statens invandrarverk och Socialstyrelsen. På några platser i landet har viss försöksverksamhet för flyktingbarn med traumatisk bakgrund bedrivits med stöd av utvecklingsmedel från Statens invandrarverk. Även andra insatser än de som tillhandahålls av myndigheter är nödvändiga. Svenska Rädda Barnen har också med stöd av statliga bidrag inrättat krismottagningar för flyktingbarn med traumatisk bakgrund. Mottagningen erbjuder psykosocialt stöd och psykoterapeutisk behandling.

Inom FN har, på bl.a. svenskt initiativ, en arbetsgrupp tillsatts för utarbetande av ett frivilligt tilläggsprotokoll till barnkonventionen rörande barn i väpnade konflikter. En svensk målsättning i arbetsgruppen är att barn skall skyddas från deltagande i krig samt att stater skall åta sig att inte rekrytera personer under 18 år till sina väpnade styrkor. Arbetsgruppen, som har en svensk ordförande, har ännu inte avslutat sitt arbete men har förhoppningen att så skall ske vid 1998 års möte.

(b) Barn i konflikt med lagen

(i) Rättsväsendet och de unga (art. 40)

Rättegångsförfarandet i Sverige regleras i rättegångsbalken. För de unga lagöverträdarna finns det dessutom regler i lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.

När det gäller punkt 2 (a) kan hänvisning ske till lagen om införande av brottsbalken. Enligt denna bestämmelse får ingen dömas för gärning för vilken det inte var stadgat straff när den begicks. Principen är grundlagsfäst.

Regeln i punkten 2 (b)(i) att den som misstänks för eller står åtalad för ett brott alltid skall betraktas som oskyldig till dess skulden fastställts på ett lagenligt sätt svarar mot en grundläggande princip i svensk rätt.

Vad gäller punkten 2 (b)(ii) stadgas i rättegångsbalken att då förundersökningen kommit så långt att någon skäligen misstänks för brottet, skall den misstänkte, då han hörs, underrättas om misstanken. Enligt lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare skall dessutom, om någon som inte fyllt 18 år är skäligen misstänkt för brott, vårdnadshavaren eller annan som svarar för den unges vård och fostran omedelbart underrättas, om detta inte är till men för utredningen eller det annars finns särskilda skäl mot det. För en tilltalad under 18 år skall en offentlig försvarare förordnas om det inte är uppenbart att han saknar behov av försvarare.

När det gäller annan form av stöd till en person i brottmålsprocessen än sådant stöd som kan lämnas av en offentlig försvarare eller av en förälder är det närmast socialnämndens skyldighet enligt socialtjänstlagen som kommer i fråga. Socialnämnden har bl.a. att sörja för att ungdom som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd som den behöver. I förundersökningskungörelsen finns regler som anknyter till denna skyldighet. Sålunda skall socialnämnden underrättas om tid och plats för ett förhör under förundersökningen med barn under 15 år, när barnet misstänks för ett brott. Detsamma gäller i fråga om förhör i andra fall med barn som inte fyllt 20 år, om det finns skäl till antagande att vad som förekommit bör föranleda ingripande från socialnämnden.

För förundersökningar gäller ett generellt krav på skyndsamhet. Genom ändringar i lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare som trädde i kraft den 1 mars 1995 infördes vissa tidsfrister för förundersökning och åtalsbeslut. En förundersökning mot den som inte har fyllt 18 år och som gäller brott för vilket det är föreskrivet fängelse i mer än sex månader skall bedrivas med särskild skyndsamhet. Förundersökningen skall avslutas och beslut i åtalsfrågan fattas senast inom fyra veckor från dagen för delgivning av brottsmisstanke. I undantagsfall kan dock denna tid förlängas.

Av reglerna om unga lagöverträdare följer att ett mål mot den som inte fyllt 21 år alltid skall handläggas skyndsamt. Väcks allmänt åtal mot den som inte fyllt 18 år för ett brott för vilket det är föreskrivet fängelse i mer än sex månader, skall i princip samma tidsfrister tillämpas som i mål där den tilltalade är häktad. Huvudförhandling skall hållas inom 14 dagar från den dag åtalet väcktes, om ej till följd av särskilt angivna åtgärder eller annan omständighet längre uppskov är nödvändigt. Har den tilltalade häktats efter åtalet, skall tiden räknas från dagen för hans häktande.

Vad avser punkten 2 (b)(iv) får ingen som misstänks eller åtalas för brott enligt rättegångsbalken vittna mot sig själv. Enligt rättegångsbalken får vidare vittne vägra att yttra sig angående någon omständighet, om yttrandet skulle röja att vittnet själv begått en brottslig handling. Tvång för att åstadkomma erkännande är helt uteslutet i svensk rätt.

Även rätten att höra vittnen och att själv kalla vittnen enligt rättegångsbalken är i överensstämmelse med artikelns krav.

Konventionens krav i punkten 2 (b)(v) på rätt till omprövning av beslut, varigenom ett barn kan anses ha begått brott, är bl.a. tillgodosett genom att alla avgöranden i brottmål kan överklagas till hovrätt.

Barns rätt till tolk enligt punkt 2 (b)(vi) är uppfylld genom bestämmelser i rättegångsbalken.

Att barnet enligt vad som sägs i punkt 2 (b)(vii) skall ha garantier för att få sitt privatliv respekterat under alla stadier i förfarandet är en princip som gällande svenska regler bygger på. Visserligen kan strängt taget varje processuellt ingripande sägas kränka den enskildes privatliv. Åtgärder som mera direkt berör den personliga integriteten är när en domstol i ett brottmål från frivårdsmyndigheten inhämtar en särskild utredning om den misstänktes personliga förhållanden eller om åtgärder som kan antas bidra till att han avhåller sig från fortsatt brottslighet. En domstol får vidare, när det finns skäl till det, förordna en läkare att avge läkarintyg om en misstänkt och besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att bedöma om det finns förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård eller om den misstänkte begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Åtgärder av detta slag, som visserligen i och för sig inkräktar på den personliga integriteten, företas emellertid med avsikten att ta till vara den enskildes befogade intresse av att bli föremål för de åtgärder eller påföljder som är bäst förenliga med behandling, återanpassning eller den personliga utvecklingen. Det kan i detta sammanhang nämnas att spridningen av uppgifter av personlig karaktär vid en domstolsförhandling kan begränsas när det gäller mål mot den som inte fyllt 21 år genom möjligheten till handläggning inom stängda dörrar.

För svenskt vidkommande är det i punkt 3 (a) uppställda kravet på en lägsta straffbarhetsålder uppfyllt genom bestämmelsen i brottsbalken om att det inte får dömas till påföljd för brott som någon begått innan han eller hon har fyllt 15 år.

Det är en bärande princip i det svenska påföljdssystemet att unga lagöverträdare i första hand skall mötas med åtgärder inom socialtjänsten. Det är i detta sammanhang som man får se systemet med åtalsunderlåtelse och övriga åtgärder enligt lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare. Om någon begått ett brott innan han fyllt 18 år, får åklagaren besluta att underlåta åtal enligt särskilda bestämmelser. Åtalsunderlåtelse får t.ex. beslutas om den underårige blir föremål för vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen och det med skäl kan antas att därigenom vidtas vad som är lämpligast för den unge.

Enligt socialtjänstlagen har, som tidigare redogjorts för, socialnämnderna ett särskilt ansvar för barn och ungdomar och det finns särskilda regler till skydd för underåriga. För ungdomar som behöver vårdas eller bo i ett annat hem än det egna finns socialtjänstens hem för vård eller boende. Vidare finns familjehem enligt socialtjänstlagen. För vård av unga som behöver stå under särskilt noggrann tillsyn skall finnas hem som är anpassade för sådan särskild tillsyn. Staten är huvudman för dessa hem.

(ii) Barn som berövats friheten, inklusive alla former av klardå, fängslande eller tvångsomhändertagande (art. 37 (b), (c) and (d)).

När det gäller art. 37 punkt (b) präglas den svenska lagstiftningen av en allmänt restriktiv hållning vid användande av frihetsberövande påföljder mot unga människor. Straffbarhetsåldern är, som nämnts, 15 år. Enligt brottsbalken gäller att för brott som någon begått före 18 års

ålder får dömas till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Det är alltså endast i speciella undantagssituationer som en person under 18 år döms till fängelse. I fråga om unga finns också en särskild straffnedsättningsregel i brottsbalken. Enligt denna bestämmelse får för brott som någon begått innan han fyllt 21 år dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

Den restriktiva inställningen till fängelsestraff i lagstiftningen återspeglas i statistiken. Antalet personer under 18 år som varje år börjat avtjäna fängelsestraff under åren 1991 till 1996 har varierat mellan 26 och 48. Den genomsnittliga tid som avtjänats under samma år har varierat mellan 1,8 och 2,8 månader. Vid en slumpvis vald dag i april 1997 avtjänade sammanlagt elva personer under 18 år fängelsestraff. För att ytterligare begränsa användningen av fängelsestraff för unga personer övervägs för närvarande inom regeringskansliet att införa en ny påföljd; överlämnade till vård vid särskilt ungdomshem. Tanken med denna nya påföljd är bl.a. att ett frihetsberövande skall kunna verkställas med beaktande av de särskilda hänsyn som måste tas vid frihetsberövande av barn och ungdomar. Risken för skadeverkningar skall minimeras samtidigt som möjligheterna att ge kvalificerad vård och behandling tas tillvara.

Också för andra former av frihetsberövanden än fängelsestraff gäller särskilt restriktiva regler för unga. Den som är under 18 år får inte häktas om det inte finns synnerliga skäl. Ett barn under 15 år får inte anhållas eller häktas.

Enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga får unga beredas vård utan samtycke. För vård av en ungdom som på grund av att han eller hon utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat nedbrytande beteende behöver stå under särskilt noggrann tillsyn skall finns hem som är anpassade för sådan särskild tillsyn. Numera är det staten som är huvudman för dessa hem. Om kommunen beslutar att den unge skall vistas i ett hem för särskild tillsyn skall Statens institutionsstyrelse anvisa plats i ett sådant hem.

De nyss nämnda särskilda ungdomshemmen har befogenhet att begränsa rörelsefriheten för den unge genom placering under högst två månader i följd i låsbar enhet. Inläsning är en metod att hålla kvar institutionsplacerade ungdomar som annars skulle rymma.

Lagen om psykiatrisk tvångsvård kompletterar hälso- och sjukvårdslagens föreskrifter om psykiatrisk vård. Med stöd av nämnda lag kan vården förenas med frihetsberövande och annat tvång. Tvångsvården syftar till att den som är i oundgängligt behov av sådan psykiatrisk vård som ges efter en intagning på sjukvårdsinrättning blir i stånd att frivilligt medverka till erforderlig vård och ta emot det stöd han eller hon behöver. Tvångsvård får ges endast om patienten lider av en allvarlig störning, om patienten på grund av sitt psykiska tillstånd och sina personliga förhållanden i övrigt har ett oundgängligt behov av psykiatrisk vård, som inte kan tillgodoses på annat sätt än att patienten är intagen på en sjukvårdsinrättning för heldygnsvård. Tvångsvården förutsätter även att patienten motsätter sig sådan vård eller till följd av sitt psykiska tillstånd uppenbart saknar förmåga att ge uttryck för ett grundat ställningstagande i frågan. Vid bedömning av vårdbehovet skall även beaktas om patienten till följd av sin psykiska störning är farlig för annans personliga säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Föreskrifter om psykiatrisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång i andra fall än som anges i lagen om psykiatrisk tvångsvård ges i lagen om rättspsykiatrisk vård. Lagen gäller den som

efter beslut av domstol skall ges rättspsykiatrisk vård, är anhållen, häktad eller intagen på enhet för rättspsykiatrisk undersökning eller är intagen i eller skall förpassas till kriminalvårdsanstalt.

Vad gäller punkt c) är det som redan påpekats endast i undantagsfall som personer under 18 år döms till fängelse. Inom Justitiedepartementet bereds för närvarande vissa frågor om humanisering och effektivisering inom kriminalvården. Beredningen kommer bl.a. att behandla Fängelseutredningens huvudbetänkande Verkställighet av fängelsestraff (SOU 1993:76). Utredningen har bl.a. gjort överväganden och lämnat förslag om staffverkställighet för ungdomar. Enligt utredningen skall placering av intagna under 21 år företrädesvis ske i anstalter som är avsedda för yngre intagna och i första hand på öppen anstalt. Minst en öppen och en sluten anstalt som har särskild kompetens för yngre intagna bör, enligt utredningen, reserveras inom varje region.

Även i samband med frihetsberövande enligt lagen om psykiatrisk tvångsvård kan förekomma att personer under och över 18 år vårdas på samma inrättning och i enhet. För vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, som kan avse ungdomar upp till 21 år, gäller inte några särregler för olika ålderskategorier med avseende på vistelsen under vårdtiden.

Vad gäller tvångsbefogenheterna på de särskilda ungdomshemmen skall i detta sammanhang nämnas kontroll av brev och försändelser samt rätten att bestämma om besök och telefonsamtal till de intagna.

Den 1 januari 1997 trädde en ny lag om besöksinskränkningar vid viss tvångsvård i kraft som närmare reglerar möjligheterna att besluta om besöksinskränkningar vid bl.a. psykiatrisk tvångsvård och vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga. Sådana beslut kan överklagas hos domstol.

Enligt lagen om psykiatrisk tvångsvård får försändelser till en patient undersökas för kontroll av att de inte innehåller narkotika eller andra droger, injektionssprutor eller kanyler, andra föremål som är särskilt ägnade att användas för missbruk av eller annan befattnings med narkotika eller annan egendom som kan skada honom själv eller någon annan eller vara till men för vården. Beträffande den som ges rättspsykiatrisk vård efter beslut av domstol eller som är intagen i kriminalvårdsanstalt får regeringen i vissa fall besluta om särskilda inskränkningar i rätten att ta emot eller skicka försändelser, ta emot besök eller samtala i telefon med utomstående.

Vad som anges under punkt c) tillgodoses vidare i socialtjänstlagen genom dess bestämmelser om respekt för människors självbestämmande och integritet samt bestämmelser om vårdens innehåll och utformning samt i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga genom denna lags motsvarade bestämmelser. Kraven uppfylls för den psykiatriska vårdens del dels genom föreskrifterna i hälso- och sjukvårdslagen att hälso- och sjukvården skall vara av god kvalitet och tillgodose patientens behov av trygghet i vården och behandlingen samt bygga på respekt för patientens självbestämmande och integritet, dels genom vad som i övrigt föreskrivs i lagen om psykiatrisk tvångsvård.

Beträffande bestämmelsen i punkt (d) om rätt till juridiskt och annat biträde kan i fråga om ungdomar som är frihetsberövade på grund av misstanke om brott hänvisas till den regel i rättegångsbalken som ger en anhållen eller häktad person en rätt att på begäran erhålla en offentlig försvarare

I fråga om frihetsberövande med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga samt lagen om psykiatrisk tvångsvård och

utlänningslagstiftningen finns bestämmelse om rätt till biträde i rättshjälpslagen.

Rätten att få lagligheten av ett frihetsberövande prövat är tillgodosett av bestämmelserna i rättegångsbalken och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga och lagen om psykiatrisk tvångsvård. Kravet på skyndsamhet är tillgodosett genom bestämmelser i rättegångsbalken. Även i lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare är kravet på skyndsamt handläggning starkt understruket.

I fråga om frihetsberövande med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga samt lagen om psykiatrisk tvångsvård finns bestämmelser om rätt till offentligt biträde. Oberoende av vilken lag som varit tillämplig vid den unges frihetsberövande föreligger vidare alltid socialnämndens skyldighet enligt socialtjänstlagen att sörja för att ungdomar, som riskerar att utvecklas ogynnsamt, får det skydd och stöd som behövs.

Rätten att få lagligheten av ett frihetsberövande prövat är tillgodosett av bestämmelserna i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga och lagen om psykiatrisk tvångsvård. Dessa lagar innehåller även föreskrifter om skyndsamt handläggning.

Den 1 januari 1996 infördes i lagen med särskilda bestämmelser för vård av unga en bestämmelse om att den som är förordnad som offentligt biträde för ett barn under 15 år, utan att samtidigt vara biträde för vårdnadshavaren, utan särskilt förordnande är den unges ställföreträdare i det mål eller ärende som förordnandet avser. Det innebär att barnet får en självständig ställning gentemot vårdnadshavaren i de fall barn och vårdnadshavare har motstridiga intressen. Barnet kan genom sin ställföreträdare överklaga domstolens avgöranden och vidta andra processhandlingar.

Förvarstagande enligt utlänningslagen (art.37 b)

Enligt utlänningslagen gäller generellt att lagen skall tillämpas så att utlänningars frihet inte begränsas mer än vad som är nödvändigt i varje enskilt fall.

Nya bestämmelser vad beträffar möjligheten att ta barn i förvar trädde i kraft den 1 januari 1993. Enligt den nuvarande lydelsen av utlänningslagen kan ett barn tas i förvar om det är sannolikt att barnet kommer att avvisas med omedelbar verkställighet eller om fråga uppkommer om verkställighet av ett sådant beslut och det finns en uppenbar risk att barnet annars håller sig undan och därigenom äventyrar en förestående verkställighet som inte bör fördröjas. Förvar av barn får också ske i andra fall när ett beslut om avvisning eller utvisning skall verkställas. Vidare får en minderårig inte hållas i förvar längre tid än 72 timmar, eller om det finns synnerliga skäl, ytterligare 72 timmar.

De förändringar som infördes år 1993 innebär att det inte längre är möjligt att ta barn i förvar med hänvisning till risk för brottslig verksamhet i Sverige. Vidare har den begränsningen införts att förvar av barn inte heller kan ske i samband med att verkställighet skall genomföras av en utvisning på grund av brott. Som en ytterligare inskränkning av möjligheten att ta barn i förvar i samband med avvisning med förordnande om omedelbar verkställighet föreskrivs att barnet inte får tas i förvar om det bedöms vara tillräckligt att det ställs under uppsikt. Bestämmelsen uttrycker en skyldighet för myndigheterna att först överväga om inte syftet med ett eventuellt förvarstagande kan uppnås genom att barnet ställs under uppsikt. När det gäller avvisning och utvisning i andra situationer än i samband med omedelbar verkställighet

kan förvar endast tillgripes om det vid ett tidigare försök att verkställa avlägsnandebeslut inte visat sig tillräckligt att barnet ställts under uppsikt. En viktig huvudregel infördes också som innebär att ett barn och dess föräldrar eller vårdnadshavare i princip inte skall få skiljas åt genom att någon av dem tas i förvar. Om förutsättning inte föreligger att ta barnet i förvar kan således inte heller vårdnadshavaren förvarstas. Om barnets båda vårdnadshavare finns i landet bör dock, enligt förarbetena, inte hinder finnas mot att ta en av vårdnadshavarna i förvar. I och med denna bestämmelse har den tidigare regeln som gav möjlighet att skilja ett barn och en ensam vårdnadshavare åt om det förelåg synnerliga skäl, tagits bort. Vad beträffar barn som saknar vårdnadshavare i Sverige kan de endast tas i förvar om synnerliga skäl föreligger.

De förutsättningar för förvarstagande som tidigare gällde utläningar under 16 år gäller från och med i januari 1997 alla utläningar under 18 år. Ändringen har gjorts för att nå överensstämmelse med barnkonventionens bestämmelser. Något förbud mot att ta barn i förvar har däremot inte införts. Även Barnkommitténs förslag innebär att barn, även fortsättningsvis, bör kunna tas i förvar. Kommittén underströk dock vikten av att förebygga att situationer där det blir nödvändigt att ta barn i förvar uppstår. Kommittén föreslog vidare bl.a. att reglerna bör ändras så att möjligheterna till förvarstagande inskränks ytterligare och att möjligheten att sära på en familj genom att ta ena föräldern i förvar måste användas med stor försiktighet.

En minderårig (utläning under 18 år) som tas i förvar får inte tas in i kriminalvårdsanstalt, häkte eller polisarrest. Regeringens intention är att förvarslokaler för barn skall kunna utformas liknande bostäderna på ett mottagningscenter. När det gäller barn utan vårdnadshavare är det i dagens läge endast vid en av de särskilda förvarslokalerna där man har resurser att ta emot dessa barn.

Under det första kvartalet som den nya lagstiftningen var i kraft (1997) togs 13 barn i förvar enligt följande fördelning:

Tidsperiod	Antal barn	Längd
Januari	1	0—24 timmar
	2	1—3 dagar
Februari	1	0—24 timmar
	1	1—3 dagar
Mars	1	0—24 timmar
	5	1—3 dagar
	2	8—14 dagar
Totalt	13	

Uppgifterna är inte uppdelade efter kön eller ålder. Det framgår inte heller hur många av barnen som ingick i en familj.

(iii) Påföljder för barn och ungdom, speciellt förbudet mot dödsstraff och fängelse på livstid (art. 37 a)

Varje medborgare är enligt regeringsformen skyddad mot tortyr i syfte att framtvinga eller hindra yttranden. Handlingar som innebär tortyr och liknande faller i allt väsentligt under begreppet misshandel i brottsbalken. Enligt regeringsformen får dödsstraff inte förekomma i Sverige. Av brottsbalken följer att ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som han har begått innan han fyllt 21 år.

(iv) Fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning (art. 39)

I hälso- och sjukvårdslagen, lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, socialtjänstlagen och lagen om psykiatrisk tvångsvård regleras samhällets ansvar och skyldighet till skydd för barn som utsatts för någon form av de övergrepp som omnämns i art. 39. Nämda lagar och tillämpningen av dem har behandlats under avsnitten Familjemiljö och alternativ vård och Grundläggande hälsa och välfärd.

(c) Barn i situationer av utnyttjande inklusive fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning (art. 39)

(i) Ekonomiskt utnyttjande, inklusive barnarbete (art. 32)

Flertalet ungdomar i Sverige går i skolan. Närmare 95 procent av alla som går i grundskolan fortsätter vidare i någon form av gymnasial utbildning. När minderåriga förekommer i arbetslivet rör det sig därför framför allt om praktik eller feriearbete. Även för sådant arbete är det naturligtvis viktigt att det finns regler så att barn och ungdomar inte utför arbetet på ett sådant sätt att det kan ha negativa följder för dem.

Genom lagstiftning och andra åtgärder fullföljer Sverige en sådan politik som beskrivs i punkt 1. Regler om skydd för minderåriga i arbetslivet finns framför allt i arbetsmiljölagen. Även sjömanslagen, fartygssäkerhetslagen, sjöarbetstidslagen, lagen om arbetstid m.m. i husligt arbete samt strålskyddslagen innehåller skydd för minderåriga. Lagreglerna kompletteras av förordningar från regeringen samt föreskrifter från berörda myndigheter.

Den 23 april 1990 ratificerade Sverige ILO:s konvention (nr 138) om minimiålder för tillträde till arbete, vilken i flera avseenden innehåller längre gående krav på detta område än konventionen om barnets rättigheter. Ratifikationen kunde ske efter vissa lagändringar. Arbetsarkivstyrelsen har därefter meddelat nya föreskrifter om anlitande av minderåriga i arbetslivet.

Vad gäller punkt 2 (a) hänvisas till huvudregeln i arbetsmiljölagen som stadgar att en minderårig inte får anlitas till arbete före det kalenderår under vilket han eller hon fyller 16 år och inte heller innan den unge har avslutat sin obligatoriska skolutbildning. En minderårig får dock dessförinnan anlitas till lätt arbete som inte kan inverka menligt på hans eller hennes hälsa, utveckling eller skolgång. Arbetsmiljölagen innehåller vidare en bestämmelse som innebär en lägsta gräns vid 13 år för utförande av lätt arbete. Lagens bestämmelser gäller även minderåriga som anlitas till arbete utan att vara arbetstagare. Arbetsarkivstyrelsen har år 1996 utfärdat särskilda föreskrifter för minderåriga.

För arbete som utförs ombord på fartyg finns särskilda regler i sjömanslagen och fartygssäkerhetslagen.

Arbetsmiljölagen, sjömanslagen och fartygssäkerhetslagen innehåller särskilda minimiåldersregler för tillträde till farligt arbete. Enligt arbetsmiljölagen skall t.ex. arbetsgivare se till att den som är under 18 år inte anlitas till arbete på sätt som medför risk för olycksfall, överanstängning eller annan skadlig inverkan på den minderåriges hälsa eller utveckling. Denna bestämmelse gäller även elever, vårdtagare m.fl.

Det finns inte några regler om minimiålder för hushållsarbete. I samband med ratifikation av ILO:s konvention (nr 138) om minimiål-

der för tillträde till arbete är det möjligt undanta vissa kategorier av anställning eller arbete, för vilka speciella eller betydande tillämpningssvårigheter skulle uppstå, från tillämpningen av konventionen. Såvitt gäller arbete i arbetsgivarens hushåll har det ansetts lämpligt för Sverige att utnyttja denna möjlighet till förbehåll. Hushållsarbete som utförs av anställda, förekommer numera endast i mycket liten utsträckning i Sverige. Lagen om arbetstid m.m. i husligt arbete innehåller särskilda regler för minderåriga. Deras arbetstid får inte vara lika lång som vuxna arbetstagares arbetstid. Vidare skall arbetsgivaren se till att minderåriga inte anlitas till farligt arbete.

Vad gäller konventionens krav på lämplig reglering av arbetstid och arbetsvillkor enligt art. 32 punkt 2 (b) hänvisas till att Arbetarskyddsstyrelsen med stöd av arbetsmiljölagen och arbetsmiljöförordningen meddelar föreskrifter om arbetstidens längd och förläggning för minderåriga. Detaljerade arbetstidsbestämmelser för minderåriga i olika ålderskategorier finns i Arbetarskyddsstyrelsens kungörelse med föreskrifter om anlitande av minderåriga i arbetslivet. Bestämmelser om arbetstiden till sjöss finns i sjöarbetstidslagen. Den innehåller differentierade regler som beaktar speciella förhållanden vid tjänstgöring i olika befattningar ombord på fartyg.

Några särskilda bestämmelser angående arbetsvillkor i övrigt — såsom minimilön och liknande — finns inte i svensk lagstiftning. Löne-regleringen styrs av kollektivavtal som blir normgivande även för sådana anställningsavtal som de inte direkt berör. Det har ansetts tillräckligt med regler om minimiålder samt föreskrifter om arbetstidens längd och förläggning.

Vad gäller konventionsstaternas särskilda åtagande enligt art 32 punkt 2 (c) kan hänvisas till att två statliga myndigheter, Arbetarskyddsstyrelsen och Yrkesinspektionen, utövar tillsyn över efterlevnaden av arbetsmiljölagen. Den som bryter mot minimiålder i arbetsmiljölagen kan dömas till böter. Detsamma gäller den som bryter mot föreskrifter som Arbetarskyddsstyrelsen meddelat.

Yrkesinspektionen har vidare enligt arbetsmiljölagen möjlighet att ingripa med föreläggande eller förbud mot en arbetsgivare som anlitar en minderårig till arbete på ett sätt som strider mot lagen. Den som bryter mot ett sådant föreläggande eller förbud kan dömas till böter eller fängelse i högst ett år.

Om en arbetstagare anlitas till fartygsarbete i strid mot sjömanslagen kan såväl befälhavaren som den minderåriges vårdnadshavare dömas till böter. Sjömanslagen gäller bara när det föreligger ett anställningsavtal. För andra personer som anlitas till fartygsarbete gäller minimiåldersregler i fartygssäkerhetslagen. Enligt ansvarsbestämmelserna skall en befälhavare som bryter mot reglerna dömas till böter.

Sjöfartsverket kan enligt fartygssäkerhetslagen ingripa med föreläggande i fall då en minderårig anlitas till fartygsarbete i strid mot samma lag. Den som bryter mot ett sådant föreläggande kan dömas till böter eller fängelse i högst ett år.

För överträdelse av sjöarbetstidslagen kan bl.a. befälhavaren dömas till böter.

(ii) Drogmissbruk (art. 33)

Det yttersta målet för den svenska narkotikapolitiken är att skapa ett narkotikafritt samhälle. Denna restriktiva grundsyn genomsyrar det svenska samhället och det råder en i det närmaste total politisk enighet om narkotikapolitikens inriktning.

Utmärkande för den svenska narkotikapolitiken är den starka inriktningen på förebyggande insatser. Efterfrågedämpande åtgärder och åtgärder för att begränsa tillgången på narkotika går hand i hand. Poli-siära insatser mot gatuhandeln är betydelsefulla, både därför att de be-gränsar tillgången och därför att de har en avskräckande effekt på pre-sumtiva köpare av narkotika. Stora resurser satsas på information, upplysning och annat förebyggande arbete, inte minst i förhållande till ungdomar. Statliga och kommunala bidrag utgår till föreningar för att göra det möjligt för dessa att informera om riskerna med narkotika men också att erbjuda ungdomarna attraktiva drogfria miljöer och ak-tiviteter. På många håll i landet sker det förebyggande arbetet i sam-verkan med skola, socialtjänst, fritidsförvaltning och polis. Social-tjänsten bedriver uppsökande verksamhet bland ungdomar i riskzonen. Centralt förebyggande aktioner har genomförts på ett framgångsrikt sätt. Regeringen har ett särskilt samordningsorgan för narkotikafrågor som har i uppdrag att verka för en förbättrad samordning av samhällets insatser inom narkotikaområdet.

Under den senaste 20-årsperioden har det skett en markant attityd-förändring bland unga människor till droger. Detta framgår av de årligen genomförda skolundersökningarna. I början av 1970-talet uppgav 13 procent av 16-åringarna att de någon gång provat narkotika, främst cannabis. I slutet av 1980-talet hade den siffran sjunkit till ca 3 procent. Vi kan dock idag se en ny tendens till att ungdomar är mer öppna för att pröva narkotika och år 1996 hade 7—8 procent av 16-åringarna provat narkotika.

För att ytterligare stärka det förebyggande arbetet har det tidigare nämnda Folkhälsoinstitutet inrättats. Institutet skall samordna det folkhälsofrämjande arbetet i landet samt initiera och understödja lokala hälsofrämjande och sjukdomsförebyggande insatser. Ett av verk-samhetsområdena rör alkohol- och narkotikaprevention.

Vidare har en nationell ledningsgrupp inrättats under ordförande-skap av socialministern för att leda det alkohol- och narkotikapolitiska arbetet på central nivå.

Syftet med den svenska narkotikapolitiken är att på alla nivåer markera ett avståndstagande från narkotikan som företeelse. Detta framgår bl.a. av lagstiftningen, som inte enbart vänder sig mot nar-kotikaförsäljning utan även mot själva bruket av narkotika. Även annan befattnings med narkotika är straffbelagd som t.ex. förmedling av kon-takter mellan köpare och säljare. Inom Socialdepartementet har inrät-tats en arbetsgrupp med uppgift att se över den svenska regleringen när det gäller klassning av narkotika. Arbetsgruppen skall bl.a. överväga behovet av regeländringar mot bakgrund av det ökade bruket, särskilt i vissa ungdomskretsar, av olika slag av syntetiska droger

Inom polisen har vidtagits olika åtgärder för att förbättra möjlighe-terna att ingripa mot narkotikabrottslighet. Här kan som exempel nämnas att polisens kriminalunderrättelseverksamhet har förstärkts och att särskilda insatser har gjorts för att höja polisens kompetens när det gäller att bekämpa bruk av och handel med narkotika i vissa utsatta ungdomsmiljöer.

För närvarande pågår förberedelserna för Generalförsamlingens särskilda möte om narkotika i juni 1998.

Sverige har tillträtt tre konventioner beträffande narkotika, dels 1961 års allmänna narkotikakonvention (den s.k. Single Convention) med tilläggsprotokoll år 1972, dels 1971 års konvention om psykotropa ämnen, och dels 1988 års konvention mot olaglig hantering av narkotika och psykotropa ämnen. I listor som fogats till konventionerna

och som fortlöpande revideras finns upptagna de ämnen som är föremål för internationell kontroll. I särskild förordning anger regeringen vilka ytterligare substanser som skall anses som narkotika enligt den svenska narkotikastrafflagen. Läkemedelsverket skall upprätta och kungöra förteckningar över narkotika.

Sverige deltar mycket aktivt i det internationella samarbetet mot narkotika och hör till de länder som ger de största frivilliga bidragen till FN:s arbete mot narkotika. Sverige arbetar vidare för ett ökat engagemang i narkotikafrågorna inom FN. Vid ett särskilt möte med FN:s generalförsamling i februari 1990 antogs, efter svenskt initiativ, ett globalt handlingsprogram mot narkotika. Programmet innebär bl.a. att FN skall utöka sina insatser för att i större utsträckning stödja länderna i deras ansträngningar att utveckla effektiva åtgärder mot narkotikaproduktion, narkotikahandel och narkotikamissbruk. Inom den sk. Pompidougruppen, som är en arbetsgrupp för narkotikafrågor knuten till Europarådet, genomförs ett europeiskt samarbetsprogram.

I Sverige förs det en restriktiv alkoholpolitik. Samhället vidtar på en mängd områden åtgärder i syfte att minska alkoholkonsumtionen och därmed alkoholskadorna. Detta sker bl.a. genom en aktiv prispolitik, förebyggande insatser och genom restriktioner som kringgärdar hanteringen av alkohol. T.ex. är, som inledningsvis nämnts, åldersgränsen vid inköp av alkohol i de statliga systembutikerna 20 år.

Sverige har ställt sig bakom WHO:s hälsopolitiska strategi där bl.a. målet att minska alkoholkonsumtionen med minst 25 procent under perioden 1980—2000 ingår. En viss ökning av bruket av alkohol har dock märkts. Inom ramen för det nyinrättade Folkhälsoinstitutet kommer frågan om ungdomars missbruk att få hög prioritet.

I socialtjänstlagen finns särskilda bestämmelser om åtgärder mot missbruk. Socialnämnden har en skyldighet att arbeta för att förebygga och motverka missbruk av beroendeframkallande medel. Därvid skall insatser för barn och ungdomar ägnas särskild uppmärksamhet. Socialnämnden skall vidare genom information till myndigheter, grupper och enskilda och genom uppsökande verksamhet sprida kunskap om skadeverkningar av missbruk och om de hjälpmöjligheter som finns. Socialnämnden skall vidare aktivt sörja för att den enskilde missbrukaren får den hjälp och den vård som han eller hon behöver för att komma ifrån missbruket. De möjligheter till ingripande och åtgärder som socialnämnden förfogar över framgår av redogörelserna under avsnitten om Familjemiljö och alternativ vård samt Grundläggande hälsa och välfärd.

(iii) Sexuellt utnyttjande samt sexuella övergrepp (art. 34)

Beträffande art. 34 som vänder sig mot sexuellt utnyttjande av barn kan vad gäller punkterna (a) och (b) anmärkas att bestämmelserna om sexualbrott i brottsbalken innehåller stadganden som, oberoende av offrets ålder, föreskriver straff för den som genom våld, tvång eller andra otillbörliga förfaranden förmår någon till samlag eller annat sexuellt umgänge. Det gäller bestämmelserna om våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande. Lagstiftningen har ändrats vid ett flertal tillfällen på senare tid för att leva upp till konventionen krav. Bl.a. har offrets låga ålder förts in som en omständighet som skall beaktas särskilt vid bedömandet av om ett våldtäktsbrott eller sexuellt utnyttjande är grovt. Syftet med lagändringen är att stärka skyddet för barn mot att bli utnyttjade i sexuella sammanhang och att i lagstiftningen ytterligare markera allvaret i sexuella övergrepp mot barn. Vidare har

vissa straffskärpningar skett och preskriptionstiden för sexualbrott mot barn har förlängts på det sättet att den börjar löpa först när barnet har fyllt 15 år (och inte vid den brottsliga gärningen, vilket är det normala).

Vad gäller konventionens krav på skydd mot sexuellt utnyttjande hänvisas också till föreskrifterna i socialtjänstlagen om samhällets skyldighet att verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden. Samhället har också en skyldighet att ingripa med vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga i vissa fall när ett barn utnyttjas sexuellt av föräldrar eller utnyttjas i pornografiskt syfte. Ett sådant ingripande kan också ske om den unge prostituerar sig. Vidare kan barn och ungdomar som uppträder på sexklubb komma i fråga för ingripande enligt lagen. Om ingripandemöjligheten från socialnämndens sida och skyldighet att anmäla till socialnämnden, se Skiljande från föräldrarna (art.9) och Övergrepp och vanvård (art. 19).

Oavsett om tvång förekommit eller inte gäller enligt brottsbalken ett ovillkorligt förbud mot sexuellt umgänge med barn under 15 år. En högre åldersgräns, 18 år, gäller i vårdnadssituationer och liknande. Enligt brottsbalken straffbeläggs såsom sexuellt ofredande att sexuellt beröra barn under 15 år eller förmå barnet att företa eller medverka i någon handling av sexuell innebörd.

Prostitution som sådan är inte kriminaliserad. Däremot kan den som främjar eller på annat otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar annans verksamhet som prostituerad straffas för koppleri enligt brottsbalken. Att utnyttja ett barn för prostitution torde regelmässigt anses som grovt koppleri.

Den som mot ersättning skaffar sig sexuellt umgänge gör sig normalt inte skyldig till något brott. Är motparten under 18 år gäller dock särskilda bestämmelser. Enligt brottsbalken straffas den som genom att ge eller genom att utlova ersättning skaffar eller försöker skaffa sig sexuellt umgänge med någon som är under 18 år.

Vad gäller åtaganden att enligt punkt (c) förhindra att barn utnyttjas i pornografiska föreställningar och i pornografiskt material kan nämnas att enligt ordningslagen är offentliga pornografiska föreställningar förbjudna.

I fråga om barn under 18 år gäller den tidigare nämnda bestämmelsen om sexuellt ofredande i brottsbalken. Denna bestämmelse omfattar även förfaranden som innebär att barnet förmås till sexuell posering eller används som modell i pornografiska bilder

Pornografi där barn är avbildade omfattas av brottsbalken. Enligt denna bestämmelse döms den som skildrar barn i pornografiska bilder med uppsåt att bilderna sprids eller som sprider sådana bilder för barnpornografibrott. I bestämmelsen uppställs inte någon bestämd åldersgräns när det gäller att bestämma vad som avses med barn. Med barn anses enligt förarbetena en person vars könsmodningsprocess ännu inte är avslutad. Motsvarande bestämmelse finns i tryckfrihetsförordningen och i yttrandefrihetsgrundlagen.

I fråga om punkt c) har framförts att bestämmelserna om barnpornografibrott i brottsbalken bör ändras till en uttrycklig 18 årsgräns. Anledningen till att en åldersgräns saknas i den svenska lagstiftningen är att en sådan skulle innebära en ytterligare integritetskränkning för barnet eftersom det avbildade barnets identitet skulle behöva fastställas. Stora bevissvårigheter skulle också uppstå. Vid den svenska riksdagsbehandlingen om godkännandet av konventionen om barnets rättigheter ansågs att det förhållandet att det saknas en fast åldersgräns i

detta hänseende inte utgjorde hinder för en svensk anslutning till konventionen.

Riksdagen beslutade i juni 1994 en vilande grundlagsändring som innebär att det skall vara straffbart att inneha barnpornografi. Regeringen beslutade därefter, i november 1994, att tillsätta en kommitté med uppdrag att utreda hur barnpornografibrott bäst kan bekämpas. Frågan om kriminalisering av innehav och annan befattningsmed barnpornografi skulle övervägas särskilt. Även frågan om en åldersgräns i det här sammanhanget skulle behandlas. Kommittén, som tog namnet Barnpornografiutredningen, överlämnade i mars 1997 sitt slutbetänkande. I betänkandet föreslås grundlagsändringar och bestämmelser om kriminalisering av innehav och all annan befattningsmed barnpornografi. Det föreslås vidare en utvidgad regel om vad som skall avses med barn i en pornografisk bild. Den nuvarande regeln om att könsmognadsprocessen inte skall vara avslutad föreslås kombineras med en 18 årsregel. En proposition med förslag om kriminalisering av innehav av barnpornografi m.m. kommer att lämnas till riksdagen i december 1997.

Sedan den 1 januari 1995 är det genom ändringar i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen i större utsträckning möjligt att konfiskera barnpornografiskt material av verklighetstrogen karaktär.

Den svenska regeringen var värd för Världskongressen mot kommersiell sexuell exploatering av barn som ägde rum i Stockholm i slutet av augusti 1996. Regeringen var en av fyra arrangörer tillsammans med UNICEF, ECPAT och den internationella frivilligorganisationsgruppen för konventionen om barnets rättigheter. Regeringsrepresentanter från 122 länder samt företrädare för mellanstatliga och frivilliga organisationer deltog på en jämbördig nivå. Kongressen antog ett dokument som innehåller en uppmaning till alla stater att vidta ett stort antal åtgärder mot kommersiell sexuell exploatering av barn på lokal, nationell, regional och internationell nivå.

Som ett led i det svenska uppföljningsarbetet efter världskongressen har regeringen översatt dokumentet till svenska och gjort det tillgängligt på Regeringskansliets hemsidor på internet. Kongressrapporten tillhandahålls gratis av Socialdepartementet.

En interdepartemental arbetsgrupp har utarbetat ett förslag till en nationell handlingsplan mot kommersiell eller annan sexuell exploatering av barn. Regeringens handlingsplan kommer att presenteras under hösten 1997.

Som ett led i det regionala, internationella uppföljningsarbetet efter världskongressen har Sverige initierat ett samarbete på området inom ramen för Östersjösamarbetet.

Vad gäller konventionens krav på skydd mot sexuellt utnyttjande hänvisas till föreskrifterna i socialtjänstlagen om samhällets skyldighet att verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden. Samhället har också en skyldighet att ingripa med vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga när ett barn utnyttjas sexuellt av föräldrarna eller utnyttjas i pornografiskt syfte. Ett sådant ingripande kan också ske om den unge prostituerar sig. Vidare kan barn och ungdomar som uppträder på sexklubb komma i fråga för ingripande enligt lagen. Om ingripandemöjligheten från socialnämndens sida se Skiljande från föräldrarna (art 19) och Övergripp och vanvård (art. 19).

På lokal nivå har handlingsplaner utvecklats för samverkan mellan olika myndigheter vid misstänkt misshandel eller sexuellt övergrepp mot barn.

Anlitande av minderåriga för pornografiska föreställningar får vidare anses strida mot arbetsmiljölagen. Detsamma torde gälla om minderåriga utnyttjas som fotomodeller för pornografiskt material. Enligt arbetsmiljölagen får en minderårig inte anlitas till eller utföra arbete som medför risk för skadlig inverkan på den minderåriges hälsa eller utveckling.

(iv) Andra former av utnyttjande (art. 36)

Av vad som redan anförts om svenska regler och insatser för förhindrande av utnyttjande av barn kan i detta sammanhang särskilt hänvisas till socialtjänstlagens allmänna föreskrifter om omsorger om barn och ungdomar och till bestämmelserna i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, som utgår från socialtjänstens ansvar för att skydda barn och ungdomar även i situationer när frivilliga åtgärder inte är möjliga.

Inom FN pågår, inom ramen för en arbetsgrupp, utarbetandet av ett frivilligt tilläggsprotokoll till barnkonventionen avseende handel med barn, barnprostitution och barnpornografi. Sverige verkar för att formuleringarna i protokollet skall läggas så nära formuleringarna i konventionen som möjligt. Detta skulle bl.a. innebära att barnkommitténs omfattande praxis fortsatt kan användas.

(v) Försäljning, handel eller bortförande (art. 35)

Även om det i svensk rätt inte finns någon bestämmelse som direkt motsvarar vad som sägs i artikeln finns ett antal bestämmelser som riktar sig mot olika företeelser som nämns i artikeln. Som exempel på svenska bestämmelser inom det aktuella området kan nämnas brottsbalkens bestämmelser om egenmäktighet med barn och om människorov, olaga frihetsberövande och försättande i nödläge. Även förbudet i föräldrabalken mot ersättning vid adoption får ses i detta sammanhang.

I anslutning till art. 11 har det redogjorts för de svenska internationella åtagandena när det gäller olovligt bortförande av barn. De båda konventionerna på området som Sverige anslutit sig till, Europarådskonventionen den 20 maj 1980 och Haag-konventionen den 25 oktober 1989, har till syfte att i första hand komma till rätta med problem som uppkommer när en förälder som inte har vårdnaden om barnet olovligen för ut barnet ur ett land och på så sätt skiljer barnet från dess vårdnadshavare. Båda konventionerna har emellertid ett vidare tillämpningsområde. Konventionerna har införlivats i svensk rätt genom lagen om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn.

De grundläggande principerna i den svenska socialtjänstlagstiftningen överensstämmer också med artikelns bestämmelser.

Se också vad som anförts om barnpornografi och prostitution under art 36.

(d) Barn tillhörande en minoritet eller en urbefolkning (art. 30)

Kraven i art. 30 beträffande rättigheter för barn som tillhör minoriteter eller en urbefolkning tillgodoses bl.a. genom den grundlagsskyddade yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet som tillkommer såväl svenska medborgare som utlän-

ningar här i riket. I målsättningsstadgandet i regeringsformen anges att etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur och samfundsliv bör främjas. Vidare innehåller regeringsformen en bestämmelse om att lag eller annan föreskrift inte får innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör en minoritet.

Genom hemspråksreformen har kommunerna skyldighet att anordna hemspråksundervisning för elever i grundskolan, specialskolan, särskolan och gymnasieskolan när vårdnadshavaren eller vårdnadshavarna har ett annat språk än svenska som modersmål och använder det språket i sitt dagliga umgänge med barnet. Samiska, tornedalsfinska eller zigeniska elever har rätt att få hemspråksundervisning i och på det egna språket, även om det inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet. Detsamma gäller elever som är adoptivbarn och som har ett annat modersmål än svenska.

Syftet med hemspråksundervisningen är att stödja elevens allmänna språkutveckling och därigenom främja utvecklingen mot en aktiv tvåspråkighet. Rätten till hemspråksundervisning grundas på den enskilde elevens behov av språkstöd.

Hemspråksundervisningen innefattar förutom språkundervisning även undervisning om ursprungslandets kultur, religion, geografi och samhälle m.m.

Såväl antalet elever berättigade till hemspråksundervisning som andelen elever som deltar i hemspråksundervisning av det totala antalet grundskoleelever fortsätter att minska. Andelen elever som är berättigade till hemspråksundervisning var läsåret 1996/97 11,6 procent. Andelen som deltog i hemspråksundervisning var 6,3 procent. Det innebär att 55 procent av eleverna berättigade till hemspråksundervisning deltog. I undervisning i svenska som andra språk deltog 6,1 procent av grundskoleeleverna, en minskning från föregående år med 0,5 procentenheter.

Drygt hälften eller 56 procent av eleverna i hemspråksundervisning i de kommunala grundskolan deltar i undervisning utanför timplanebunden tid. Variationen mellan kommunerna är dock mycket stor. Fyrtio kommuner har ingen hemspråksundervisning utanför timplanebunden tid, medan fyrtio kommuner har all hemspråksundervisning utanför timplanen.